

اسناد و مباحثی

درباره

تاریخ کلیسای شرق

جلد اول

عنوان : اسناد و مباحثی درباره تاریخ کلیسای شرق - جلد اول

سطح : عالی

شرح عکس روی جلد:

کلیسای مرکزی اجمیادزین ارمنستان که گنبد آن در سال ۱۶۵۸ میلادی ساخته شده است.

فهرست مندرجات

۵	 مقدمه
۹	 فصل اول : کلیسای سریانی شرق (Jean Maurice Fiey)
۹	 نقطه آغاز
۱۰	 شکنجه و آزار مسیحیان
۱۱	 رهبانیت
۱۳	 کشمکشهای عقیدتی و مجامع کلیسایی
۱۴	 سالهای آخر ساسانیان
۱۵	 پاتریارک بزرگ ایشوعیاب سوم
۱۶	 اسلام
۱۷	 پاتریارک بزرگ تیموتاوس اول
۱۸	 از درگذشت تیموتاوس تا سقوط بغداد
۱۹	 مغولها
۲۰	 پاتریارک بزرگ ترك-مغول یهباالله سوم
۲۲	 سالهای ظلمت و بیداری
۲۳	 سولاقا اولین پاتریارک کلدانی و جانشینان او
۲۴	 پاتریارکهای کلدانی در دیاربکر
۲۵	 پاتریارکهای کلدانی بابل، سلسله دوم و بحران مالابار
۲۶	 پاتریارکهای کلدانی تا امروز
۲۷	 بخشی که کاتولیک نشد
۲۸	 اغتشاشات و پراکندگی
۲۹	 انشقاق جدید
۳۰	 دو سلسله مراتب
۳۰	 کلیسای سریانی مالابار
۳۱	 سلطه کلیسای کاتولیک محلی
۳۲	 آیین نیایش سریانی شرق
۳۳	 معماری کلیساهای سریانی شرق
۳۵	 مجوسیان چه کسانی هستند؟
۴۴	 فصل دوم تاریخ ارییل (Jean Maurice Fiey)
۴۴	 قسمت اول : روشها و منابع تحقیق درباره دیرهای قدیمی
۴۴	 واژه شناسی
۴۶	 تعداد دیرها
۴۷	 تاسیس دیرها
۵۰	 دیرهای راهبها
۵۰	 دیرهای جا به جا شده
۵۱	 منابع اسلامی
۵۲	 منابع مسیحی خاص
۵۶	 منابع عمومی مسیحی
۵۷	 منابع دیگر
۵۸	 استفاده از منابع
۶۱	 کاوش

۶۱	 شناسایی و محل قرار گرفتن
۶۴	 قسمت دوم : حدیاب
۶۵	 چهارچوب جغرافیایی
۶۵	 اربیل
۶۷	 قبل از مسیحی شدن
۶۷	 مسیحی شدن
۶۸	 شکنجه و آزار
۶۹	 مطرانها در زمان ساسانیان
۷۱	 کلیساهای اربیل
۷۸	 مدرسه اربیل
۷۹	 مطرانهای اواخر قرن هفتم
۸۰	 مطرانهای قرن هشتم
۸۴	 قرون سستی و رکود
۸۷	 بیداری اربیل
۹۰	 دنحا اهل اربیل
۹۲	 در باز برای یعقوبی ها
۹۳	 سالهای آخر دنحا
۹۶	 پایان قرن سیزدهم
۹۷	 ساعت خشم
۹۹	 بعد از اغتشاش
۱۰۲	 پایان
۱۰۳	 فصل سوم : گسترش کلیسای فارس (Jean Maurice Fiey)
۱۰۷	 فصل چهارم : اسناد و آثاری از گسترش کلیسای فارس
۱۲۱	 ۱- گسترش کلیسای شرق در چین (Bernard Dupuy)
۱۲۱	 ۲- سنگ قبرهای مسیحی (René Lavenant)
۱۲۷	 ۳- يك سنگ نوشته سریانی از نیشابور
۱۳۶	 فصل پنجم : گفتگوی تیموتاوس با المهدی (Robert Caspar)
۱۳۸	 مقدمه
۱۳۸	 متن گفتگو
۱۴۲	 ملحقات
۱۵۸	 فصل ششم : تطابق کلیسای ما با فرهنگهای آسیایی
۱۶۱	 ۱- ترجمه های کتاب مقدس به زبان فارسی (Francis Richard)
۱۶۱	 کتاب مقدس فارسی در هندوستان (Lucien Legrand)
۱۶۳	 ۲- اسنادی به دیگر زبانهای آسیایی
۱۶۶	 الف) کرشونی
۱۶۶	 ب) متونی به زبانهای مختلف آسیایی
۱۶۸	 ضمیمه ۱) بیانیه مشترك مسیح شناسی
۱۷۰	 ضمیمه ۲) سرودی از افراعات : القاب مسیح و ایمانداران
۱۷۵	 ضمیمه ۳) نقشه ها

مقدمه

«دنخا»: عید طلوع خورشید، عید تعمید مسیح و بنابراین عید فجر و نور و نورانی شدن تمامی آفرینش و نیز عید کلیسای ماست چرا که عید شرق است و عید مجوسییانی که از مشرق زمین رفتند تا مسیح را پرستش کنند. فرصت مناسبی است تا مجموعه‌ای از اسناد و مطالعات انجام شده درباره کلیسای فارس را به شما دوستان گرامی تقدیم نماییم. کلیسای ما هر چند هم کوچک باشد باز به قدرت روح القدس زنده است و نور مسیح بر آن می‌تابد یا به عبارت بهتر از طریق آن به تمامی ملت‌ها می‌تابد. در انتهای این مقدمه باز به این سؤال اساسی خواهیم پرداخت که «چه امیدی برای کلیسای ما وجود دارد؟»

فعلاً به معرفی این کتاب بپردازیم. این کتاب درواقع نوشته تنها يك نویسنده نبوده بلکه مجموعه مقالاتی از مورخین مسیحی است. در ابتدای این کتاب، نوشته‌هایی از دوست خوبان کشیش ژان موریس فیه که یکی از بزرگترین متخصصین بود آورده شده‌اند. کشیش فیه زندگیش را وقف کلیسای ما کرده بود چرا که تاریخ باشکوه و غم‌انگیز آن، وی را شدیداً متأثر می‌نمود. وی به ایران مسافرت کرده بوده و خاطرات دلپذیری از کشور زیبا و کلیسای کوچک ما داشت. او سال پیش از میان ما رفت و خدا وی را در حالی فراخواند که در پشت میز مشغول کار طاقت‌فرسای خویش بود. و این گونه مردن برآستی شایسته کسی بود که آن همه پشتکار در فعالیتهای فکری و تحقیقات علمی داشت. ایشان به طور مخصوص ما را با دادن مشورت‌های روشن‌گر و گاهی با سپردن مدارك چاپ نشده جهت ترجمه به زبان فارسی، یاری می‌کرد.

بدین‌سان اولین مقاله مربوط به «تاریخچه کلیسای سریانی شرق» است که جناب کشیش فیه دو سال پیش دست نوشته مقاله مربوطه را در اختیار ما گذاشتند. این متن که به شکلی ساده و قابل فهم برای غیر متخصصین نوشته شده، در عین حال شامل اطلاعات دقیق بسیار و مطالعات بیشمار منتشر شده در کتابهای تخصصی می‌باشد. این مقاله مقدمه‌ای بر تاریخ کلیسای ما خواهد بود. در ادامه، مطلبی تحت عنوان «مجوسیان کی هستند» از «کتاب تاریخ زوقنین» می‌آید.

به علت وجود دیرهای فراوانی که در تاریخ کلیسای ما جایگاه خاصی داشته‌اند و بر زندگی روحانی آن اثر گذاشته‌اند، -همانند شهادت آن در نزد ملت‌های دور دست در فصل

دوم به مطالعه تاریخ اربیل خواهیم پرداخت چرا که اربیل یکی از مراکز بسیار مهم مسیحی بود که دیر بسیار معروفی در آنجا قرار داشت. سپس **گسترش این کلیسا** را در آسیای مرکزی و چین در مقاله دیگری از دوستان مرحوم کشیش فیه یادآوری نموده که با ارائه نتایج باستان‌شناسی متخصصین دیگر تکمیل خواهد گردید: سنگ نوشته سی - یانگ - فو (در چین)، سنگ قبرهای حجاری شده (در مسیر جاده ابریشم) و سنگ نوشته‌ای سریانی (در نیشابور).

سپس **گشاده‌روی کلیسای ما و تطابق آن** را با فرهنگ فارسی بررسی خواهیم نمود که تلاشهای انجام شده در طی قرون برای ترجمه کتاب مقدس به زبان فارسی در ایران و هندوستان گواه این امر می‌باشند.

جنبه‌ای دیگر از تاریخ کلیسای ما در این زمان مبنی بر اینکه همه ادیان در جستجوی درک متقابل و گفتگو هستند باعث تعجب و علاقمندی خواننده گرامی خواهد شد اگر بداند که از قرن هشتم **گفتگویی میان مسئولان مسیحی و مسلمان** وجود داشته که لحن صداقت آمیز و گاهی جسورانه آن موجب شگفتی است.

در رابطه با **وحدت میان کلیساهای سریانی**، بیانیه مشترک حضرت پاپ ژان پل دوم و عالیجناب مار دنخا پاتریارک کلیسای شرق آشور در مورد راز مسیح را که مدتی پیش امضاء شد، به شما تقدیم خواهیم نمود. این بیانیه تنها اشاره‌ای به تاریخ فعلی کلیسای ما می‌باشد اما ما را از امید لبریز کرده و بنایراین در این کتاب جای خود را پیدا می‌کند.

این بود نقشه کلی کتابی که می‌خواهید مطالعه نمایید و محدودیت‌های اینها هستند. در این کتاب اشاره‌ای به کلیسای ارمنی نخواهیم نمود با آنکه این کلیسا حتی قبل از شاه عباس و جابه‌جایی ظالمانه ارامنه به سمت اصفهان در این کشور حضور داشت. این اغماض به دلیل فراموشی نیست بلکه از محدودیت ما ناشی می‌گردد چرا که ما قادر به انجام همه کارها نیستیم! علاوه بر این، کلیسای ارمنی همواره فرهنگ خود را با دقت و وسواس حفظ نموده و خیلی کم با فرهنگهای بیگانه خود را مطابقت داده است. همینطور تنها اشاره مختصری خواهیم کرد به حضور مسیحیانی که بعد از جنگهای صلیبی برای کلیسای لاتین از غرب آمدند و نیز کلیساهایی که از قرن نوزدهم، بعد از اصلاحات پروتستانها تشکیل شدند.

برای تکمیل این کتاب می‌بایست از جوامع مسیحی کلیساهای بیزانس و سریانی غربی

نیز صحبت می‌کردیم: گرچه از لحاظ زمانی حضور آنان در کشور ما محدود بوده با این حال همانطور که در مقاله‌هایی این کتاب ذکر شده حضورشان بی‌اهمیت نبوده است.

در این جا بایستی واژگانی را که برای نامیدن کلیساهایمان به کار می‌بریم توضیح و توجیه نمود. از میان واژگانی که از دیرباز برای مشخص کردن این جوامع به کار می‌رفته و تا حد ممکن از به کار بردن واژگان بحث برانگیز که این کلیساهای ما به مؤسس فرضی و متهم به الحاد نسبت می‌داده‌اند خودداری نموده‌ایم. همین گونه از به کارگیری واژگان قومی توسط انسانها برای نامیدن کلیسای عیسی مسیح اجتناب ورزیده‌ایم. پس واژه «سریانی» را برای نامیدن کلیساهای آرامی زبان که بیشتر از سنت سامی هستند تا یونانی که در آسیا از لبنان گرفته تا هندوستان و چین گسترده است برگزیده‌ایم. این حیطه جغرافیایی شامل کلیساهای مارونی، سریانی غرب، سریانی شرق^۱، سریانی-مالابار و سریانی-مالانکار می‌شود. البته در این کتاب درباره کلیسای سریانی شرق که از قرن اول در سرزمین فارس مستقر شده و نیز گسترش آن به خاور دور صحبت خواهیم نمود. آیا می‌بایستی همانگونه که معمولاً مدرسه‌فارسها گفته می‌شود از آن به عنوان کلیسای فارس یاد شود؟ چون متخصصین بر سر این مسئله اختلاف نظر دارند از به کارگیری آن اجتناب نموده‌ایم.

اصطلاح «کلیسای شرق» به دو معناست: در درون امپراتوری سابق روم، اصطلاح شرق متعلق به استانهای روم شرقی بود که شامل مناطق سوریه، اردن و فلسطین کنونی بنابراین شامل کلیساهایی نیز که در این منطقه رشد یافته بودند می‌شد. سپس معنای این اصطلاح وسعت یافت و به کلیساهای قدیمی اروپای شرقی و آفریقا که جزو آیین کلیسایی لاتین نبوده و توسط پاتریارک غرب که در عین حال اسقف روم و بنابراین پاپ کلیسای کاتولیک اداره نمی‌شدند نیز اطلاق شد. اما در عین حال این اصطلاح را نیز می‌توان به طور مطلق برای نامیدن کلیسای خودمان به کار برد زیرا کلیسای ما، اولین کلیسایی بود که از مرزهای امپراتوری روم به سوی شرق و فارس عبور نمود. این اصطلاح را در معنای سنتی خودش به کار خواهیم برد.^۲

با مطالعه تاریخ گذشته کلیسای خود زمان حال را به فراموشی نمی‌سپاریم: روح القدس از کار کردن باز نمی‌ایستد و تکاملهای بی‌شماری را می‌شناسیم. کوشش به سوی اتحاد

۱- به خاطر واژگانی که در گذشته به کار می‌رفته و گاهی نیز در مدارکی که ما ترجمه نموده‌ایم استفاده شده، احتمال دارد ما نیز به اشتباه کلمه «نسطوری» برای نامیدن کلیسای سریانی شرق یا کلمه «یعقوبی» برای کلیسای سریانی غرب به کار برده باشیم. بدین وسیله قبلاً از خوانندگان عذرخواهی می‌شود...

۲- بدین ترتیب کلیسای سریانی که در درون مرزهای امپراتوری روم قرار می‌گیرد «سریانی غربی» نامیده می‌شود.

کلیساهای نشانه آن است که ما را از امید لبریز می‌کند و همچنین کارهای مختلف جهت احیای زندگی روحانی ما مخصوصاً در ارتباط با شورای اسقفان آسیا قدرت رستخیز مسیح را به ما یادآوری می‌کند بنابراین برای خاتمه این مباحث سرودی از افراشات، حکیم کلیسای فارس می‌آوریم که سنتی عمیق و پر معنی را به ما نشان می‌دهد که امروز باید آن را به خوبی بشنویم و در زندگی خود پیاده کنیم تا بتوانیم آن را منتقل سازیم.

فعالاً تاریخ کلیسایی زنده را مطالعه نماییم.

تاریخ گذشته نشانه دعوتی برای آینده است.

«امین است»

دعوت کننده شما

که این را هم خواهد کرد...» (اول تسالونیکیان ۵: ۲۳)

لازم به یادآوری است که کتاب حاضر مجموعه‌ای از مقالات و تحقیقات عده‌ای از زبده‌ترین نویسندگان و شرق‌شناسانی است که در دنیای تحقیق و علم شناخته شده و موثق هستند.

* * *

فصل اول

کلیسای سریانی شرق

شرقی ترین کلیسای مشرق زمین، کلیسای سریانی شرق است که در ضمن یکی از قدیمی ترین کلیساهای جهان می باشد و تأسیس آن به اواخر قرن اول یا اوایل قرن دوم برمی گردد.

نقطه آغاز

آیا حضرت تومای رسول در راه مسافرت خود به هندوستان از بین‌النهرین عبور نمود و کسانی را به مسیحیت فراخواند؟ آنچه از نقطه نظر تاریخی مسلم است این است که بشارت انجیل از اورشلیم شروع شد، از انطاکیه گذشت و توسط حضرت آدای رسول به ادسا (اورفای کنونی) رسید. از آنجا مسیحیت از يك طرف بسوی ارمنستان پیش رفت و از طرف دیگر از مرزهای امپراتوری روم گذشت و به امپراتوری فارس در شهرهای سلطنتی سلوکیه و تیسفون (در ۳۵ کیلومتری جنوب بغداد) رسید. حضرت ماری شاگرد آدای در محلی به نام کوخه (کلبه کوچک) کلیسایی بنیان نهاد که بعدها مرکز کلیسای بزرگ گردید. بر خلاف رومیان، پادشاهان فارس (اشکانیان) بشدت طرفدار گوناگونی افکار بودند و با رضایت کامل آیینهای متفاوت را پذیرا می شدند. بنابراین کلیسا در این دوره مورد شکنجه و آزار قرار نگرفت و توانست گسترش یابد و در شهرهای اصلی امپراتوری و حتی در روستاها، کلیساها تأسیس شدند. کرسی خلیفه گری مار ماری (کلمه مار در زبان سریانی به معنای عالی جناب (یا حضرت) است و به اشخاص عالی مقام مدنی و مذهبی، از جمله مقدسین خطاب می شود) توانست در قسمتهای بزرگی که امروزه جزو خاک عراق و ایران محسوب می گردند اسقف نشین هایی تأسیس کند.

آیا این کرسی خلیفه گری وابسته به کرسی انطاکیه بود؟ مسلماً کلیسای انطاکیه یکی از کلیساهای مادر محسوب می گردید (تا آن زمان صحبت از کرسی پاتریارکی^۱ نبود). اما به لحاظ فاصله مکانی کلیسای سریانی شرق از کلیسای انطاکیه و نیز اختلاف دو امپراتوری

۱- پاتریارک، بطریق، جاثلیق، کاتولیکوس (Patriarche, Catholicos) عنوان رئیس اسقفان اعظم و در کلیساهای شرق بالاترین مقام روحانی است چون مسئولیت اتحاد مابین اسقفان اعظم کلیسا را به عهده دارد.

فارس و روم به سختی می‌توان از وابستگی و تحت‌الحمایه بودن به معنای امروزه آن صحبت کرد.

در امپراتوری فارس به علت حملاتی که از سوی شرق ایران در سال ۲۲۶ انجام می‌گرفت؛ سلسله ساسانیان روی کار آمد. این سلسله نیز پایتخت خود را همچنان خارج از ایران در «شهرهای سلطنتی» نگاه داشت. اردشیر اولین پادشاه ساسانی، کلیسای کوخه را در شهر جدید ویاردشیر که در نزدیکی شهرهای اولیه بنیان نهاد متمرکز کرد. بخاطر واقع شدن این کلیسا در امپراتوری فارس و علی‌رغم آنکه مرکز آن در قسمت بابل باستانی قرار داشت که در آن زمان به «سرزمین آرامیان» معروف بود، کلیسای سریانی شرق از آن به بعد «کلیسای سرزمین فارس» نام گرفت تا بدین طریق از کلیسای سرزمین رومیان یعنی کلیسای سریانی غرب واقع در غرب فرات که مرکز آن در انطاکیه بود متمایز گردد. بین سالهای ۳۱۰ تا ۳۱۷ و تحت رهبری پاپا کلیسای مار ماری شروع به تشخیص هویت مستقل خود نمود.

سلسله ساسانیان از همان ابتدا در پی برقراری مجدد امپراتوری هخامنشیان بود. در سال ۲۳۷ اردشیر پادشاه از مرزهای امپراتوری روم گذشت و شهرهای نصیبین و حران را تصرف نمود. به نظر می‌رسد که این جنگ تأثیر چندانی در موقعیت مسیحیان نداشته زیرا امپراتوری روم تا آن زمان بت پرست بود.

در حدود سال ۲۸۶ بهرام دوم پادشاه فارس هنگامی که تحت تأثیر و نفوذ کارتیر، رئیس موبدان زرتشتی خواست مذاهب دیگر را از بین ببرد اوضاع روبه وخامت نهاد. پیروان مانی بیشتر از همه هدف اذیت و آزار قرار گرفتند. شاید تاریخ اولین شهادت کلیسای سریانی شرق از این زمان شروع می‌شود، اما نمی‌توان آن را اثبات نمود و نشانه‌هایی از شکنجه علنی و رسمی در دست نداریم.

شکنجه و آزار مسیحیان

همان طور که آیین زرتشت دین رسمی امپراتوری فارس شد، در امپراتوری مجاور و دشمن آن یعنی امپراتوری روم بنا به فرمان معروف به فرمان میلان که به سال ۳۱۲ صادر شد و در سال ۳۲۴ قسمت شرقی امپراتوری را نیز دربرگرفت؛ مسیحیت توسط امپراتور کنستانتین که خود نیز به مسیحیت گرویده بود به عنوان دین امپراتوری شناخته شد. به همین علت مسیحیان امپراتوری فارس مظنون به همکاری با دشمن شدند.

واکنش این تغییر و تحول مدت زیادی طول نکشید و شاپور دوم (۳۲۹-۳۷۹) شکنجه و آزار مسیحیان را شروع کرد. رئیس کلیسای سریانی شرق پاتریارک شمعون برصباغ اولین قربانی این جفاها بود (در این زمان عنوان پاتریارک هنوز معمول نشده بود) که در ۱۷ آوریل سال ۳۴۱ شهید شد. شکنجه و تعقیب چهل سال طول کشید و طبق نوشته‌های مورخ معروف «سوزومن» در طی آن ۱۶ هزار نفر کشته شدند که در میان آنها دو پاتریارک دیگر به نامهای شاهدوست و برعشمین، و همچنین اسقفان، کشیشان و ایمانداران بسیاری بودند.

در این میان در سال ۳۲۵ مجمع اسقفان نیقیه معروف به مجمع ۳۱۸ (پدران) تشکیل شد که در آن آریوس را که منکر الهی بودن مسیح بود، محکوم نمودند. اسقف یوحنا فارسی و قدیس اسقف یعقوب نصیبین به نمایندگی از طرف کلیسای سریانی شرق در آن مجمع حضور داشتند. قدیس یعقوب در راه بازگشت خود مدرسه‌ای الهیاتی برای آموزش روحانیون کلیسا تأسیس نمود و به دست مار اپرم شماس (یکی از برجسته‌ترین الهیدانان کلیسا) سپرد. شهر نصیبین در این موقع تحت سلطه امپراتوری روم درآمده بود، بنابراین تعلیم و آموزش اسقفان آینده بدون مشکلی پیش می‌رفت در حالی که در امپراتوری فارس مسیحیان شکنجه و قتل عام می‌شدند تا اینکه در سال ۳۶۳ به دنبال شکست امپراتور ژولیانوس مرتد، شهر نصیبین دوباره به دست امپراتوری فارس افتاد. مدرسه فارس‌ها - آن طوری که آن را می‌نامیدند - اجباراً به سرزمین بیزانس یعنی به ادسا نقل مکان نمود اما در سال ۴۸۹ مجدداً به نصیبین بازگشت و در این فاصله الهیدان برجسته‌ای به نام مار نارسای در سال ۴۵۷ مدرسه جدید دیگری افتتاح نموده بود.

بعد از جفای شاپور دوم، شکنجه و آزار مسیحیان توسط جانشینان وی ادامه یافت اما به شدت سابق نبود. در جفاهای بعدی بیشتر کسانی که از دین رسمی برگشته بودند مورد آزار و تعقیب قرار می‌گرفتند. کلیسای فارس تا زمان حمله اعراب به دادن خون بها ادامه داد.

رهبانیت

رهبانیت بین‌النهرین در اواخر قرن چهارم و تقریباً همزمان با رهبانیت مصری پدیدار گشت. قبل از آن «پسران عهد» و «دختران عهد» به احتمال قوی به معنای «نذر شده» وجود داشتند که خود را برای تجرد فردی وقف کرده بودند، اما قبل از این تاریخ نمی‌توان از جوامع یا دیرها صحبت نمود.

اگر چه از دسته راهبان حضرت آنتوان یا حضرت باخومیوس در منابع سریانی شرق ذکر

به میان نیامده اما می‌توان به وجود چندین گروه ابتدایی پی برد: در ابتدا مطرانها^۲ و زاهدان یونانی که در زمان حکومت والنس، امپراتور روم (۳۶۴-۳۷۸) تبعید شده بودند بویژه بر روی کوه «مقلوب» دیرهایی ایجاد کردند. این کوه در شمال موصل، از شهرهای شمالی عراق، واقع است که بعدها بخاطر افزایش زیاد راهبان آن، به کوه «هزاران» معروف گردید. گروه دیگری از راهبان که گویا از مارآوگین مصری و ۲۸ شاگرد وی تشکیل شده بود به منطقه بین‌النهرین آمد. بعدها چنین شایع شد که او را هفتاد شاگرد همراهی می‌کردند تا بدین طریق شاگردان او را با شاگردان مسیح مقایسه کنند. بالاخره چندین «دیر قدیمی» ذکر شده‌اند که تاریخ تأسیس آنها را نمی‌دانیم.

پس از شکوفایی عظیمی که طی آن تمامی قلمرو کلیسای فارس شامل عراق امروزی، خلیج فارس و قسمتی از ایران از دیرها پوشیده شد یک دوره سستی و بی‌قیدی مشاهده می‌گردد که بویژه حاصل انتشار بدعت مسالین بود که ادعا می‌کرد دعا می‌تواند جای همه چیز را بگیرد و بنابراین هر چیزی جایز است. زمانی که اصلاحات ابراهیم بزرگ به مدد ارشد شاگردانش راهب برعیتا از کوه ایزلا نزدیک نصیبین آغاز و در حدود سالهای ۵۶۱ و ۵۶۲ در سرتاسر عراق توسعه یافت قسمت اعظم دیرها ویران شده بودند. موج دیگری نیز در سالهای ۵۸۲-۵۹۰ از دیر بزرگ مارابراهیم شروع و دیرهای قدیمی کشور آشور را با ساختن دیرهای جدیدی فراگرفت.

تمامی این راهبان نه تنها در آماده کردن خادمین کلیساها (زیرا از میان آنها اسقفان انتخاب می‌شدند) بلکه متأسفانه در کشمکش‌های برادرانه قرن پنجم و ششم نیز نقش مهمی ایفاء می‌کردند.

رهبانیت بین‌النهرین همچنین باعث بوجود آمدن ادبیات غنی روحانی گشت. در این میان می‌توان به اسقف اسحاق نینوی و راهب یوحنا دلیاتی (معروف به شیخ‌الروحانی) اشاره کرد که الهام‌بخش عرفان رهبانی بودند و تا امروز به کرات در نوشته‌های نویسندگان روحانی مصر و حتی اروپا ذکر شده‌اند.

۲- مطران: اسقف اعظم کلیساست که مسئولیت اتحاد بین چند اسقف حوزه خود را به عهده دارد.

کشمکش‌های عقیدتی و مجامع کلیسایی

خارج از امپراتوری فارس، میان قسطنطنیه و اسکندریه اتفاقاتی رخ داد که سرنوشت کلیسای سریانی شرق را عمیقاً تحت تأثیر قرار داد. نسطوریوس پاتریارک قسطنطنیه با توجه به تفسیرهای تئودور اهل موپسوستیا و دیودور اهل طرسوس، برای توضیح وحدت و دوگانگی در مسیح با مشکلاتی روبرو بود. او در عین اعتقاد به يك پسر و بنابراین يك شخص و دو طبیعت، یکی انسانی و دیگری الهی، معتقد به وجود دو «کیان» نیز بود. مسیح، مسیح است و خدا، خداست. بدبختانه کلمات سریانی دقیقاً همان معنای کلمات یونانی را نداشتند. بنابراین او را محکوم نمودند که در مسیح دو شخص (دو اقوم) قائل شده و از نامیدن حضرت مریم به عنوان «مادر خدا» خودداری می‌کند. رقیب نسطوریوس، سیریل پاتریارک اسکندریه شاید تا حدودی به خاطر رقابت شخصی، وی را در مجمع جهانی اسقفان افسس به سال ۴۳۱ محکوم نمود. اخیراً الهیدانان بر این باورند که نسطوریوس، نسطوری نبوده بلکه برچسب نسطوری بودن بر او زده شد.

راهبی بنام اوطیخا نیز ضمن مبارزه با دوگانگی، بر وحدت تأکید نمود: يك شخص و همچنین يك طبیعت. کسانی که با تصمیمات افسس مخالفت می‌کردند به اعتقاد داشتن به يك طبیعت بودن مسیح (مونوفیزیس) متهم شدند، در حالی که این نوع بیان چیزی جز يك نوع نامگذاری ساده نبود. این راهب نیز در مجمع جهانی اسقفان کالسدون به سال ۴۵۱ محکوم شد. کلیسای سریانی غرب، کلیسای قبطی و بعدها کلیسای ارمنی به داشتن این بدعت متهم شدند.

درواقع کلیسای سریانی شرق يك شبه نسطوری نشد بلکه بایستی تا سال ۴۸۵/۴۸۶ صبر نمود. در این زمان تحت نفوذ اسقف بارصوما اهل نصیبین، شاگردان مدرسه فارس‌ها که تعداد زیادی از کرسی‌های اسقفان را در اختیار داشتند و نیز مجمع اسقفان، عقیده‌های تئودور و دیودور را رسماً پذیرفتند. دلایل سیاسی نیز شاید به همان نسبت در پذیرفتن آن عقاید نقش داشتند: از این پس «فارس‌ها» می‌توانستند بگویند که دیگر با اعتقادات «رومی‌ها» شراکتی ندارند. با این وجود هنوز نمی‌توان گفت که تمام جماعت ایمانداران بلافاصله از این اسقفهای «نسطوری» تبعیت می‌کردند. در سال ۵۰۶ يك اسقف، کشیشان و ایمانداران درباره اعتقادات خود نزد ارامنه‌ای که در مجمعی در دوین جمع شده بودند به تفحص می‌پردازند. در سال ۵۴۰ پاتریارک ارمنی حداقل دو اسقف را برای «منکرین»

دستگذاری می‌کند اما از این مهم‌تر در سال ۵۵۹ يك روحانی بلند پایه «معتقد به يك طبيعت بودن مسیح» توسط مطران «يعقوب برداعی» در اختیار آنها گذاشته می‌شود. پیروان این اسقف در منابع سریانی غربی به عنوان «يعقوبی‌ها» شناخته می‌شوند. کشمکش میان «نسطوریها» و «يعقوبی‌ها» بویژه در میان راهبان ادامه یافت و خلیفه‌گريها از هم جدا شدند. تحکیم مرزها از سال ۶۲۹ به بعد و تحت حمایت ارتش هراکلیوس که شمال عراق را کلاً اشغال کرده بود، انجام گرفت، سلسله مراتب کلیسای سریانی غرب وابسته به پاتریارکی انطاکیه در منطقه تحت اشغال امپراتوری بیزانس ایجاد گردید که این موضوع را در تاریخ کلیسای سریانی غرب مطالعه خواهیم کرد.

سالهای آخر ساسانیان

دوران حکومت خسرو پرویز دوم (۵۹۱-۶۲۸) بویژه برای کلیسای فارس، دوران سختی بود. پاتریارک سوری‌شوع اول (۵۹۶-۶۰۴)، جبرائیل سنجاری، رئیس پزشکان پادشاه را که مسیحی بود به علت داشتن دو همسر از مسیحیت طرد نمود. این پزشک نیز با اعتباری که بخاطر معالجه نازایی ملکه شیرین بدست آورده بود در سال ۶۰۹ قانونی به تصویب رساند که در آن انتخاب پاتریارک بعد از جانشین سوری‌شوع یعنی گریگور مسیانی ممنوع گردید. بدین ترتیب کلیسای سلوکیه تا سال ۶۲۸ بدون رهبر ماند. در این میان، مبارزه علیه مونوفیزیست‌ها که حالا توسط جبرائیل حمایت می‌شدند به اوج خود رسیده بود. یکی از الهیدانان نسطوری به نام راهب گیورگیس اهل بیت عابی به تحریک پزشک مذکور، در سال ۶۱۳ مصلوب گشت. زیرا این راهب از دین زرتشتی به مسیحیت گرویده بود. با وجود اینها، مطران شجاع، یوناداب اهل اربیل موفق شد جلوی پیشرفت مونوفیزیسم را در استان حدیاب بگیرد و در مباحثه‌ای با يعقوبی‌ها در دربار خسرو پرویز در سال ۶۱۲ شرکت کند. اما بویژه در این دوره باید به یزدین اهل کرکوک که خزانه‌دار کل و مدیر بودجه و غنیمت‌های جنگ بود اشاره کرد. وی موفق شد دیدگاه مخالف فارس‌ها نسبت به مسیحیان را که به تحریک یهودیان بود در هنگام تصرف اورشلیم در سال ۶۱۴ تغییر دهد. او همچنین موفق شد از انهدام قبر مقدس عیسی جلوگیری کند و اجازه داد چندین کلیسا احیاء شوند. یزدین بسیار علاقه‌مند بود که باقیمانده صلیب واقعی را که توسط فارس‌ها گرفته شده بود پیش خود نگه دارد اما خسرو پرویز بنا بر خرافات آن را پیش خود نگه داشت و همراه با بقیه

غنایم در دژی واقع در جنوب شهرهای سلطنتی قرار داد، جایی که باستان‌شناسان عراقی پس از کاوشها و حفاریهای خود آن را «تل‌الذهب» نامیدند. می‌دانیم که فارس‌ها در سال ۶۳۰ و بعد از پیروزیهای هراکلیوس باقیماندهٔ صلیب مقدس را به رومیان پس دادند.

پاتریارک بزرگ، ایشوعیاب سوم

ایشوعیاب اسقف نینوا در سالهای آخر حکومت ساسانیان، مطران اربیل در زمان اشغال بیزانس، پاتریارک مدائن بعد از حمله اعراب، نمونه اشخاص برجسته این دوران پراز تحولات بزرگ بود. وی پسر یکی از مالکین زمینهای حوالی اربیل، شاگرد مدرسه الهیات نصیبین، راهب دیر بزرگ بیت عابی بود که در سال ۶۳۰ همراه با مردان بزرگ زمان خود در هیئت اعزامی «بوران» ملکه فارس نزد امپراتور هراکلیوس حضور داشت. ایشوعیاب موفق شد که از احداث کلیسای سریانی غرب در نینوا جلوگیری کند. وی حاضر نشد خط اول مبارزه را ترک کند و به شهر زادگاه خود برگردد تا مطران آنجا شود مگر زمانی که خود مطران آنجا به بدعت مونوفیزیستها پیوست. او می‌بایست از اربیل با نفوذ یکی از مراکز جدید مونوفیزیستها واقع در تکریت که آن زمان توسط یک مطران بزرگ هدایت می‌شد، مبارزه نماید. نامه‌های ایشوعیاب که تا امروز نیز باقی مانده‌اند به ما امکان می‌دهند که فعالیت او را طی این سالها پی‌گیری نمایم. مطران ایشوعیاب علاوه بر این فعالیتها باز فرصت یافت که آیین دعای کلیسای سریانی شرق را مجدداً مرتب کند. زمانی که وی در سال ۶۴۹ پاتریارک گردید اصلاحاتش در تمام کلیسا پذیرفته شدند که تا زمان ما نیز رایج می‌باشند. در این میان در سال ۶۳۵، اعراب مسلمان، شهر مدائن را تصرف کردند. پاتریارک روابط حسنه‌ای با آنها داشت و طبق شهادت مورخی به نام ماری، پاتریارک حتی موفق شد اعراب را به صدور فرمانی وادارد که طی آن دخالت در امور دیرها و کرسی پاتریارکی قدغن شده بود و همچنین بجای مالیاتهای سنگینی که بر مسیحیان تحمیل شده بود با مالیات سبکتری آنها را راضی نماید.

پاتریارک ایشوعیاب در سالهای آخر زندگیش به علت جدایی اسقفان فارس و بحرین که تا سال ۶۴۸-۶۴۹ تحت حکومت فارس بودند و همچنین مسلمان شدن ساکنین عمان به علت برقراری مالیات سنگین (نصف غله و نصف خرما، طبق نوشته البلاذری) بر کسانی که می‌خواستند ایمان مسیحی خود را نگه دارند دچار اندوه فراوان شد. ایشوعیاب بزرگ در سال ۶۵۹ فوت نمود.

اسلام

شهرهای سلطنتی در سال ۶۳۵ به تصرف مسلمانان درآمدند. آنها اجازه دادند که هر گروه مذهبی کلیساهایی را که در اختیار داشت، در تملك خود نگه دارد، با این حال کلیساهای سریانی شرق و غرب با دو مشکل مواجه بودند: از يك طرف می‌بایستی از گرایش ایمانداران به دین جدید که پذیرش آن آسان بود، جلوگیری کنند؛ همچنین کشمکشهای عقیدتی و جدایی بزرگ که پیش آمده بود، ایمان بسیاری را تضعیف کرده به‌خاطر تفرقه‌ها در دین خود متزلزل گردیده بودند. از طرف دیگر رهبران مذهبی می‌خواستند عنایت فاتحین را نسبت به خود و دشمنی آنها را علیه گروه مخالف بدست آورند. کلیسای سریانی شرق بخشی از ایمانداران خود را به نفع کلیسای سریانی غرب از دست داد چرا که کلیسای سریانی غرب مورد عنایت بیزانس (بر روی سرزمین قدیمی فارس) بود. از سال ۶۲۸ به بعد کلیسای سریانی شرق تلاش می‌کرد موقعیت برتر خود را که قبلاً اغلب اوقات در زمان فارسها از آن برخوردار بود دوباره بدست آورد، در حالی که کلیسای سریانی غرب می‌خواست امتیازاتی را که هراکلیوس به آن داده بود، حفظ نماید.

با این وجود کلیسای سریانی شرق توانست به تدریج برتری خود را بر دیگر گروههای مسیحی بدست آورد. تثبیت رسمی آن در سال ۹۱۳ زمانی رخ داد که پاتریارک ابراهیم ابرازا از خلیفه المقتدر فرمانی را گرفت که در آن برتری پاتریارک نسطوری بر سلسله مراتب یعقوبی‌ها و ملکیت‌ها مقرر شده بود که همین مطلب در عهدنامه‌هایی که مابین پاتریارک و خلفای عباسی نوشته شدند تکرار گردید. درواقع در این دوران خلفای عباسی به جای خلفای راشدین و امویان سرکار می‌آمدند و مرکز اسلام را از شهر دمشق به پایتخت جدید «مدینه‌السلام، بغداد» که توسط المنصور در سال ۷۶۲ ایجاد شده بود منتقل نمودند. انتقال مقر پاتریارک سریانی شرق به بغداد با تأخیر زیادی مواجه نگردید، اما مرکز رسمی بویژه برای دستگذاری پاتریارکها و مقبره آنها در کلیسای کوخه در مدائن باقی ماند.

پاتریارک بزرگ تیموتاوس اول

تیموتاوس که با پنج خلیفه از جمله مردان بزرگی چون هارون الرشید و المهدی معاصر بود کلیسای سریانی شرق را بین سالهای ۷۸۰ الی ۸۲۳ هدایت نمود. پاتریارک به خصوص با خلیفه المهدی روابط ممتدی داشت. این مطلب را خود پاتریارک در نامه‌ای که تا امروز نیز باقی است نقل می‌کند: «گفت و شنوذهای مستمری با خلیفه برقرار بود که گاهی در مورد

مسائل دولتی بودند و گاهی بخاطر عشق به حکمت که در درون او همچون آتش شعله‌ور بود. درواقع او دوست داشتنی است و دوست دارد اگر حکمت را نیز در شخص دیگری ببیند آن را یاد بگیرد.» المهدی از تیموتاوس درخواست نمود کتاب طویقای ارسطو را از زبان سریانی به عربی ترجمه کند. پاتریارک همچنین مباحثه‌ای مذهبی دربارهٔ موارد ذیل با خلیفه انجام داد. مسیح و مرگش بر روی صلیب، تثلیث، نبوت محمد و ارزشهای متون تورات و انجیل. متن این مباحثه که تا دوران ما باقی مانده است نشان دهندهٔ آزادی بیان است که در زمان خود مزیت و موهبتی محسوب می‌گردید. (رجوع کنید به فصل مربوط به گفتگوی پاتریارک تیموتاوس و خلیفه المهدی در ادامه همین کتاب).

در دوران حکومت هارون الرشید، ملکه «زبیده» نیز احترام فراوانی برای تیموتاوس قائل می‌شد تا آنجا که ظروف طلا و نقره و پارچه‌های گرانبها به او هدیه می‌نمود.

از نقطه نظر داخلی نیز کلیسای سریانی شرق در دوران تیموتاوس به اوج ترقی رسید. پاتریارک با فرستادن راهبانی به سوی مشرق برای اعلام انجیل، از فعالیت‌های بشارتی شدیداً حمایت می‌کرد. کلیسای سریانی شرق که قبلاً در هندوستان و چین گسترش یافته بود باز هم در دوران تیموتاوس به رشد خود ادامه داد و او شش خلیفه‌گری جدید تأسیس نمود که هر یک چندین اسقف تحت تابعیت داشتند: ری (نزدیک تهران) و ترکستان، استانهای جنوب دریای خزر: گیلان، دیلم و مغان، ارمنستان و شام.

همچنین، همزمان با تیموتاوس حرکت بزرگ ترجمه پا گرفت که علوم یونانیان یعنی ریاضیات، نجوم، بویژه طب و فلسفه را به اعراب منتقل می‌نمود. گرچه نمی‌توان اهمیت مترجمین رومی (البطریق و ابن‌البطریق و غیره) یا مترجمین سریانی غرب را انکار نمود اما مشاهده می‌کنیم که اکثر مترجمین بزرگ، نسطوری بودند و بر متونی کار می‌کردند که قبلاً به زبان سریانی ترجمه شده بود. آنان هر آنچه را خواه در سرزمین روم مانند حنین ابن اسحق یا در جندی شاپور ایران مانند سلسلهٔ ابن‌بختیشوع آموخته بودند هم به کار می‌بستند و هم ترجمه می‌کردند. این مسیحیان از حمایت و حتی از دوستی خلفا و شخصیت‌های بزرگ برخوردار بودند و کتاب «طبقات الاطباء» نوشته ابن‌ابی‌اصیبعه، نمونه‌های زیادی از این موارد را ذکر می‌کند. در دوران المهدی این مترجمین در «خزانة الحکمت» جمع می‌شدند و این همان دارالترجمه‌ای است که بعدها در دوران المأمون (۸۱۳-۸۳۹)، «بیت الحکمت» نامیده می‌شد. تیموتاوس در سالهای اولیه تأسیس این دارالترجمه هنوز زنده بود. به خاطر حمایت این پزشکان و مترجمین بود که مسیحیت توانست به حیات و شکوفایی خود ادامه دهد.

از درگذشت تیموتاوس تا سقوط بغداد (۸۲۳-۱۲۵۸)

پس از گذشت بیش از چهارصد سال حکومت عباسیان، ترکها و سپس آل بویه بر خلفای بغداد مسلط شدند و بدین طریق حکومت آنان روز به روز به سوی انحطاط پیش می‌رفت، ابتدا با حملات قرامطه و سپس به‌خاطر تجزیه قسمت‌های مختلف مملکت بویژه ظهور خلفای فاطمی در سال ۹۱۰. در عراق نیز، خلیفه المعتصم، در سال ۸۳۶ شهر جدید سامره را در چند صد کیلومتری شمال بغداد، برای مزدوران ترك خود پایه‌گذاری نمود که تا سال ۸۸۹ پایتخت بود و پاتریارک سرگیس، کرسی خود را در سال ۸۶۰ به آنجا منتقل نمود.

در تمام این مدت، به‌خاطر وجود پزشکان و نویسندگان مسیحی، کلیسای سریانی شرق توانست پا برجا بماند. حتی يك نفر مسیحی به نام دُلّیل بن یعقوب در سال ۸۵۹ مسئول ساختن قسمت شمالی شهر سامره، شهر خلیفه‌المتوکل شد. در این میان، خلیفه‌المتوکل که به دم‌دمی مزاج بودن معروف بود (تمام متونی که به او مربوط می‌شوند به کرات عبارت «بر... غضب نمود» را در باره وی به‌کار می‌برند) با پزشک خود بختیشوع اختلاف پیدا کرد و در سال ۸۵۳ تمام مسیحیان را از سامره اخراج نمود و آنها را مجبور ساخت لباسهایی که نشانه مسیحی بودنشان باشد بپوشند و هم‌او بود که به تحریک یکی از ترکهای مقرب خود به نام الفتح بن خاقان به الجاحظ الهام نمود که کتابی به نام «الرد النصارا» بنویسد که در آن مسیحیان را در نظر مسلمانان کم‌ارزش جلوه دهد زیرا مسلمانان مسیحیان را به‌خاطر علمشان تحسین می‌نمودند و شیفته دولتشان بودند. خلیفه باز هم با تغییر رفتار خود که پس از مرگ پزشک محبوبش، فردی مسیحی به نام یوحنا ابن ماسویه رخ داد پاتریارک و پیروانش را به سامره بازخواند.

با این حال در همین دوران آشفته نویسندگان سریانی شرق بسیاری زندگی می‌کردند از جمله فرهنگ‌نویسان ایشوع برعلی و ابن سُرْشویه و ابن بهلول، از جمله تصنیف‌کنندگان سرودها خامیس بن قرداحی، جبرائیل قمصا و گیورگیس ورده، از جمله مورخین توما مرگا و ایشوع دناح اهل بصره و نویسنده ناشناس «تاریخ سعرت» و نیز پاتریارک شاعر ایلیا ابوحلیم، الهی‌دانانی چون ایلیا اهل نصیبین، عبدیشوع اهل نصیبین که عبدیشوع در زمینه علم قوانین کلیسا نیز شخصیت شناخته شده‌ای است... و نویسندگان بسیار دیگری که صفحات کتابهای تاریخ و ادبیات سریانی مملو از نام آنان می‌باشد و این نشانگر پویایی و فعالیت کلیسای سریانی شرق در این دوره است.

مغولها

از سال ۱۲۲۱ به بعد، کتابهای تاریخی سریانی به خروج «هونها که به ترکی تاتار خوانده می‌شوند» اشاره می‌کنند که جلال‌الدین خوارزمشاه را مغلوب ساختند. این اخبار بیشتر حالت هشدار دهنده داشتند اما بزودی در سال ۱۲۳۲ سریانی‌ها دریافتند که این بربرها «ترکها را بیشتر از مسیحیان و مسلمانان را بیشتر از یهودیها نابود می‌کنند.»

این رفتار، تعیین‌کننده عملکرد سریانی‌ها در مقابل مغولها بود. باید به خوبی درک کنیم که در آن زمان روابط بین قومها بیرون از چارچوب سلطه‌گری و سلطه‌پذیری نبود. مسیحیان نسبت به اسلام «تحت‌الحمايه» به‌شمار می‌رفتند یعنی تحت سلطه مسلمانان قرار داشتند و از آن‌رو آرزو داشتند روزی حاکم باشند، این رویا جز با توسل به عوامل خارجی تحقق نمی‌یافت. نسطوریها بدون اندیشیدن به مساعدت امپراتوری بیزانس که آنان را مسیحیان بی‌اعتبار می‌پنداشت مدت‌ها دل به امید کمک صلیبیون بسته بودند؛ در واقع صلیبیون به شهر ادسا رسیدند و آنها را کمک کردند تا از قیمومیت مسلمانان خارج شوند اما با شکست نهایی جنگهای صلیبی و از دست دادن اورشلیم که همانند فاجعه‌ای برای نسطوریها بود امیدشان به یأس مبدل گشت.

اینک امپراتوری جدیدی، رقیب امپراتوری خلفا، اوج می‌گرفت و بخشی از مهاجمین از جمله ملکه مقتدر دوقوز خاتون زن اول هولاکوخان نسطوری بودند. از سال ۱۲۴۴، ارامنه رسماً با مغولها متحد شدند و همچنین تعدادی از شاهزادگان مسلمان که توانایی مقاومت در مقابل مغولها را نداشتند همچون بدرالدین لؤلؤ اهل موصل که بیهوده از خلیفه بغداد تقاضای یاری کرده بود. سریانی‌ها که در خان مغول و زنش، کنستانتین و هلن جدید را می‌دیدند و شنیده بودند که چنگیز خان در فرمان خود به سال ۱۲۱۸، اصل برابری ادیان را مقرر داشته، از مغولها جانبداری نمودند. مسلمانان متوجه امر شدند و هیئتی به همراه پاتریارک نزد هولاکوخان فرستادند اما دیگر دیر شده بود، هیئت پذیرفته نشد و سلسله خلفای عباسی با سقوط بغداد و قتل المعتصم آخرین خلیفه عباسی در سال ۱۲۵۸ منقرض شد.

هولاکو در پی مشورت‌های «دوقوز خاتون» نه تنها به مسیحیان و مسلمان پناهنده نزد مغولها آزاری نرساند بلکه دارالدویدار یعنی مرکز پناهندگان را به پاتریارک مکلیخی دوم (۱۲۵۷-۱۲۶۵) واگذار نمود که در آن يك کلیسا و دو کاروانسرا در دو سوی آن دایر کرد.

مغولها نیز همانند بنی عباس مسیحیان را به شرکت در خدمات اداری فراخواندند و آنان را بیش از گذشته حتی به عنوان فرمانداران شهرها یا نمایندگان خود نزد حکومت‌های غربی و پاپ تعیین نمودند. در اردوی سلطنتی، چادری به عنوان کلیسا مقرر شده بود که طنابهای آن به طنابهای چادر خان مغول متصل بودند. قدیس لویی نهم، پادشاه فرانسه، تابلوهایی حاوی صحنه‌هایی از زندگی مسیح برای خان مغول فرستاد.

پاتریارک بزرگ ترك - مغول یهپ‌الله سوم^۳

در دوران پاتریارک دنخای اول (۱۲۶۵-۱۲۸۱)، دو راهب از حوالی پکن به نامهای راهب بارصوما و شاگردش مرقس، سفری زیارتی را شروع کردند که قرار بود با گذشتن از مراکز کلیسای سریانی شرق به اورشلیم پایان یابد. خان بزرگ قوییلای قآن لباسهایی به آنان سپرد تا در آب رودخانه اردن فرو برند و به قبر مسیح بمالند. این دو زائر قسمت اول مسافرت خود را اجرا کرده به کرسی مارماری رسیدند اما به علت مشکلات و اغتشاشات آن دوران نتوانستند مسافرت خود را ادامه دهند.

مرقس در سال ۱۲۸۰ در سن ۳۵ سالگی به عنوان مطران سین (شمال چین) و مغولهای اونگوت دستگذاری شد و کرسی خود را در خان‌بالیغ (پکن) قرار داد و نام یهپ‌الله را بر خود نهاد در حالی که استاد او بار صوما ناظر کل پاتریارک گردید. مطران جدید هنوز در تمام قلمرو خلیفه‌گری خود کاملاً مستقر نشده بود که در سال ۱۲۸۱، پدران کلیسا که مسئول انتخاب پاتریارک بودند اندیشیدند کسی بهتر از یهپ‌الله که با زبان و اخلاق مغول آشنایی داشت نمی‌تواند جای خالی پاتریارک متوفی دنخا را پر کند. اباقاخان جانشین هولاکو شخصاً مقام یهپ‌الله را به رسمیت شناخت.

سالهای اول پاتریارکی یهپ‌الله سالهای سختی بودند زیرا خان جدید، تکودار (۱۲۸۲-۱۲۸۴) مسلمان شده نام احمد را انتخاب کرده بود، دیگر مسیحیان را که تا آن زمان مورد لطف مغولان بودند، محبت نمی‌نمود. بعد از کشته شدن احمد، جانشینان او هر چند بت پرست یا بودایی بودند اما به اصول چنگیزخان مبنی بر تساوی ادیان وفادار ماندند حتی ارغون خان (۱۲۸۴-۱۲۹۱)، راهب بارصوما را به عنوان نماینده خود به رم و نزد پادشاهان فرانسه و انگلیس فرستاد. روایت سفر او امروزه نیز موجود می‌باشد.

۳- یهپ‌الله، یابالاها، یهپ‌الله، یهپ‌الله صورت‌های مختلف اسم این پاتریارک است که به معنای «خداداد» می‌باشد. در برخی کتب ترجمه شده به فارسی این نام به صورت «مار جیله» نیز ثبت گردیده است.

یهب‌الله روحیه‌ای بین‌الکلیسایی داشت و طبق نوشته‌های نویسنده بزرگ، ابن‌عبری، محبت زیادی نسبت به سریانی‌های غرب نشان می‌داد. به هنگام درگذشت این نویسنده در سال ۱۲۸۶ خود پاتریارک مراسم تدفین او را در مراغه بجا آورد. پاتریارک همچنین نسبت به مبشرین کاتولیک اعم از دومنیکن‌ها و فرانسیسکن‌ها گشاده‌رویی نشان داده علی‌رغم مخالفت چندین اسقف، اجازه داد این مبشرین از جمله راهبی دومنیکن به نام ریکولدو دامونته کروتشه در کلیساها موعظه کنند. پاتریارک در سال ۱۳۰۲ اعلام کرد: پاپ شخصی است «که در مورد موضوع رازهای الهیات به اواستما داریم» و در همان سال با پاپ بونیفاس هشتم و نیز در سال ۱۳۰۴ با پاپ بنوای یازدهم مکاتبه نمود که طی آن ایمان کاتولیکی خود را اعلام نمود. از طرف دیگر راهب بارصوما از طرف کاردینالها پذیرفته شد و از دست حضرت پاپ قربانی مقدس دریافت کرد.

در این ضمن اسلام در میان مغولها گسترش یافته بود، از سال ۱۲۹۵ ابتدا مردم عادی به اسلام گرویدند، سپس امرا و در آخر، غازان خان که با اسم محمود مسلمان شد. از سال ۱۲۹۶ امیری به نام نوروز ابتدا به آزار و اذیت پاتریارک پرداخت و در آخر محل اقامت وی را غارت نمود. پاتریارک زندانی و شکنجه گردید اما بالاخره توانست از طریق پنجره زندان فرار کند و با تغییر دادن هیئت خود به عنوان یکی از خادمین هیثم پادشاه ارمنستان که در شهر حضور داشت مراغه را ترک نماید.

زمانی که نوروز مورد بی‌مهری قرار گرفت، پاتریارک توانست فعالتهای خود را تا سال ۱۳۱۰ پی‌گیری نماید: به هنگام اقامت وی در اربیل، غرور بی‌جای مزدوران مسیحی کوه نشین که در خدمت مغولها بودند و قیامت‌شایه نامیده می‌شدند باعث شورش کردها و اعراب علیه مغولها شد. در این میان تمام جامعه مسیحیان اربیل قتل عام شد و پاتریارک از جمله افراد معدودی بود که توانست فرار کند. پاتریارک به دیر حضرت یحییای تعمید دهنده در مراغه، پایتخت مغولها در آذربایجان، که خود بانی آن بود، پناه برد و در سال ۱۳۱۷ در همانجا درگذشت.

سالهای ظلمت و بیداری

سالهای پس از روی کار آمدن خان جوان دوازده ساله‌ای به نام ابوسعید در سال ۱۳۱۶، اغتشاشات عمومی را به دنبال داشتند که باعث پراکندگی قسمت اعظمی از جوامع کلیسای سریانی شرق گردید و این در حالی بود که بر کرسی مارماری، پاتریارک شجاع تیموتاوس

دوم (۱۳۱۸-۱۳۳۲) نشست به بود، همان کسی که در زمانی که مطران ارییل بود جان یهبالله را از مرگ نجات داده بود. همچنین در زمان وی آخرین مجمع اسقفان تشکیل گردید که ما از کارهای آن مطلع هستیم.

کتابهای تاریخی درباره این دوره که نویسندگان کمتری وجود داشتند، تقریباً سکوت اختیار می کنند. به دنبال جنبشهای تجزیه طلبانه ای که بعد از مرگ ابوسعید در سال ۱۳۳۵ رخ داد، پاتریارک دنخای دوم (۱۳۳۲-۱۳۶۴) بالاجبار کرسی پاتریارکی خود را به شهر بزرگ سریانی شرق در حوالی موصل به نام گرملیس که هنوز امرای مسیحی بر آن حکومت می کردند، منتقل نمود. طاعونی که تمام مشرق زمین و قسمتی از اروپا را در قرن چهاردهم میلادی فراگرفت و همچنین حملات تیمور لنگ در پایان قرن و آغاز قرن بعدی، به حضور کلیسای سریانی شرق در بسیاری از کشورها پایان داد. تنها در آذربایجان (ارومیه)، جنوب ترکیه (وان و هکاری) و شمال عراق بویژه اطراف موصل مسیحیان معدودی باقی ماندند.

خود پاتریارکها نیز، احتمالاً با رفتن از گرملیس به موصل و سپس به دیر رابان هرمزد در حوالی القوش در شمال موصل و در حدود کوهستان کردها پناه بردند. اولین آرامگاه پاتریارکی که در آنجا ثبت شده متعلق به شمعون چهارم باصیدی (۱۴۳۷-۱۴۹۷) است؛ با این حال آرامگاه شمعون پنجم (۱۴۹۷-۱۵۰۱) و ایلای پنجم (۱۵۰۲-۱۵۰۳) در دیر مارآحا و مار یوحنا در نزدیکی جزیره ابن عمر شناسایی شده اند. شاید جانشینان آنها به القوش مراجعت نموده بودند.

در این میان مبشرین لاتین جزیره قبرس در تلاشهایی که از سال ۱۲۲۲ شروع کرده بودند موفق شدند بخشی از ایمانداران سریانی شرق را که به این جزیره پناه آورده بودند به اتحاد کلیسا درآورند، این حرکت زمانی تثبیت شد که اسقف تیموتاوس در سال ۱۴۴۵ در حضور آندره اسقف اعظم دومینیکی رودس، به ایمان کاتولیکی خود اعتراف نمود و پاپ اوژن چهارم این گروه را تحت عنوان «کلدانی ها» به یادبود کلداه باستانی که کرسی مارماری از آنجا سرچشمه گرفته بود به رسمیت شناخت.

سولاقا، اولین پاتریارک «کلدانی» و جانشینان او

در سال ۱۵۳۴، ترکهای عثمانی بغداد را تصرف کردند. در دوران این اربابان جدید، کلیسای سریانی شرق وارد مرحله جدیدی از زندگی خود شد. در سال ۱۵۵۱ در واکنش

نسبت به رسم نکوهیده انتقال پاتریارکی از طریق وراثت، از عمو به برادرزاده که از سال ۱۴۸۰ در میان «نسطوری‌ها» معمول گردیده بود، سه اسقف و عده‌ای از ایمانداران از قبول پاتریارک موروثی از قبل تعیین شده خود داری نمودند. آنان در دیر رابان هرمزد گرد آمده سولاقا رئیس دیر را که متمایل به اتحاد با رم بود به جانشینی پاتریارک انتخاب نمودند. وی به همراه هیئتی ابتدا به اورشلیم رفت و سپس عازم رم شد که در ۱۵ نوامبر ۱۵۵۲ بدانجا رسید و در بیستم فوریه ۱۵۵۳، ایمان کاتولیکی خود را اعلام نمود و پاپ در ۲۸ آوریل، پالیوم، نشانه پاتریارکهای متحد با رم را به او تقدیم نمود. سولاقا که به درخواست خود توسط دو راهب دومینیکن اهل مالت به نامهای آمبروز بودجاج (که اکنون اسقف شده بود) و آنتونیوس زهره همراهی می‌شد به عنوان اولین پاتریارک کلدانی با نام شمعون راه مشرق را در پیش گرفت. وی مقر خود را در آمد (دیاریکر) تعیین نمود و در ۱۲ نوامبر همان سال بدانجا وارد شد.

پاتریارک جدید که به تازگی پنج اسقف را دستگذاری کرده بود به خاطر اتهاماتی که رقیبش، شمعون هشتم دنخا (۱۵۵۱-۱۵۵۸) پاتریارک القوش به او وارد کرده بود توسط پاشای العمادیه زندانی و در اوایل سال ۱۵۵۵ او را غرق نمودند.

بعد از سولاقا عبدی شوع چهارم مارون (۱۵۵۵-۱۵۷۰) و اولین جانشینان ایشان، تنها مدت کمی کاتولیک ماندند. شمعون سیزدهم دنخا (۱۶۶۲-۱۷۰۰)، در سال ۱۶۷۲ مجدداً نسطوری گردید. پاتریارکهای این سلسله پس از چندبار انتقال موقتی بالاخره مقر خود را در «قودشانیس» نزدیک جولامرک، در میان کوههای هکاری، در کردستان در جنوب شرقی ترکیه قرار دادند.

پاتریارکهای کلدانی در دیار بکر

دومین سلسله از پاتریارکهای کلدانی کاتولیک که همه آنها یوسف نام داشتند از سال ۱۶۸۱ در دیاریکر ظاهر شدند که معروف‌ترین آنها یوسف دوم (۱۶۹۵-۱۷۱۲) اهل دهکده‌ای بزرگ کلدانی به نام تل کیف نزدیک موصل بود. او که پسر یک بافنده بود، در سن چهارده سالگی شماس گردید، در بیست و دو سالگی کشیش، در بیست و چهار سالگی اسقف دیاریکر و بیست و هشت سالگی پاتریارک شد و در چهل و هفت سالگی در اثر ابتلا به طاعون درگذشت.

به نظر می‌رسد که یوسف دوم شخصی بسیار وسواس و دقیق بوده است. دست خط ظریف و فشرده او به زبان عربی که نزد اساتید مسلمان آموخته بود، از دقت و نظم متون چاپی برخوردار است. وی به سادگی از کاری راضی نمی‌شد و علوم دیگران به سختی نزد او ارزشی می‌یافت. وی بدعت‌های موجود در کتاب‌های آیین مذهبی نسطوری و اشعار ورده و خامیس و غیره را به خوبی آشکار می‌کرد. طرفداران خلوص آیین کلیسایی کلدانی بر وی ایراد می‌گیرند که در جریان اصلاحاتش، آیین کلیسا را بیش از حد لاتین نمود. دانشمند مارونی، یوسف سمعان السمعانی، در ضمن اقرار به اینکه کتاب «المرآت الجلیه» نوشته یوسف دوم باعث برگشتن بسیاری از نسطوریها شد، منطق استدلال وی را بخوبی نقد و بررسی نموده است. پاتریارک یوسف دوم که مرد فعال و دانشمند و «معلم برجسته حقوق وفیلسوف روحانی» بود و در اوج جوانی فوت نمود اثری از خود بجا گذاشت که در میان ادبیات سریانی جایگاه شایسته‌ای یافت. کتاب مشهور او به نام «کتاب المغناطیس» که درباره زندگی روحانی است، در تمام کتابخانه‌های خطی کلدانی در چندین نسخه موجود می‌باشد.

آخرین فرد از سلسله پاتریارک‌های دیاربکر، آگوستین هندی (۱۸۰۴-۱۸۲۸) می‌باشد که گاهی یوسف پنجم نیز نامیده شده است گرچه رم او را به عنوان پاتریارک به رسمیت نشناخت چون این عنوان را برای سلسله جدیدی محفوظ نگه داشته بود.

پاتریارک‌های کلدانی بابل، سلسله دوم و بحران مالابار

این سلسله با یوحنا هرمزد هشتم اهل موصل (۱۸۳۰-۱۸۳۸) آغاز می‌گردد. مشهورترین آنها یوسف ششم اودو (۱۸۴۸-۱۸۷۸) متولد القوش و راهب دیر رابان هرمزد بود که تلاش فراوانی برای برگرداندن نسطوری‌ها به خرج داد و همین مسئله باعث شد چندین بار زندانی گردد. وی در سال ۱۸۲۰ در سن ۳۴ سالگی در موصل به مقام اسقفی دست‌گذاری شد و در سال ۱۸۳۳ از آنجا به العمادیه منتقل گردید. در حدود سال ۱۸۴۳ کشیش والرگا پاتریارک آینده لاتین‌ها در اورشلیم که به میسیون دومنیکن‌ها در موصل کردستان پیوسته بود اسقف یوحنا هرمزد را به عنوان پاتریارک آینده به رم توصیه نمود. بعد از استعفای پاتریارک نیکلاس زیعا، اسقف یوحنا معاون پاتریارک گردید و در سال ۱۸۴۷ به اتفاق آرای تمام اسقفان، به عنوان پاتریارک جدید انتخاب شد.

مجمع دیر رابان هرمزد در سال ۱۸۵۳ توسط نماینده پاپ سرپرستی می‌شد و نه پاتریارک. راهب یسوعی بنوا پلانسه، قوانین و آیین کلیسایی لاتین را مقرر کرد و این

تغییرات نه تنها برنامه‌ریزی آیین الهی بلکه پذیرش فرمولهای جدید مربوط به رازها را که از لاتین ترجمه شده بودند شامل می‌شد. در ژانویه ۱۸۵۵ پاتریارک اودو از رم تقاضا نمود این مجمع را که شاهی بر تمرکزگرایی و همگون‌سازی کلیساها از طرف رم بود منحل کند.

مسئله مالابار یکی از جنوبی‌ترین ایالات هندوستان که مسیحیان آنجا می‌خواستند تحت رهبری پاتریارک باشند و نه نماینده پاپ (معاون رسولی لاتین) باعث شد روابط با رم تیره‌تر شود و رم به توصیه‌ی عالی جناب پلانسه وقت‌گذرانی می‌کرد. پس از درگذشت وی در سال ۱۸۵۹، راهب دومنیکن فرانسوی هانری آمانتون که شخصاً مخالف پاتریارک بود به جانشینی عالی جناب پلانسه انتخاب شد. ما نمی‌توانیم در جزئیات این مسئله اسف بار وارد شویم. پاتریارک آگاه نبود یا تعلیمات انجمن مقدس انتشار ایمان را دقیقاً درک نمی‌کرد، اهمیتی به راهنمایی‌های نماینده‌ی پاپ نمی‌داد و نیز به نظر می‌رسد نماینده‌ی پاپ از اختیارات خود تجاوز کرده باشد. پاتریارک اسقفی را دستگذاری نمود تا رفته از نزدیک مسئله مالابار را ببیند. در ۲۳ سپتامبر ۱۸۶۰ پاپ پیوس نهم، پاتریارک را به رم دعوت نمود. وی سیزدهم ژوئیه ۱۸۶۱ وارد رم شد و در ۱۴ سپتامبر به حضور پاپ رسید. پاپ که به تندخویی مشهور بود با وی نسبتاً تند برخورد نمود. پاتریارک اتحاد خود را با رم تجدید نمود، عالی جناب آمانتون در سال ۱۸۶۳ به رم فراخوانده شد و به نظر می‌رسد همه چیز به حالت عادی بازگشت. با این حال پاتریارک در پنجم ژوئن ۱۸۶۴ اسقف جدیدی به نام ایلیا مِلوس برای مالابار دستگذاری نمود.

زمانی که مجمع اسقفان واتیکان اول تشکیل شد، پاتریارک اودو مصمم بود از امتیازات و حقوق سابق کرسی خود دفاع کند و قوانین انضباطی دیکته شده از طرف رم را رد نماید و تنها اصول ایمانی را بپذیرد چنانکه از دستگذاری دو اسقف که توسط پاپ انتخاب شده بودند خودداری نمود، گرچه اسامی آنان در لیست اسامی پیشنهادی خود وی نوشته شده بود. پاپ پیوس نهم پاتریارک را فراخواند و او را با خشم مورد سرزنش قرار داد. پاتریارک رسماً تعهد نمود که اسقفان را دستگذاری نماید و این کار در ۳۰ ژانویه ۱۸۷۰ انجام شد. در مجمع اسقفان که تحت نفوذ اسقفهای گالیک بود در مورد مصونیت پاپ از خطا در مسائل مذهبی، اغلب اسقفان کلدانی مخالفت کردند ولی بعد از آنکه تصویب شد آنها نیز به دیگران پیوستند. پاتریارک غیور و پارسا عالی جناب اودو که مدافع حقوق کلیسای خود در مقابل هجوم تمرکزگرایی از جانب رم در عصر خود بود در چهاردهم مارس ۱۸۷۸ فوت نمود.

پاتریارکهای کلدانی تا امروز

جانشینان پاتریارک اودو عبارتند از: ایلیای چهاردهم عبوالیونان (۱۸۷۹-۱۸۹۴) سپس عبدیشوع پنجم خیاط (۱۸۹۵-۱۸۹۹)، عمانوئیل دوم توما (۱۹۰۰-۱۹۴۷) که در دوران وی میسیونهای کلدانی نزد نسطوریها ترقی یافتند.

یوسف هفتم غنیمه (۱۹۴۷-۱۹۵۸) کرسی پاتریارکی را از موصل به بغداد، پایتخت عراق مستقل، منتقل نمود. بعد از پولس دوم شیخو (۱۹۵۸-۱۹۸۹) پاتریارک فعلی رافائیل اول بیداوید (۱۹۸۹) برای کرسی پاتریارکی انتخاب شد.

امروزه کلیسای کلدانی دارای ۱۸ خلیفه‌گری است. علاوه بر حوزه پاتریارکی در بغداد، نه خلیفه‌گری در عراق در شهرهای بصره، موصل، اربیل، کرکوک، زاخو، العمادیه، عقره، القوش و سلمیانیه و سه خلیفه‌گری در ایران در شهرهای تهران، ارومیه و اهواز وجود دارند و بقیه عبارتند از: دیاربکر (درحال حاضر استانبول)، حلب و الجزیره، مصر (قاهره)، لبنان (بیروت)، آمریکا (دیترویت) و همچنین شش نمایندگی پاتریارکی در اورشلیم، استرالیا، سوئد، فرانسه، رم و کانادا.

همچنین می‌توان به مدرسه کشیشی بغداد و نیز راهبان آنتوان در دیر رابان هرمزد اشاره نمود که در سال ۱۸۴۵ مورد تأیید پاپ قرار گرفت و رئیس کل آن در دیر حضرت مریم حامی خرمنها در نزدیکی القوش زندگی می‌کند. دو انجمن خواهران روحانی وجود دارد، یکی وابسته به پاتریارکی به نام دختران حضرت مریم، لقاح مطهر که در سال ۱۹۳۳ جهت تعلیم بوجود آمد و مرکز آن در بغداد است. دیگری انجمن قلب مقدس، وابسته به حوزه اسقفی که در سال ۱۹۱۵ در العمادیه برای خدمت به روستائیان تأسیس شد و مرکز آن در موصل است. امیدواریم کلیسای کلدانی، تحت هدایت و کاردانی پاتریارک کنونی به پیشرفت و موفقیت خود ادامه دهد.

بخشی که کاتولیک نشد

ما بخشی از کلیسای سریانی شرق را بعد از استقرار سلسله پاتریارکهای شمعون در قودشانیس در کوهستان هکاری واقع در جنوب شرقی ترکیه در اواخر قرن هفدهم رها کردیم. پاتریارک ایلیای هشتم در سال ۱۶۱۰ فهرست خانواده‌هایی را که «هنوز مطیع ترکهای

مسلمان نشده‌اند» برای رم تهیه نمود. این خانواده‌ها به پنج طایفه بزرگ تقسیم می‌شوند: جیلو، باز، دیز، تخوما و تیاری و رعایا: طال، وکتو، عشیثا و اشتازین. اما این مسیحیان سریانی را چه باید نامید؟ آنها خودشان را «مردم کوهستان» یا «سوریایی» که معادل «مسیحیان» است، می‌نامیدند. از قرن شانزدهم در بعضی اسناد رم آنها علاوه بر نامهای دیگر، آسوری (آشوری) و همچنین کلدانی خوانده شده‌اند تا پاتریارک حدود ترك و فارس از پاتریارک موصل که اغلب «پاتریارک بابل» خوانده می‌شد مشخص گردد.

مسیسیون تأسیس شده توسط بنسُن اسقف اعظم کانتربری در سال ۱۸۸۶، «مسیسیون خلیفه‌گری آشوری» خوانده می‌شد و این فقط به دلایل جغرافیایی بود و هنوز مسئله قومیت مطرح نشده بود. سپس از «آشوریان مسیحی» در همان معنای جغرافیایی صحبت می‌شود تا اینکه در یک زمان نامشخص به «مسیحیان آشوری» بر می‌خوریم. در زبان عربی از کلمه «آشوریان» که به ساکنین موصل اطلاق می‌شد (طبق فرهنگ الحسن ابن بهلول، قرن نهم) با تغییر هجایی به کلمه «آشوریان» می‌رسیم.

در سال ۱۹۱۰ کشیش ویکرام در کتاب خود به نام «آشوریها و همسایگانیشان» این نظریه را به حد اعلی می‌رساند. وی در بخش «آشوریان قدیم و جدید» می‌نویسد: «آشوریها، کلدانی‌ها و نسطوریهای فعلی همان تنه باقیمانده از آشور باستانی و از نسل سرگون و سنحاریب می‌باشند چنانکه سنحاریب معروف و برجسته هنوز هم باقی مانده است. یکی از شاخه‌های کلیسای سریانی شرق که با رم متحد نشده اکنون خود را «کلیسای شرق آشور» می‌خواند.

اغتشاشات و پراکندگی

همسایگی با کردها همیشه برای مسیحیان این منطقه مسئله ساز بوده است. در سالهای ۱۸۴۵-۱۸۴۶ «بدر خان بیک» امیر کرد بهتان به قتل عام‌هایی دست زد و پاتریارک شمعون هفدهم ابراهام (۱۸۲۰-۱۸۶۱) مجبور شد به دشت ارومیه در کشور ایران پناه ببرد.

اما فاجعه وحشتناک‌تر در طی جنگ اول جهانی رخ داد. روسها از سال ۱۹۰۶ و حتی قبل از استقرارشان در آذربایجان (۱۹۱۶) با «آشوریها» در تماس بودند. در اواخر اکتبر

۱۹۱۴ که آتش جنگ میان روسیه و ترکیه در قفقاز شعله‌ور گردید آشوریها تمایل خود را نسبت به روسها که در سال ۱۹۱۵ به دریاچه وان رسیدند پنهان نکردند. پاتریارک شمعون نوزدهم بنیامین اعلام شورش کرد اما تحت فشار کردها و ارتش ترکها که برای سرکوبی آشوریها فرستاده شده بودند، تمام اهالی کوهستان مجبور به ترک سرزمین اجدادی خود شده به سوی ارومیه روی آوردند. فروپاشی روسیه در سال ۱۹۱۷ به این مهاجرت دسته جمعی قطعیت بخشید. پیش از قتل خائنانه پاتریارک شمعون بنیامین که در سال ۱۹۱۸ در حوالی ارومیه به دست رئیس کردها سیمکوخان و به تحریک دولت وقت ایران صورت گرفت، عده‌ای از آشوریهای ارومیه در روسیه مستقر شده بودند، سپس مهاجرت به سوی همدان و از آنجا به سوی جنوب عراق ادامه یافت. انگلیسیها به پناهندگان قول مساعد مبنی بر بازپس‌گیری سرزمین ملی‌شان را دادند، اما هرگز عملی نشد.

پاتریارک شمعون بیستم پولس در سال ۱۹۴۰ بر اثر ابتلا به بیماری سل در اردوگاه بعقوبا در عراق فوت نمود. بعد از او باز هم بر طبق قانون موروثی بودن کرسی پاتریارکی؛ پسر برادرش شمعون بیست و یکم ایشای در سن ۱۲ سالگی پاتریارک شد و سورما خانم عمه پاتریارک جدید، خواهر پاتریارک بنیامین و پولس، مشاور پاتریارک نوجوان گردید.

در سال ۱۹۳۳ آنچه شورش آشوریها در عراق خوانده می‌شد اتفاق افتاد. مبارزین مسلح آشوری به سوریه که در آن زمان تحت قیمومیت فرانسه بود رفتند و روستاهای عراق را بدون دفاع پشت سر خود رها کردند. کودکان، زنان و پیران آشوری باقیمانده در روستاهای شمال عراق قتل عام گشتند. به دنبال این اتفاقات پاتریارک ایشای شمعون از عراق اخراج و به قبرس و از آنجا به لندن تبعید شد و از سال ۱۹۴۲ در سان فرانسیسکو مستقر گردید.

انشقاق جدید

در سال ۱۹۶۴ مقدمات يك بحران جدید این‌بار در داخل کلیسای آشوری فراهم شد. پاتریارک شمعون ایشای که می‌خواست جامعه خود را در اتحاد با کلیساهای جهان قرار دهد تصمیم گرفت تقویم گریگوری را به جای تقویم ژولیان انتخاب نماید، روزه سخت سنتی را به خاطر عدم تطابق با زندگی معاصر آسانتر کند و نیز تغییراتی در دعاها و آیین مقدس انجام دهد. به دلایلی که همگی اشان مذهبی نبودند گروهی از ملت بویژه در میان اشخاص

قدرتمند تیاری که اسقف توما درمو را از هندوستان آورده بودند از قبول تصمیمات پاتریارک سریپچی نمودند. اسقف توما درمو به تنهایی سه اسقف دیگر را دستگذاری نمود، این چهار اسقف در «مجمع عمومی» در سال ۱۹۶۸ در بغداد گرد هم آمدند. مجمع، پاتریارک شمعون ایشای را عزل و توما درمو را به جای وی انتخاب نمود. اگر چه پاتریارک شمعون ایشای تابعیت عراقی را دوباره بدست آورد و در سال ۱۹۷۱ به هنگام دیدار از بغداد با استقبالی گرم مواجه شد اما در سال ۱۹۷۳ به خاطر خستگی تقاضای بازنشستگی نمود، اسقفان هوادارش با تقاضای او موافقت ننمودند و این امر چنان باعث وخیم شدن اوضاع گردید که پاتریارک در سال ۱۹۷۴ تصمیم به ازدواج گرفت. نتیجه آن شد که یک سال بعد در ۶ نوامبر ۱۹۷۵ در محل اقامتش در امریکا مورد سوء قصد قرار گرفت و کشته شد. بدین ترتیب جانشینی موروثی به پایان رسید و اسقف تهران، مار دنخا در سال ۱۹۷۶ به عنوان پاتریارک دنخای چهارم انتخاب شد.

دو سلسله مراتب

امروزه از میان کلیساهای سریانی شرق تنها دو کلیسا با رم متحد نیستند. اولی کلیسای شرق آشور با پاتریارکی مار دنخا چهارم که مقرش در تهران است و مطرانهایی در بیروت، بغداد، تریشور (هند) و اسقفانی در بغداد، کرکوک و شیکاگو (ایالات متحده و کانادا)، سیدنی (استرالیا)، حسکه (سوریه، خابور و الجزیره) دارد. کرسی خلیفه گریهای بصره و دهوک، شمال عراق (دیانای سابق و برواری سابق) و اروپای شمالی (لندن) خالی می باشند.

دومی «کلیسای رسولی پاتریارکی قدیمی» که پاتریارک آن مار آدای گیورگیس می باشد که در سال ۱۹۷۱ انتخاب شد و مقرش در بغداد می باشد. این کلیسا مطرانهایی در موصل و تریشور (هند) و نیز اسقفانی در کرکوک و هندوستان دارد.

کلیسای سریانی مالابار

منشأ اولیه این کلیسا که در جنوب هندوستان واقع است به حضرت تومای رسول برمی گردد. با این حال طبق روایت محلی، در حدود سال ۳۴۵، «مسیحیان حضرت توما» به

علت کمبود خادمین روحانی به پاتریارک شرق رو آورده از او تقاضای کمک نمودند. وی در جواب توما قنایه بازرگان را همراه با ۷۲ خانواده، چهار کشیش، شماسان و اسقفی به نام یوسف الرهاوی اهل ادسا به آنجا فرستاد.

این تاریخ ما را دچار اشکال می‌کند زیرا این سال مصادف است با جفای شاپور دوم. روایتی دیگر این کار را به شخصی به نام تئوفیل هندی نسبت می‌دهد که تقریباً در همان تاریخ از عربستان به هند گذر کرده است. لازم به توضیح است که کلمه «هند» در آن زمان به نواحی اطراف عربستان اطلاق می‌شد. همچنین منظور از «هند» که اسقف داود فرات میسانی (بصری) که انجیل را در سالهای ۳۱۰ الی ۳۱۴ در آنجا بشارت داد همان نواحی اطراف عربستان می‌باشد. تا قبل از اواسط قرن ششم درباره روابط میان کلیسای مارماری و هندوستان هیچگونه اشاره تاریخی به میان نیامده است. بر طبق سفرنامه کوسما اندیکوپلوستس (Cosma Indicopleustes) در مالابار «اسقفی بود که در سرزمین فارس دستگذاری شده بود». کرسی اسقفی مالابار تا قرن هشتم وابسته به خلیفه‌گری فارس بود، اما بعد به کرسی خلیفه‌گری مستقلی تبدیل شد. روابط کم و بیش منظم این کرسی خلیفه‌گری با کرسی پاتریارکی تا قرن شانزدهم ادامه داشت. قطع روابط، مربوط به عملیات کاوش پرتغالیها در نواحی اطراف مالابار در سال ۱۴۹۸ بود. پرتغالیها با مسیحیان سریانی شرق رابطه برقرار کردند که در نتیجه آن تعدادی از آنها نسطوری باقی ماند و تعدادی نیز کلدانی کاتولیک شدند. پاپ کلمنت هشتم در اولین نامه خود به سال ۱۵۹۵ نسبت به اعتبار اسقفی ابراهیم ابراز تردید کرد و مقرر نمود که مسیحیان حضرت توما بایستی فقط توسط اسقفی که رم برمی‌گزیند، سرپرستی شوند و به همین علت اختیار تام به اسقف اعظم لاتین گوآ (Goa) داده شد. در سال ۱۵۹۹ مجمع اسقفان دیامپیر که توسط همین اسقف رهبری می‌شد، لاتینی کردن عمومی را در زمینه‌های قوانین و آیین کلیسایی تثبیت نمود.

قبلاً دیدیم که چگونه پاتریارک کلدانی یوسف اودو (۱۸۴۸-۱۸۷۸) تلاش نمود رابطه بین هند و کرسی پاتریارکی را بار دیگر برقرار نماید. بحران به‌خاطر گروه جدیدی که خود را وابسته به اسقف ملّوس (Mellus) فرستاده عالی‌جناب اودو می‌دانستند شروع شد. این گروه در سال ۱۹۰۷ تابع پاتریارک نسطوری شدند و بعدها نیز دچار تفرقه و جدایی گردیدند.

در سال ۱۸۹۵ باز تلاش مسیحیان سریانی مالابار برای اتحاد با پاتریارکی کلدانی مجدداً توسط رم متوقف شد. رم تصمیم گرفته بود، مسیحیان حضرت توما بایستی مستقیماً با رم متحد باشند.

سلطه کلیسای کاتولیک محلی

جای تعجب نیست که روحانیون عالی مقام بومی در حوزه‌های کلیسایی هندوستان تحت سرپرستی لایتنها وجود نداشتند، چرا که در حوزه کلیسایی تحت سرپرستی کلدانی‌ها یا در حوزه کلیسایی ملکیت‌ها که توسط یونانی‌ها سرپرستی می‌شد وضع به همین منوال بود. این طرز تفکر آن عصر بود.

اولین اسقف بومی در سال ۱۶۶۳ زمانی دستگذاری شد که شهر کوشان به دست هلندیها افتاد و طی چند روز نماینده پاپ را اخراج کردند. با این حال وی فرصت کافی برای دستگذاری اسقف پرامبیل کامپی (parambil Campi) را پیدا کرد. بعدها این سلسه قطع شد و دیدیم که مالابارها از کلدانی‌ها درخواست اسقف نمودند.

در سال ۱۸۸۶ بر اساس توافق میان واتیکان و پرتغال سلسله مراتبی در هند برقرار گردید که بر اساس آن سریانی‌ها از حیطة سرپرستی اسقف اعظم گوا خارج شدند. در آن زمان تعداد سریانی‌های مالابار حداقل ۲۰۰ هزار نفر با ۳۰۰ کشیش، ۴ مدرسه کشیشی و ۵۹ نفر راهب بودند اما اسقف نداشتند. بایستی ۱۰ سال منتظر شد تا سه اسقف برای تریشور، ویراپولی (بعدها ارناکولام) و شانگاناشری تعیین شوند. در سال ۱۹۲۳ استان سریانی مالابار به کرسی مطرانی در ارناکولام و با سه حوزه اسقفی وابسته در تریشور، کوتایام و شانگاناشری ارتقاء یافت. امروزه قلمرو کلیسای سریانی مالابار شامل انجمن مذهبی سه گانه کارملیتهاست که رسماً در سال ۱۸۸۵ تأسیس شد و بعدها جمعیتی به نام «خادمین قلب مقدس» برای جنوب یعنی کوتایام، جدا شد. از سال ۱۸۶۵ هفت انجمن خواهران تأسیس شده‌اند. کلیسای سریانی کاتولیک مالابار که زبان مالایالام را به عنوان زبان آیین نیایش خود انتخاب نموده است، اینک در اوج موفقیت و سعادت قرار دارد. قبلاً سلسله مراتب گروههای نسطوری را بررسی نمودیم.

آیین نیایش سریانی شرق

همانطور که قبلاً گفته شد آیین نیایش کلیسای سریانی شرق در قرن هفتم توسط پاتریارک ایشوعیاب سوم تثبیت شد. سال کلیسایی که بر محور عید رستاخیز و در درجه دوم عید میلاد و تعمید مسیح برنامه‌ریزی شده به هفت دوره (شبووعه - سبوع) تقسیم

می‌شود که هر دوره اصلی معمولاً شامل هفت یکشنبه است و یک دوره چهار هفته‌ای قبل از آن و یک دوره چهار هفته‌ای بعد از آن قرار دارند.

این دوره‌ها عبارتند از: ۱- بشارت به مریم (سوارا)، ۲- ظهور و تعمید مسیح (دنخا)، ۳- روزه (صوما)، ۴- رستاخیز (قیامتا)، ۵- رسولان (شلیخه)، ۶- تابستان (قیطا)، ۷- الیاس (ایلیا)، ۸- موسی (موشه)، ۹- تقدیس کلیسا (قودش عیتا).

نماز روزانه کامل شامل: نماز صبح (صاپرا)، دعای بعد از ظهر (رامشا)، دعای عصر (سویا)، دعای بیداری (شهر) و دعای شب (لیا) می‌باشد. در عمل فقط دو دعای اول یعنی نماز صبح و نماز بعد از ظهر در کلیساها خوانده می‌شوند.

از عید صعود مسیح به آسمان (سولاقا) نمازها در حیاط کلیسا (بیت صلوته) برگزار می‌شوند و از اولین یکشنبه تقدیس کلیسا (قودش عیتا) دوباره نمازها در داخل کلیسا خوانده می‌شوند. در داخل کلیسا دعاها در محلی به نام بَمَه برگزار می‌شوند.

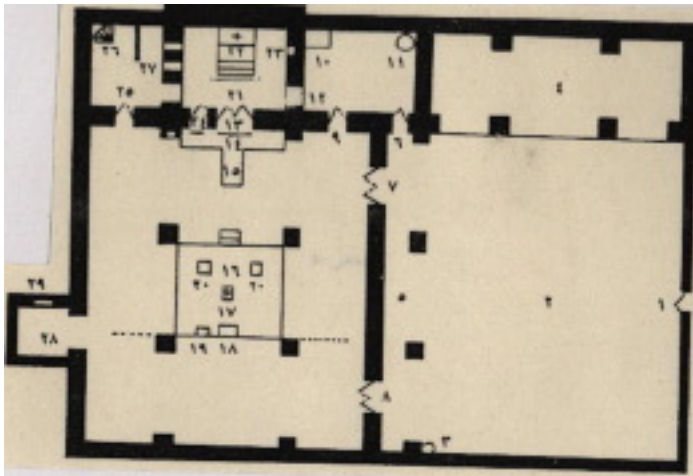
سه آیین مقدس برای نماز قربانی مقدس بکار برده می‌شوند: ۱- آیین حضرت آدای و ماری، رسولان مشرق، در روزهای عادی ۲- آیین حضرت تئودور موپسوستیا در یکشنبه‌ها و اعیاد مژده به حضرت مریم و یکشنبه نخل (اوشعنا). ۳- آیین حضرت یوحنا کریزوستوم پنج بار در سال برگزار می‌شود: پنجشنبه مقدس، اعیاد ظهور و تعمید مسیح، یحیی تعمید دهنده، پدران یونانی و سومین روز از روزه نینوی (باعوته).

معماری کلیسای سریانی شرقی

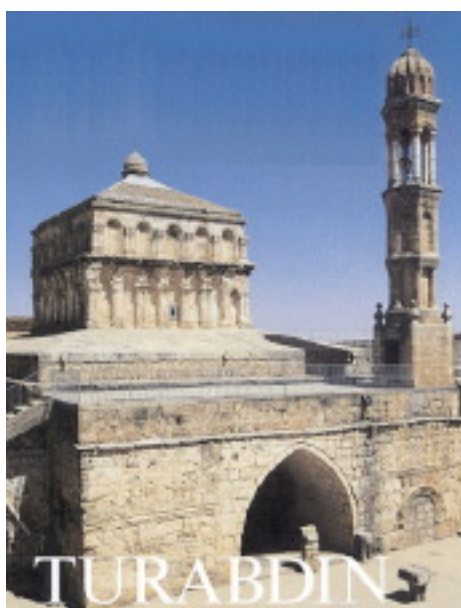
کلیسای سریانی شرق در جهت مشرق و از دو قسمت ساخته شده است. ۱- قدس‌القداس ۲- جایگاه ایمانداران که خود شامل دو قسمت مردان و زنان است که نشانگر زمین می‌باشد. در وسط جایگاه ایمانداران محلی بلند به نام «بَمَه» وجود دارد که نشانگر اورشلیم است. روحانیون برای برگزاری قسمت اول نماز قربانی مقدس و همچنین بقیه دعاها بجز در تابستان در آنجا قرار می‌گیرند. در وسط «بَمَه» یعنی در وسط ساختمان کلیسا جایی به نام جلجتا قرار دارد که صلیبی بر آن واقع است.

قدس‌القداس نشانگر آسمان است. از طریق راه باریکی به نام «شقاقونه» و سپس در سلطنتی که بعد از آن پرده‌ای قرار دارد، داخل قدس‌القداس می‌شویم که تنها برای قربانی مقدس (رازه) باز می‌شود. قرائت کنندگان کتاب مقدس داخل آن نمی‌شوند بلکه بر روی «قستروما» می‌ایستند. شماسان معمولی فقط می‌توانند تا چراغ وسط قدس‌القداس جلو بروند. شماسان انجیل می‌توانند تا پله‌های مذبح که مختص کشیشان است نزدیک شوند.

محل تعمیر دارای دو در است: تعمیر خواستگان از در بیرونی وارد محل تعمیر می‌شوند و بعد از تعمیر از در داخلی وارد کلیسا می‌گردند. محل شهداء هم از جایگاه مردان و هم از جایگاه زنان راه دارد.

۱- در بیرونی. ۲- حیاط، قبرستان. ۳- چاه. ۴- محل خواندن نماز در تابستان (بیت صلوته). ۵- راهرو. ۶- در بیرونی محل تعمیر. ۷- در ورود مردان. ۸- در ورود زنان. ۹- در داخلی محل تعمیر. ۱۰- میزی که اشیای مقدس را بر روی آن قرار می‌دهند. ۱۱- حوض تعمیر (اردن). ۱۲- پنجره. ۱۳- در اصلی قدس‌القداس همراه با پرده. ۱۴- دالان (قستروما). ۱۵- راه باریک (شقاقونه). ۱۶- پمپ. ۱۷- جلجتا. ۱۸- کرسی اسقف. ۱۹- جایگاه معاون اسقف. ۲۰- محل خواندن قرائت‌های کتاب مقدسه (عهدعتیق و عهدجدید). ۲۱- چراغ وسط قدس‌القدس. ۲۲- قربانگاه. ۲۳- بیت گزه، محل نگاه داشتن کاسه، پیاله و خمیر مقدس. ۲۴- در کوچک. ۲۵- بیت دیاقون (جایگاه شماسان). ۲۶- پله برای بالا رفتن به تنور (محل آماده کردن نان قربانی مقدس). ۲۷- محل نگهداری روغن. ۲۸- محل شهدا (بیت سهدی). ۲۹- محل قرار گرفتن اشیای باقیمانده از مقدسین و شهدا.

صومعه تورعبدین

مجوسیان چه کسانی هستند؟

راهبی که این کتاب را در سال ۷۷۵ نوشته درواقع اغلب اسناد قدیمی تر را گردآوری و رونویسی کرده است. داستان مجوسیان در زمان اشتهار و فعالیت مدرسه ادسا یعنی نیمه دوم قرن چهارم میلادی، به ایرانیان مسیحی که در این مدرسه تحصیل می‌کردند تعلیم داده می‌شد. بنابراین روایت مجوسیان بسیار قدیمی است و ارتباط مستقیمی با کلیسای پارس داشته است.

مجوسیان چه کسانی هستند؟

اسامی کسانی که حکیمان و پادشاهان خوانده می‌شوند عبارتند از:
 زَهْرَوَنَداد پسر آرتابان؛ هرمزد پسر ساناتروق؛ گشتاسب پسر خدافر؛ آرساک پسر
 کیخسرو؛ زروند پسر ودور؛ آریهو پسر خسرو؛ اردشیر پسر هویلات؛ مهرخ پسر کوما؛
 آهیراس پسر سهبان؛ آستانبوزان پسر سیسروان؛ مروداک پسر پیل؛ ناسردی پسر بلدان.
 اینان پادشاه، پسران پادشاهان مشرق در سرزمین صیر هستند که شرقی‌ترین نقطه دنیای
 مسکونی انسانهاست، از اقیانوس، دریای بزرگی که خارج از دنیا است تا شرق سرزمین نود
 جایی که آدم، سرور و ریشه همه نسلهای انسانها در آن زندگی کرد.

روایاتی درباره جلالی که از ابتدا منتقل شده (از آدم تا شیث)

این پسران پادشاهان، دستورات، قوانین و حتی کتابهایی از پدرانشان به ارث برده بودند. آنان اینها را از یکدیگر و از نسلی به نسلی و از شیث پسر آدم که پدر همگی ماست دریافت کرده بودند. درواقع آدم بود که آنها را به پسرش شیث آشکار کرده بود. آدم عظمت اولیه‌اش قبل از نقض فرمان خدا و سپس خروجش از بهشت را به شیث نشان داده بود. آدم، پسرش شیث را فرمود که همانند وی از عدالت تخطی نکند. شیث این فرمان را با قلبی پاک پذیرفت و مواظب بود که از آن پیروی کند تا شایسته عظمت خدای باریتعالی بماند. به شیث فرمان داده شد تا آن را در کتابی به امانت بنگارد و حکمت را تعلیم داده و شهادت دهد هر

که حیات را بجوید نام خداوند قادر مطلق را بخواند. توسط او بود که برای اولین بار در دنیا کتابی پدید آمد که به اسم حضرت تعالی امضاء شده بود. شیت کتاب امضاء شده را برای نسلهای بعد از خود به ارث گذاشت و این کتاب تا به زمان نوح رسید. نوح این کتاب را درست و صحیح یافت پس از آنها نجات پیدا کرد... این کتابهای اسرار پنهان در کوه ویکتوریال (پیروزی) در شرق صیر یعنی سرزمین ما، در غاری قرار گرفته بودند، غار گنجینه‌های اسرار در سکوت مشاهده می‌شود و در زمانی که زندگی می‌کنیم.

و پدرانمان هر آنچه را پدرانمان دستور داده بودند به ما دستور دادند: که منتظر آن نوری باشیم که از شرق برای ما طلوع خواهد کرد، نوری که از اعلی‌علین عظمت پدر خواهد آمد، نوری که از بالا و به شکل ستاره‌ای بر بالای کوه پیروزی طلوع خواهد کرد و بر ستونی از نور در درون غار اسرار و گنجینه‌های مکاشفه قرار خواهد گرفت... این نور راز عظیم پسر حضرت تعالی در عظمت است، صدای خود پدر، تصویر اندیشه آشکار شده‌اش، عظمت نورانی شکوهش، تصویر و علامت پُری‌اش، کلمه‌ای که همه چیز را بر طبق اراده آن کس که او را فرستاده بود آفریده، تصویری که برایش الگویی و مانندی در تمام موجودات یافت نمی‌شود. از قدرت و کلام وی است که همه دنیاها نظم یافته و هستی دارند. او پسر محبت کامل، درخشندگی عظمت بیان‌نشدنی جلال پدر است.

آنگاه که این نور صادر شده از شکوه بی‌نهایت برای شما طلوع کند و به شکل ستاره‌ای ظاهر گردد به نحوی که بتوانید آن را مشاهده کنید بشتابید و کاملاً مسرور و با محبت عجله کنید، هدایایی را که شایسته اوست با خود ببرید یعنی هدایایی که پدران شما در غار گنجینه‌های اسرار بر «کوه پیروزی» نهاده‌اند، به جایی که نور این ستاره شما را راهنمایی خواهد کرد بروید و در آنجا نشانه‌ای عظیم و تحسین‌برانگیز خواهید دید: خدا را خواهید دید که به صورت انسان درآمده، مسکین، حقیر، مطرود و فروتن و حتی علامت صلیب را بر وی خواهید دید.

آیین‌هایی که هر ماه به این دلیل بر «کوه پیروزی» اجرا می‌شده است.

این است سنتی که پدران ما به میراث گذاشته‌اند... به همین دلیل است که ما به کوه پیروزی می‌رویم. زمانی که همه، از هر شهر و دیاری، در پای این کوه جمع می‌شدیم، در محلی مشخص در ۲۵ هرماه اتراق می‌کردیم. با آب چشمه‌ای که در پای کوه بود خود را شستشو می‌دادیم و طهارت می‌کردیم به همین دلیل این چشمه به «چشمه طهارت» معروف بود.

در بالای این چشمه هفت درخت روئیده بود که عبارتند از: درخت زیتون، مو، سرو،

لیمو، سدر، مورد و صنوبر. این کوه زیباتر و با شکوهتر از تمامی کوههای دیگر کشور ماست. از این کوه بی نظیر بوی تمامی عطریات پراکنده می شود و گلستان از آن بوی تازه و معطر می افشاند.

در ابتدای ماه بعدی به قله کوه صعود می کردیم و در مقابل محتویات درون غار گنجینه های پنهان و اسرار آمیز قرار می گرفتیم. در حالی که زانو زده، دستهای خود را به سوی آسمان بلند کرده، سخنرانیها را با سکوت ستایش آمیزمان همراهی می نمودیم تا زمانی که دیگر کلمه ای برای دعا کردن به پدر پر جلال در عظمت والا و متعالی و بی نهایت شکوهش تا به حد ابدیتش نمی یافتیم.

روز سوم داخل غار می شدیم و به انبوه گنجینه هایی نزدیک می شدیم که برای تقدیم کردن به آن ستاره در پایان ستایش این نوری که آن قدر منتظرش بودیم آماده شده بود. زمانی که با خوشحالی کامل از کوه برگشته و پایین می آمدیم آنچه را خوانده و از الهام شنیده بودیم تعریف کرده، به بچه ها و خانواده هایمان و هر کس که می خواست بشنود با ملایمت و گشاده رویی تعلیم می دادیم.

آشکار شدن جلال (ستون نورانی و ستاره تابناک)

چون زمان موعود فرا رسید که می بایست نوشته ها درباره آشکار شدن نور این ستاره که تا آن زمان پنهان بود، تحقق یابند، به نظر رسید که ما لیاقت آن را یافته ایم در زمان حیاطان ظهور آن را ببینیم و ما با شادی کامل بر طبق سفارش پدرانمان و آنچه در کتابها نوشته شده بود، آن را پذیرفتیم. هر يك از ما رویاهای عجیب و متنوعی دید که تا آن زمان ندیده بودیم ولی کلید درك اسرار آمیز آنها را می توانستیم در کتابهایی که قبلاً خوانده بودیم بیابیم.

روایت اول

و هر يك از شهر خود بر حسب عادت قدیمی به راه افتادیم تا به کوه پیروزی برویم. در آب چشمه طهارت خود را شستشو دادیم تا خود را طاهر کنیم همانطور که عادت داشتیم. دیدیم که نوری به شکل ستونی نورانی بر اسرار پایین آمده و بر آنها قرار گرفت. همه ما خاموش ماندیم. زمانی که این ستون و بر بالای آن ستاره ای تابناک با درخششی غیر قابل وصف را دیدیم - زیرا نور آن چندین مرتبه تابناک تر از نور خورشید بود به نحوی که خورشید

در برابر آن یارای تابندگی نداشت- ترس و هیجان بر ما مستولی گشت: وقتی ستاره بر بالای سر ما طلوع کرد، خورشید مانند ماه روزهای نیسان شد که پرتوهای ستاره طلوع کننده آن را در شکوهش در شرق در بر می گرفت. فقط ما که همراهان اسرار بودیم توانستیم نور ستاره را مشاهده کنیم گرچه چندین مرتبه از خورشید تابناک تر بود. با این حال ستاره بر اشخاص دیگر ظاهر نگردید زیرا آنان از اسرار ستاره و ظهورش دور مانده بودند. ما مسرور گشته پدر تعالی را ستایش و سپاس می گفتیم زیرا ستاره در زمان حیات ما طلوع کرد و ما شایسته آن گشتیم تا آن را مشاهده کنیم.

روایت دوم

و پس از اینکه خود را در آب چشمه طهارت شستشو نمودیم با خوشحالی و طبق رسم به کوه پیروزی بالا رفتیم، چون صعود کردیم و ستون نور را در مقابل غار یافتیم، طبق عادت قدیم زانو زده، دستها را به سوی آسمان بلند کرده در سکوت شکوه این رویای عجیب را برگزار کردیم. يك بار دیگر دیدیم که آسمان مانند دروازه ای بزرگ باز شد و انسانهای پر جلالی ظاهر شدند که در دستهایشان ستاره ای تابناک از نور را حمل می کردند، پس پایین آمده بر بالای ستون نورانی قرار گرفتند- تمامی کوهستان مملو از شکوه غیرقابل وصف گردید. از طریق ستون و ستاره در مقابل چشمان ما دست طفلی کوچک نمایان شد که نزدیک می شد ولی هنوز قادر به دیدن آن نبودیم- این مسئله ما را مطمئن ساخت. ستاره را دیدیم که داخل غار گنجینه های اسرار پنهان شد و غار بی نهایت منور گردید. و صدای کوچکی را شنیدیم که به ملایمت ما را می خواند: «بدون ترس داخل شوید و با اعتماد کامل رویای عظیم و تحسین برانگیز را مشاهده کنید»....

* در این متن دو روایت از صحنه الهام وجود دارد که نشانه استقلال مورخ در مقابل منابع اطلاعاتی فراوانی بود که در اختیار داشت و ندانست یا نخواست آنها را با هم در آمیزد: وانگهی این دو روایت به دنبال هم آمده و مکمل یکدیگر می باشند.

کار رسالتی مجوسیان از هنگام بازگشت به کشورشان تا آمدن تومای رسول

آنگاه سعادتشان جلوه گر شد و شروع به شادی نمودن کردند. با شادی، الهامی را که شخصاً دریافت کرده بودند به یکدیگر منتقل می نمودند... این شادیها، روزه روز، در درونشان بیشتر و قویتر می شد، تمامی مشرق زمین را وجدی خارق العاده فرا گرفته بود. مردم از بزرگ و کوچک، زن و مرد و کودک در اطراف این «بزرگان» - (زیرا معنای کلمه مجوسیان همین است) - جمع می شدند [در محبت خداوند ما جمع شده بودند (متن لاتین)]. آنچه از آنها یاد گرفتیم شیوه بسیار جدیدی بود که آنان در بیان دعاها و ستایش به کار می بردند یعنی با مقایسه کردن الهاماتی که تا آن روز برای آنان به صورت راز بیان می شدند بر طبق الگویی بین روز اولی که کشور را ترک نمودند و روزی که سرشار از شادی بازگشتند بر آنان الهام شده بود (متن لاتین)

و به لطف آنان، الهامات و تنویر افکار، نیرویی تازه و اقتداری بیشتر می یافت، و ایمان انتشار یافت زیرا دیده شد که آنان شهادت عیسای مسیح، خداوند ما را محبت می نمودند و نور متولد شده از ظهور آفتاب از طریق آنان معجزاتی به عمل می آورد (متن لاتین). و تا تحقق کامل آن بدینسان خواهد بود تا زمانی که اطاعت محض از اراده آن کسی که او را فرستاده در همه صورت پذیرد و بدین طریق وی می تواند با جلال به آن مکان اولیه، مکان اختیار تام، مقام سلطنتی که شایسته وی است بالا رود (متن لاتین).

ایمان به حیات در نزد آنانی که می شنیدند^۱ در مشرق زمین گسترش یافت. سپس، هنگامی که یهودا توما بر طبق خواست خداوند که وی را به ماموریت به آنجا فرستاد، باز ایمان نزد این «شنوندگان» پیشرفت بیشتری نمود و این به خاطر اعمال قدرتمندی بود که یهودا توما همچون نشانه حکم رسالتی که از سوی خداوند دریافت نموده بود به شمار زیادی انجام داد.

زمانی که «بزرگان»^۲ شنیدند یهودا آمده تا این نور را که قبلاً به آنها ظاهر شده بود به مردم اعلام کند، جمع شده و رفته به او پیشنهاد نمودند تا با او در این رسالت و ایمان مشارکت داشته باشند (متن لاتین). مملو از محبت کامل و با غیرت برای خدمت خداوند ما

۱- بایستی به خاطر داشت که در کلیسای اولیه تعمید خواستگان در مرحله اول «شنوندگان» نامیده می شدند و سپس به مراحل بعدی صعود می کردند که طی آنها «منتخبین» یا «مستعدین» و بالاخره «ایمانداران» می گشتند.

۲- به خاطر داریم که قبلاً مجوسیان را به این اسم خواندیم و در اینجا منظور از بزرگان همان مجوسیان می باشد.

به یهودا سلام نمودند و یهودا نیز با دیدن آنان مملو از شادی و شمع درونی گشت. آنان روزهای زیادی در کنار وی ماندند و روش را توضیح دادند که از روز اول استعدادی برای این عطیه منور ساختن جهان دریافت نموده بودند. سپس صعودشان به سوی این نور منور در بیت لحم و بالاخره هر آنچه به ایشان الهام شده بود - چه در غار باشد، در ارتباط با رویاها و ظهوراتی که قبلاً دیده بودند یا آنهایی که هنگام برگشت از مسافرتشان در شب زنده داریهای اردویشان زمانی که در یکپارچگی نورش جمع کرد، نوری که به واسطه تبادل رویاها و الهامات متعدد منحرف شده بود.

آنگاه یهودای رسول دانست که عطیه خداوند ما به فراوانی به آنان ارزانی شده و درباره آن کسی صحبت نمود که ما را به پری حیات می‌رساند زمانی که همگی ما به مانند برادران گردهم آییم. همچنین درباره اعمال قدرتمند، شفاها و نشانه‌هایی صحبت کرد که در مقابل چشمان رسولان انجام شدند: پیشنهادی تحسین برانگیز. از آنچه وی هست و به صورتی که شبیه وی باشد، اصطلاح دنیای آینده که ما به تنهایی قادر به درکش نیستیم ولی ناگهان طوری بر ما ظاهر شد که قادر شدیم در او آن را مشاهده کنیم و ساکن شویم: علی‌رغم عدم بصیرت ما، در افاضه روح امتیازی به ما داده شد که از بنیاد جهان به کس دیگری عطا نشده بود.

تمامی برادران آنچه را یهودا به ایشان گفت فهمیدند و همه يك صدا خداوند خدای قادر مطلق را به خاطر پسرش سپاس گفتند، پسری که بخشنده و عامل حیات کامل است. و آنان از یهودا رسول خداوند ما خواستند تا آنان را با خود در تعمید خداوند ما شریک سازد. و یهودا به آنان گفت: «برادران من نیز به خاطر رسالت برای حیات به سبب این عطیه مسرور گشتم. درواقع کسی که به حیات ایمان دارد و با محبت «نشانه» و مهر خداوند عیسی مسیح را می‌پذیرد دشمن بر او سلطه‌ای نخواهد داشت.»

تعمید مجوسیان به دست تومای رسول

پس شبی که فردایش روز یکشنبه بود یهودا برادرانی را که از وی خواسته بودند تا آنها نیز در شادی مهر خداوند را بپذیرند با خود برد. به سوی چشمه آبها به راه افتاد. با خود روغن برداشته آن را با این سخنان تقدیس نمود:

۱- نشانه ترجمه واژه سریانی «روشما» است که به معنی «مهر» = «تعمید» می‌باشد.

- سپاس بر تو باد ای راز حیات، زیرا در روغن توسط فیض به ما عطا شد که در مسح سهمی داشته باشیم.
- سپاس بر تو باد ای راز نهان، زیرا در روغن توسط فیض به ما عطا شد که در این مسح پادشاهی به جهت حیات سهمی داشته باشیم.
- سپاس بر تو باد ای راز نهانها، زیرا در روغن برای ما عطیه‌ای جهت حیات و بخشش (گناهان) داده شد زیرا این عطیه ما را نورانی کرده ظلمات و اشتباهات را از ما دور می‌سازد، رازی که توسط فیض آن، مبارزین ارزشها می‌توانند بر دشمنانشان غلبه یابند.
- سپاس بر تو باد ای راز روغن، زیرا شایسته است که نام تو با نام مسیح هم ریشه است، و کسانی که با فیض تو در مبارزه پیروز می‌گردند تاج را می‌پذیرند و نیز به سبب اینکه تو با روح در ارتباط هستی، روح‌القدس که آبها را می‌پوشاند همانطور که مادر (با بچه‌هایش) می‌کند و با ذکاوت به او ملحق می‌شود تا اجساد ضایع شده را جهت حیات باز بیافریند.
- بیا، ای شاهزاده نخست‌زاده.
- بیا، ای تجدید انسانها که توسط تولید مثل صورت می‌گیری اما برای حیات ابدی.
- بر این انسانهای ایماندار و محبوب خداوند ما عیسی مسیح قرار بگیر.
- و آنها را تقدیس و تطهیر نما. باشد که بدنهایشان بی‌عیب گشته و معبد شوند تا تو بتوانی در آنها سکونت نمایی و نیز محل سرور و شادی برای پسر محبت کامل. آنان را تقدیس نما تا در اعمال حیات و تولید مثل کامل گردند.
- و آنان را به اسم پدر و پسر و روح‌القدس تعمید داد.

اولین تناول قربانی مقدس مجوسیان

و زمانی که همگی از آبها بیرون می‌آمدند، از بالای آسمانها فرزند نور بر آنان نمایان شد که از آسمانها پایین آمد و بدیشان گفت: «سلام بر شما باد، ای فرزندان همه رازها، اینک امروز در نسل شما تمام رویاهایی که به شکل ظهورات و الهامات از روزهای اول دیده شده بود به تحقق پیوست.»

ترس خدا بر آنان مستولی شد؛ پس بر زمین افتادند. هنگامی که برخاستند صورت انسانی در شکوفایی سن، با جلال الهی بر آنان نمایان شد. نان پاک و خالص را برداشت،

برکت را اعلام نمود، پاره کرد، ابتدا آن را به یهودای رسول داد و سپس به هر يك از آنان و بدیشان گفت: «اینك، مكمل نشانه‌ای كه اشتهاى حیات شما را پر خواهد نمود». از این پس در مجامع و شوراهاى من قوی باشید به ویژه برای حیات ابدی.

دعوت به صعود و به رسالت فرستادن مجوسیان

همانطور كه از نظر ایشان ناپدید می‌شد، صعود وی را دیدند. از جلال به جلال بالا رفت. آنگاه یهودا گفت: ستایش بر تو باد به خاطر عظمت تو كه با ملائمت اعتدال می‌یابد و به خاطر یگانگی‌ات كه در تماس با افراد جمع می‌گردد و به خاطر جلالی كه به ما نشان دادی با متناسب كردن با چهره خودت در حد درك ما و به خاطر لباسی كه به جهت ما باز پوشیدی تا ما بتوانیم سروری متعال تو را بپوشیم، و به خاطر همه این اسامی كه تو را با آنها صدا می‌كنند هر چند كه حقیقتاً هیچكدام از آنها اسم تو نیست زیرا تنها تو اسم خودت و سروریت را می‌شناسی، تو و پدرت و نه كس دیگر، و تمامی صورتهایی كه به خود گرفتی و تحت آنها به خاطر ما خودت را بر ما آشكار ساختی تا ما بتوانیم تو را بشناسیم زیرا ما را دوست داری و دلت به جهت فقر ما می‌سوزد. و علی‌رغم هر آنچه آنانی كه تو را مصلوب كردند بر تو وارد نمودند به خاطر ما تحمل نمودی و گرچه ذاتاً محدود و مطیع رنج نبودی، همه چیز را تحمل نمودی و همه چیز را به خاطر ما پذیرفتی تا تجات از طریق فیض تو به ما برسد.

به همین دلیل است كه تو تسلی دهنده، رئیس، نور و زنده كننده ما هستی. به جهت آنكه به تو ایمان داریم كه همه چیز را بر ما بخشیدی و تو كه همه چیز را به خاطر ما تحمل نمودی، عطیه‌ای كامل به ما دادی.

و تمامی شاگردان جدید كلام خدا، مملو از شادی، می‌گفتند و پاسخ می‌دادند: «حمد و سپاس می‌گوییم و می‌ستاییم عظمت متعال تو را هر چند كه هیچ دهان انسانی هرگز قادر به تمجید تو به طور شایسته نیست زیرا ما بسیار ضعیف هستیم و همینطور تنویر پر قدرت را كه وراى ناتوانی ما انجام دادی زیرا در رحمت ما را شایسته آن نمودی كه در میراث تو در زندگی ابدی سهیم باشی. و همینطور شادی آنان بیشتر شده و با اعتراف نام خداوند، اعلام كلام با صدای بلند و با ظهورات علنی خداوند آشكارا بیان می‌شد، تعداد برادرانی كه ایمان می‌آوردند روز به روز بیشتر می‌شد.

پس یهودا بدیشان گفت: «ای برادران اکنون باید فرمانی را که خداوند ما به ما داده اطاعت نمود که گفت: «به تمامی جهان رفته انجیل مرا اعلام کنید» پس ای برادران اینک جارچیان کلام باشید، مثل ما. زیرا شما نیز از خداوند ما عطیه‌ای دریافت نموده‌اید: شما نیز به تمامی جاها رفته و بدون تبعیض به همه، این عطیه تنویر ما و آن کسی را که به ما دوباره حیات می‌بخشد اعلام کنید.

و از آن زمان به همه جا رفته و از اعلام آمدن خداوند ما عیسی مسیح، پسر خداوند خدای جهان مسرور می‌گشتند، آنان نیز به نام خداوند ما، اعمال قدرتمند و شفاها توسط روح‌القدس که خداوند ما به آنان عطا و بر ایشان ریخته بود انجام می‌دادند و آنان به ایمانی حقیقی موعظه می‌نمودند. این است تعلیماتی که ایشان به همگی خطاب می‌نمودند: «ظلمات را ترک کنید و به سوی نوری که خاموشی ندارد بیایید تا حیات را بیابید و خود را تحت حمایت بالهای خداوند ما عیسی قرار دهید، او که ما را زنده می‌کند و مامن مستحکم ما در روز آخر خواهد بود که آتش داوری آخرت، کل جهان را از اشتباهی که بر آن تسلط داشت و آن را فاسد می‌نمود تطهیر خواهد کرد. هنگامی که از حدت آتش و توسط ایمان آزاد شوید به آسایش و صلح وارد خواهید شد که به همگی منتخبین و ایماندارانی^۱ وعده داده شده که به پسر نور کمال و حیات ابدی ایمان آورده بودند، این حیات که از هم اکنون در ملکوت عیسای مسیح خداوند، پسر خدای قادر مطلق آماده شده است. پسری که در عظمت متعالش، در دنیای جدیدی که از آن اوست، در نور عظیم و بی‌افولش بر حسب الگویی ابدی جهت آرامگاه و معبد جلالش، از این حیات برخوردار است.

بله، باشد که تا ابدالابد در این آرامش داخل شوید.

آمین و آمین

پایان روایت مجوسیان و عطایای ایشان.

۱- منظور تعمید یافتگان است. مکاشفه یوحنا ی رسول در ۱۷: ۱۴ آنان را چنین خطاب می‌کند: «خوانده شده (تعمید خواسته)، برگزیده (تازه تعمید یافته)، آمین (تعمید یافته) که آماده شهادت دادن با خون خود می‌باشند».

تاریخ اربیل

قسمت اول : روشها و منابع تحقیق درباره دیرهای قدیمی

قسمت اعظم این فصل مربوط به دیرهاست زیرا دیرها به خاطر نقش مهمی که در زندگی مسیحیان آشوری ایفا کرده اند جای بسیار مهمی دارند. به منظور احتراز از هرگونه تکرار و نیز قرار دادن جزئیات در جای مناسب بهتر خواهد بود این مقدمه را به روشهایی که در یافتن این دیرها ما را یاری می دهند و نیز به متونی که از آنها صحبت خواهد شد اختصاص می دهیم. سخنانی چند درباره ارزش تاریخی این منابع ما را در امر قضاوت در مورد اصالت این منابع کمک خواهند نمود.

از همین ابتدا تصریح می کنم که منظور ما در اینجا مقدمه ای بر مطالعه رهبانیت بین النهرین نیست. همچنین تحقیق در مسائل و ریشه های آن یا روابط آن با تبائید^۱، تاریخ تسلسل آن توسط ماراوگین، تعیین تاریخهای دقیق ظهورش در مناطق مختلف، مطالعه تاریخ تأسیس پی در پی صومعه ها یا قوانین راهبان یا بازنگری قوانین، در مقوله مطالعه فعلی ما قرار نمی گیرند. این مقدمه به یادداشتهایی درباره روشهای مطالعه جغرافیایی - تاریخی صومعه های شمال عراق محدود خواهد بود.

واژه شناسی

در مورد واژه هایی که در این کتاب به کار برده خواهند شد هنگامی که سخن از مکانهای مذهبی مردان به میان می آید، تفاوتی میان دیر و صومعه قایل نخواهیم شد، زیرا به نظر می رسد که در زبان کلدانی نیز تفاوتی میان کلمه «دیرا» و کلمه «اومرا» قائل نمی شوند. زمانی که صحبت از مکانهای مذهبی زنان می شود کلمه «دیرا» یعنی دیر به کار می رود چرا که در منطقه مذکور، از آن نوع صومعه ها که راهبه هایی برای همیشه در آنها منزوی و تارک دنیا شده باشند یافت نمی شود.

اگر بخواهیم معنای دقیق ریشه های کلمات را رعایت کنیم، می بایستی، کلمه «دیرا» را

۱-Thebaid، بخش علیای دره نیل که از قرن سوم به بعد مهد رهبانیت مسیحی بوده است.

تنها برای آن دسته از راهبان یا برادرانی که به صورت دسته جمعی زندگی می کنند به کار ببریم. دیر در معنی خاص لغوی معادل اعتقاد قوی است و ساکنین آن افرادی مؤمن و با اعتقاد می باشند که به صورت دسته جمعی زندگی می کنند. در زبان کلدانی واژه قنوبیا از واژه یونانی *coenobion* به معنی «زندگی دسته جمعی» گرفته شده است. در قنوبیای مشرق زمین در قدیم، راهبان زندگی زاهدانه ای داشتند که این خود اولین مرحله زندگی مذهبی آنان به شمار می رفت یا همان طور که در زبان سریانی گفته می شود «آنان کار می کردند» یا به معنای دیگر «تمرینات جسمانی انجام می دادند».

بر خلاف دیر، کلمه صومعه در ریشه لغوی خود به معنای جایی است که در آنجا به تنهایی زندگی می کنیم. ساکن آن راهب (*monachos*) نامیده می شود که در زبان کلدانی «ایخیدیا» می گویند، یعنی کسی که به تنهایی زندگی می کند. بر این منوال، راهب معادل تارك دنیا یا کسی است که در گوشه عزلت زندگی می کند و در معنای جدیدتر آن تا حدی رابطه اش را با آن تارك دنیاهاایی که در صحرا زندگی می کردند (*eremos*) از دست داده است. واژه صومعه معادل جایی است که افراد زاهد و پارسا به تنهایی در آن زندگی می کنند. اطراف دیرهای آشوری صومعه هایی به صورت زاغه هایی در دل صخره ها با کلبه های کوچک وجود داشتند. اما به کارگیری کلمه صومعه ممکن است باعث سوء تفاهم هایی شود که در اینجا معنای متداول آنها استفاده خواهد شد. واژه های دیر و صومعه برای نامیدن محل هایی که در آنجا راهبان به صورت دسته جمعی زندگی می کردند و نیز برای محل هایی که راهبان هم به صورت دسته جمعی و هم به صورت انفرادی و کم و بیش دور از مرکز اصلی خود زندگی می کردند، به کار برده خواهد شد.

لازم به ذکر است که اصطلاحات ذیل در منطقه مذکور «آشوری - مسیحی رایج نمی باشند: آرشیماندریت (*Archimadrite*) رئیس دیرهای یونانی؛ لور (*Laure*) نوعی دیر در کلیسای روس و یونان؛ هیروموان (*Hieromoine*)؛ هیگومن (*Higoumene*). راهبان و راهبه ها گاهی اوقات «پسران یا دختران عهد» نیز نامیده شده اند که معنای دقیق لغوی آن «ملحق شده» می باشد. این عنوان طبق زمانها یا نوشته ها، گاهی نشانگر راهبان حقیقی بوده گاهی نیز نشانگر راهبان آزادی که نوعی نذر کلیسایی کرده بودند و «طلب برکت می کردند». همچنین معانی دیگری وجود دارند که کمتر رایج می باشند. رؤسای دیرها عنوان «ریشا=سر» یا «مدبران=مدبر» و گاهی نیز هر دو عنوان را با هم داشتند. ما در

اینجا آنها را رؤسا خطاب خواهیم کرد. همچنین گروه‌هایی از راهبان یا زاهدان وجود دارند که هیچ‌گونه کلیسا و دیری نداشته‌اند.

کلمه «کنوشیا=کنیسه» برای مثال توسط گریگور اول در سال ۶۰۵ میلادی در مجمع اسقفان به کار برده شده در حالی که در متون دیگر معادل دیر به کار رفته است.

تعداد دیرها

در نگاه اول به نظر می‌رسد که برای مطالعه صومعه‌های شمال عراق پنجاه صفحه کاغذ کافی است و اگر چند مطالعه دقیق و بررسی خاص تاریخی، جغرافیایی و ادبی انجام گیرد، همه چیز گفته خواهد شد. در واقع تعداد صومعه‌هایی که هنوز پابرجا هستند انگشت شمارند. دیرهایی که هم‌اکنون نیز در آنها راهبانی زندگی می‌کنند، اطراف شهر موصل واقع شده‌اند، در نتیجه مطالعه بر روی آنها آسانتر است. در میان آنها سه دیر کلدانی کاتولیک هستند که عبارتند از: دیر رابان^۲ هرمزد، دیر حضرت مریم نگهدارنده خرمنها، دیر مارگیورگیس و یک دیر یعقوبیان به نام دیر شیخ متی. صومعه‌های دیگری نیز وجود دارند که دیگر راهبانی در آنها زندگی نمی‌کنند، اما کسانی هستند که از ساختمان آنها نگهداری می‌کنند، این دیرها عبارتند از: ۱- مار بهنام؛ ۲- مار اوراها؛ ۳- مار ایلینا؛ ۴- مار میخائیل. همچنین باید اضافه کرد که دیرهای ویران شده بسیار مشهوری وجود دارند از قبیل: مکور تایا، مار یعقوب و شاید یکی دوتای دیگر و بدین ترتیب می‌توان گفت که کل موضوع بررسی شده است.

با احساس رضایتی که از یافتن موضوع محدودی به من دست داده بود در سال ۱۹۴۳ میلادی شروع به چاپ مقالاتی در بولتن مدرسه کشیشی آشور-کلدانی حضرت یوحنا شهر موصل نمودم. سالهای متوالی سپری شدند و پرونده‌های مطالعاتی روی هم انباشته شد و من هنوز جرأت نمی‌کنم که بگویم پرونده مذکور به پایانش نزدیک شده چرا که خرابه‌های صومعه‌ها در همه جا کشف می‌شوند. در بعضی مناطق مثل اطراف «اسکی موصل - بلد» کاملاً بر روی این خرابه‌ها قدم می‌گذاریم.

کثرت خارق‌العاده دیرها به سه دلیل است: اول تعداد زیاد راهبان، دوم اشتیاق شدید و غالباً گذرا برای ایجاد دیر و بالاخره جابه‌جایی دیرها در طول قرون.

اتفاقی که در سال ۵۱۵ میلادی در قالب حکایتی نقل می‌شود در مورد تعداد راهبان به

۲- «رابان» در زبان آشوری به معنای راهب می‌باشد.

ما ایده می‌دهد. يك مقدس یعقوبی به نام شمعون کوه نشین بعد از اینکه اهالی روستای دورافتاده‌ای را به انجام مراسم مذهبی دعوت کرد تصمیم گرفت با تعیین راهبان و دختران عهد، کار بشارتی خود را به انجام برساند. اما چون اهالی روستا حاضر نشدند خود را از نیروی کار جوانان محروم سازند راهب مذکور مخفیانه و غیرقانونی ۹۰ نفر از بچه‌های آنجا را در کلیسا جمع کرد و موی سر ۱۸ پسر و ۱۲ دختر را تراشید تا راهب و راهبه شوند. خود این ماجرا ضمن قابل بحث بودن نشان‌دهنده نوعی طرز فکر بخصوص است. برای شمعون راهب طبیعی است که ۳۰ نفر از ۹۰ نفر بچه روستا یعنی يك سوم آنها راهب و راهبه شوند و اگر بدانیم که جمعیت عراق آن زمان ۲۰ میلیون نفر بوده یا فرض کنیم که این رقم زیاد اغراق‌آمیز باشد و آن را به ۱۰ میلیون کاهش دهیم و این رقم را نیز تقسیم بر دو کنیم تا مسیحیان عراق را از مجوسیان و یهودیان جدا نماییم و يك سوم این جمعیت پنج میلیونی مسیحیان را در نظر بگیریم که راهب یا راهبه شده‌اند، باز هم رقم شگفت‌انگیزی به دست خواهیم آورد که حتی اگر هنوز هم آن را کاهش دهیم، باز هم رقم باقیمانده به حدی است که نیاز به تعداد زیادی دیر و صومعه برای سکنی دادن آنها دارد. پس تعجب نکنیم اگر به کوه کوچک «مقلوب»، لقب «کوه هزاران» داده شده است.

تاسیس دیرها

دومین عامل گسترش دیرها، اشتیاق شدید راهبانی بود که می‌خواستند دیرهای جدید بنا کنند. بعضی افراد دو دیر و حتی تعدادی نیز سه دیر بنا می‌کردند. حتی مقدس‌ترین آنها نمی‌توانستند از رؤیای دیری که به نام آنها باشد دست بردارند و شیطان نیز برای طلب شهرت کاذب آنها را وسوسه می‌کرد. در این باره داستان راهبی را می‌خوانیم که با خوردن قلوۀ حیوانی تحت وسوسۀ شکم‌پرستی قرار گرفت و شیطان نیز خود را به شکل يك راهب در آورده خواست وی را برای نابودی کامل آماده سازد. پس شیطان به راهب گفت: «ما يك دیر بنا خواهیم کرد تا راهبان در آن جمع شوند، همچنین از مسافرین و افراد غریب پذیرایی خواهیم کرد و بدین طریق پاداش شایستگی‌هایمان را خواهیم گرفت». زمانی که راهب بیچاره قبول کرد شیطان فریاد برآورد: «من تو را با عشق شهرت‌طلبی کاذب وسوسه کردم و تو با اعلام موافقت خود به ساختن دیر فریب خوردی».

با این وجود، آیین مقدس کلیسا، شایستگی‌های بانیان واقعی دیرها را تقدیس و محترم

می‌شمرد. مضافاً اینکه، مار اوگین و همراهانش استحقاق برگزاری مراسم جداگانه‌ای را پیدا می‌کنند که این مراسم در روز اولین جمعه از دوره هفت هفته (شبهوعه) تقدیس کلیساست. تقویم کلیسای سریانی شرق، مراسم پنج جمعه را به کسانی اختصاص داده که «گروه‌ها و انجمن‌های مذهبی و الهی» تشکیل داده‌اند. در لیست رسمی، اسامی بزرگترین «پدران راهب» و بانیان دیرها دیده می‌شود که عبارتند از:

۱- برای آشور: بارقصره، ایلینا، میکائیل و جبرائیل.

۲- برای کوه ایزلا: ابراهیم، دادیشوع، باوای، اودیشوع و ارمیا.

۳- برای بانوهدرا: سوریشوع، ایشوعیاب، یعقوب، آدونا، صلیوا و اپنی‌ماران.

۴- برای مرگا و داسن: یعقوب اهل بیت عابی، بار حدبشبه، قمیشوع، اپرم و بارعیتا.

۵- برای حدیاب: اودیشوع، ایشوع‌زخا، سرگیس اهل حنیته، ابراهیم اهل نپتار.

و اگر راهبان، دیری بنا نمی‌کردند این مردم عادی بودند که از روی غبطه شروع به ساختن دیر می‌کردند. بانیان حرفه‌ای به این بناها به عنوان غصب حقوق خود می‌نگریستند، بنای آنها را نتیجه خودخواهی دانسته و خرابی آنها را پیشگویی می‌کردند. گسترش اسلام مانع شد روند بنای دیر در امپراتوری فارس گسترش یابد اما این جریان تهدید جدی برای امپراتوری همسایه یعنی بیزانس بود تا آنجا که در سال ۹۶۴ میلادی نیسفور فوکاس (Nicéphore Phocas)، قانون معروف ممنوعیت گسترش مالکیت کلیسا را تصویب کرد و تأسیس دیرهای جدید را که اکثراً نتیجه بطالت بودند ممنوع نمود.

با این همه استثنایی‌هایی نیز وجود داشت. تعدادی از بانیان حتی مردم ایماندار معمولی و مقبول، نام خود را به دیرها می‌دادند. بدین ترتیب دیر شמוنی متعلق به رابان گابرونا است، «خانه قوفه» که توسط مار سوریشوع تأسیس گردیده، صومعه صلیبا در «تلا» که بر روی «صرصر»، بنا شده و بالاخره دیر معروف مار ماری که بیشتر به نام زنی که این قدیس او را شفا داده است، یعنی دیر قونی معروف است؛ در این زمینه همچنین می‌توان از دیر هند یا دیر شیرین و غیره نیز نام برد. «راموئی»، «قاقرا» و «گاعین»، از ایمانداران معمولی هستند که نامشان در لیست بانیان دیرها در ضمیمه «کتاب پارسایی» ثبت شده است.

در بقیه موارد شخص ایماندار که عهده‌دار مخارج دیر بوده نام خود را بر دیر نمی‌گذاشته و فقط درسالنامه و تاریخ کلیسا از وی تجلیل می‌شده، برای مثال: سوریشوع برای «کفر اوزائیل».

در کنار این افراد متفرقه که همیشه باید تا حدی از آنها دوری جست، کمک مردم روستاها پذیرفته می‌شد و حتی از آنان دعوت به عمل می‌آمد تا در بنای دیرها به صورت کمکهای نقدی، دادن مصالح یا حمل و نقل آنها یا شرکت مستقیم مشارکت نمایند. این شیوه مشارکت امروزه نیز برای بنای کلیسا در روستاها مرسوم است. تاریخچه دیرها، غالباً اسامی روستاهای متبارکی را که در ساخت دیر مشارکت نموده‌اند نقل می‌کند. گاهی اوقات حتی روستایی که دیر را بنا نهاده، اسم خود را بر روی آن دیر می‌گذارد، دیر «برقانا» نزدیک «حدیثه» از این نوع می‌باشد.

اگرچه در تقویم کلیسایی دعا‌هایی برای افرادی خیر پیش‌بینی شده و یعقوبیان^۳ در هفدهم ژانویه، به یادبود ایماندارانی که در تأسیس و بنیاد دیر و صومعه شرکت کرده‌اند نماز مخصوصی برپا می‌نمایند اما مجمع اسقفان تلاش می‌کرد در صومعه‌های فعال، اشتیاق ساختن صومعه جدید را محدود کند. از اواخر قرن ششم به بعد مشاهده می‌شود که بسیاری از بناهای اولیه رو به خرابی می‌روند. البته علتی که از سوی مجمع اسقفان توسط ایشوعیاب در سال ۵۸۵ میلادی بیان می‌شود حکایت از سهل‌انگاری و غفلت فرزندان نسل وی دارد. اما اهمال در آینده‌نگری غالباً دلیل مهمی است چرا که ایمانداران معمولی بدون اجازه اسقف حق بنا کردن دیری را ندارند و اگر کسی به ساختن دیر اقدام نماید آن دیر تقدیس نخواهد شد مگر آن‌که قبلاً نوعی مقرری برای امرار معاش ساکنان آنجا در نظر گرفته شود.

همچنین محدودیت‌هایی درباره محل ساختمان دیرها برقرار شده بود. مجمع اسقفان آکاس (Acace) در سال ۴۸۶ میلادی به علت احتمال ارتکاب گناه توسط راهبان ضعیف‌النفس ایجاد دیرها را در شهرها و نزدیک آنها قدغن نمود. همین تصمیم در سال ۵۵۴ میلادی در مجمع اسقفان یوسف نیز گرفته شد. همچنین به منظور احتراز از ایجاد رقابت میان حوزه کلیسایی و دیر مراسم تعمید، آیین قربانی مقدس و عشای ربانی در دیرهای نزدیک شهرها انجام نمی‌شد و راهبان مجبور بودند برای انجام این‌گونه مراسم مذهبی به کلیسای اصلی بروند.

۲- یعقوبیان: گروهی از مسیحیان عراق و سوریه که به زبان سریانی تکلم می‌کنند و اعتقاد «به اتحاد طبیعت الهی و انسانی در مسیح» دارند. به همین دلیل مونوفیزیسم (Monophysisme) نیز نامیده می‌شوند.

دیرهای راهبه‌ها

محدودیت‌های شدیدی بویژه دربارهٔ دیرهای راهبه‌ها اعمال می‌شد و کمترین اغمازی صورت نمی‌گرفت. مجمع اسقفان ایشوع‌یاب در سال ۵۸۵ اعلام داشت که حتی امید دارد که صومعهٔ راهبه‌ها وجود نداشته باشد و گفته شده است: «به زنان اجازه داده نمی‌شود به تنهایی در يك صومعه و در يك اتاق هرچند كوچك زندگی کنند. حتی اگر هیچ دیری برای راهبه‌ها وجود نداشته باشد. چنانچه دیری وجود دارد یا تأسیس می‌شود راهبه‌ها باید به‌طور جمعی، حداقل چهار یا پنج نفر با هم در يك دیر زندگی کنند» در ابتدای قانون نهم می‌بینم که این بی‌بندوباری تا چه اندازه است: «در آشور و سرزمین‌های مجاور، در بیرون از روستاها دیرهایی ساخته شده بعضی برای مردان و بعضی برای زنان، اما آنها از روی گستاخی و بی‌ملاحظگی با هم رفت و آمد می‌نمایند. همچنین غارهایی (اتاق‌هایی) وجود دارد که در هر يك تنها يك راهبه زندگی می‌کند و گاه با مردانی روبرو می‌شویم که به آنجا رفت و آمد نموده باعث بدنامی خود و راهبه مزبور می‌شوند».

دیرهای جابه‌جا شده

دلیل سوم افزایش تعداد دیرها، جابه‌جایی و انتقال آنهاست. به همین دلیل نیز در دو جای متفاوت با دو دیر به يك اسم مواجه می‌شویم. علت اصلی این انتقالات برخورداری از امنیت بیشتر بوده است. برای مثال درباره «دیر رابان یوسف اینیشك» می‌خوانیم: «چون محل دیر متناسب با مشکلات زمان نبود، (رابان اودیشوع اهل داسن) در حدود سالهای ۹۴۷ میلادی آن را به محل مرتفع‌تری انتقال داد به‌طوری که بر تمام نقاط دشت پایین مشرف بوده تا چنانچه احتمالاً زمانی راهبان مورد اذیت افراد خبیث قرار گیرند، روستاییان اطراف صدای فریاد آنها را سریعاً بشنوند». حتی برای آن‌که بنای جدید مطمئن‌تر باشد «دیواری پیش‌بینی شده بود که تمام اتاقهای كوچك برادران را دربر می‌گرفت».

این خود می‌تواند دلیلی برای توجیه فرضیه تفاوت‌های موجود در زمینه دیرهای روی کوه‌ها باشد. بعضی دیرها از جمله دیر رابان هرمزد، ماریعقوب، شیخ متی در يك میدان در دامنه کوه و برخی نیز مانند «دیرمار دانیل»، «دیر المعلق»، «دیر وزنه» در بالاترین نقطه کوه ساخته شده‌اند. این بدان معناست که گروه اول یعنی دیرهایی که در دامنه کوه قرار دارند قدیمی‌تر و دیرهایی که بر روی کوه بنا شده‌اند جدیدتر می‌باشند. عامل «امنیت» در

انتخاب محل دیر تأثیر خاصی داشت. فهرست کامل محلها و تاریخ بنای دیرها نشان می‌دهد که انتخاب محل بنای دیرها موضوعی اتفاقی و بی‌اهمیت نبوده است. گاهی اوقات کل صومعه منتقل نمی‌شد بلکه تنها جسد بانی دیر توسط راهبان از ساختمان متروک دیر به ساختمان جدید انتقال می‌یافت، انتقال این باقی مانده اجساد مقدسین در کاهش یا افزایش تعداد دیرها تأثیری نداشت و بنابراین در این مورد بحث بیشتری نخواهیم کرد.

بعضی دیرها به دلیل کاهش تعداد مسیحیان يك منطقه، منتقل می‌شد زیرا در منطقه‌ای خالی از ساکنین مسیحی قرار می‌گرفت. بنابراین در نزدیکی جمعیت مسیحی باقی مانده دیر دیگری بنا می‌شد. بدین ترتیب زمانی که معبد مار یوحنا بارنگاره (Mar Yohannan bar Nagaré) واقع در بیت آکره (Bet Akre) در سال ۱۲۸۴ غارت شد ابن عبری آن را نزدیک «بارطله» از نو ساخت و به همین ترتیب نیز محل دیر «ساره» خواهر «زینا» عوض شد.

با استفاده از منابع مختلفی سعی شده تا محل و تاریخچه همه این دیرها و صومعه‌ها تا اندازه‌ای روشن شود. این منابع را می‌توان به ترتیب زیر تقسیم کرد: منابع اسلامی، منابع مسیحی خصوصی و عمومی و منابع مختلف دیگر.

منابع اسلامی

آثار ارزشمند جغرافی دانان بزرگ عرب، کتابهایی همچون «مسالك» یا «احسن التقاسیم» برای همه شناخته شده‌اند. در منطقه مورد نظر ما، آثار نویسندگان موصلی همچون یاسین ابن خیرالله الخطیب العمری متولد ۱۷۴۴ و ابن فضل الله العمری اطلاعات محلی جدیدتری به نوشته‌های «یاقوت حموی» اضافه می‌کنند.

این نویسندگان غالب اطلاعات مربوط به دیرها را از آثاری همچون «کتاب الدیارات» قرض می‌گیرند. «حبیب زایات» در مقاله ارزشمند خود به نام «دیرهای مسیحی در سرزمینهای اسلامی» فهرستی از نویسندگان «کتاب‌های دیرها» را ارائه می‌دهد. متأسفانه اکثر این آثار از بین رفته و ما آنها را از طریق ذکر نامشان در مجموعه‌های دیگری همچون «معجم البلدان» یا «وفیات الاعیان» می‌شناسیم. کتابی که حبیب زایات، از بین رفتنش را حساس‌ترین دانسته «کتاب الدیارات» نوشته ابوالفرج اصفهانی نویسنده معروف «کتاب الاغانی» می‌باشد.

این کتابها اکثراً گلچین اشعاری هستند که براساس محل دیرهایی که در آنجا تصنیف شده‌اند طبقه‌بندی گردیده‌اند. يك نمونه از آنها به نام «شابوشتی» به‌طور جالبی توسط گیورگیس عواد در سال ۱۹۵۱ در بغداد منتشر شد. در سال ۱۹۵۴ قطعاتی از اشعار برگزیده توسط احمد محمدزین سقاف با عنوان «الاوراق» در بیروت به چاپ رسیدند.

این منابع در مطالعات تحقیقاتی دیرها چه اثراتی دارند؟ بعضی جملات کوتاه مشخصاتی را بیان می‌کنند که باعث خشنودی محققین می‌شود، برای مثال: «این دیر به این اسم نیز نامیده می‌شود»، تشخیص موقعیت کم‌وبیش دقیق آن، تحقیق را هدایت می‌کند، چندین تاریخ و بالاخره اشاراتی به يك شاهزاده یا شاعر که غالباً آخرین علامت شناخته شدن تاریخچه يك صومعه است. با این وجود بایستی توجه کرد که از این منابع باید با احتیاط نام برد زیرا متن مذکور ممکن است مطلبی را از جای دیگر گرفته باشد بدون آنکه اشاره به آن داشته باشد و دیر مدتها قبل از بین رفته باشد درحالی که نویسنده آن دیر را همچون در زمان شکوفایی توصیف می‌کند.

منابع مسیحی خاص

در منابع مسیحی خاص، رهبانیت به دو شکل ارائه شده: آثار عمومی و توصیف يك دیر یا يك راهب از دیدگاه تاریخی، جغرافیایی و ادبی.

از نوع اول تنها يك اثر به نام «کتاب پارسایی» بر جای مانده است.

نویسنده «کتاب پارسایی» یا دقیق‌تر بگوییم «زندگی بانیان صومعه‌ها در حکومت‌های فارس و اعراب»، اسقف بصره، ایشوع دنج می‌باشد که در اواخر قرن نهم میلادی می‌زیسته است. محققى به نام شابو (J. B. Chabot) این کتاب را در سال ۱۸۹۶ به زبان فرانسه ترجمه و چاپ کرد و در سال ۱۹۰۱ در لایپزیک آلمان به اهتمام کشیش پل بجان از فرانسه به کلدانی و در سال ۱۹۳۹ توسط عالی‌جناب پاتریارک پل شیخو در موصل به عربی ترجمه و چاپ شد. کشیش ریموند تونو نیز این کتاب را بار دیگر به فرانسه ترجمه نموده نسخه‌ای از آن را در موصل در اختیار من قرار داد. «کتاب پارسایی» با استفاده از منابعی که متأسفانه از بین رفته‌اند گردآوری شده و شامل مجموعه ارزشمندی از خلاصه زندگی‌نامه صدوپنجاه نفر از بانیان دیرهاست که غالباً اطلاعات دقیق و مفیدی نیز درباره محل بنای دیرها می‌دهد.

همین‌طور در «مجموعه شماره ۶۳ برلن» سرودی در مورد مقدسین ناشناخته‌ای وجود دارد که برای هرکدام نام و محل به خاک سپردنشان را ذکر می‌کند. در این سرود به خلاصه بودن آن اشاره شده اما نمی‌گوید از کدام منبع خلاصه شده است. در واقع به جز چند مورد همان نظم کتاب «کتاب پارسایی» را دنبال می‌کند. موارد مختلف در جای خود بررسی خواهند شد. از این به بعد از این سند به عنوان «خلاصه شده» یاد می‌شود. بالاخره شابو نسخه‌ای از «کتاب پارسایی» را در میان بقایای کتابهای سوزانده شده سریانی پیدا کرد. حادثه سوزاندن کتابهای سریانی به دستور مجمع اسقفان دیامپر که قبلاً آنها را محکوم نموده بود در مالابار هندوستان به سال ۱۵۹۹ و به تحریک منزس (Menezès) انجام گرفت. مقایسه این متن از بین رفته با نسخه فعلی و شناخته شده «کتاب پارسایی» نکاتی چند را روشن خواهد کرد.

متن «کتاب پارسایی» به همان شکلی که چاپ شده نشان می‌دهد که در وضعیت بسیار بدی به دست ما رسیده است. نقد و بررسی این اثر بسیار ارزشمند امری شایسته و مطلوب خواهد بود. شاید بتوان جزوات آن را به‌طور دوره‌ای گردآوری یا متون اضافه شده را جدا کرد. در اینجا چند نمونه بارز را ذکر می‌کنیم.

* بعد از عنوان جزوه شماره ۳۰ متنی کاملاً نامربوط آورده شده که قسمت اصلی آن از بین رفته و می‌بایستی مربوط به «مار اوکاما» باشد.

* در جزوه شماره ۸۵ (مار حزقیل) تنها عنوان آن محفوظ مانده است. از جهتی دیگر این شخصیت شناخته شده درست در محل خودش قرار دارد یعنی در دوره جزوه‌های شماره ۷۵ تا ۸۷ که مختص اطراف حیره است: بیت‌حاله، معاره و غیره که مختص شاگردان «باوای کاتب» و «هوداوی» است. در اینجا رونویس، جزوه اصلی را حذف کرده و حکایت عجیبی آورده که ضمن آن خود را به باور نکردنی‌ترین مرحله از دوره «مار اوگین»، ربط می‌دهد.

* در جزوه شماره ۱۲۲ (گابریل اهل کشکر) جمله «و بدین طریق این مقدس دیر مار جبرائیل در موصل را بنا کرد» باید حذف شود. نام این دیر در عنوان دیده نمی‌شود و تعداد دیرهای تأسیس شده را که در عنوان اشاره شده به چهار می‌رساند.

در بخش نقص‌های متن فعلی ایشوع دنح، موارد زیر را بایستی اضافه کرد:

* از بین رفتن قسمت آخر جزوه شماره ۱۱۹.

* کلمات ناقص: شو... در شماره ۲۶؛ حدا... در شماره ۵۴.

* احتمالاً در جزوه ۳۱ بین جمله «مار دانیل متبارک پیش مار ابراهام رفت» و «بر کوه اوروه» چندین کلمه حذف شده است.

* در قسمت آخر شماره ۶۶ و آغاز شماره ۶۷ خلأی وجود دارد.

به عقیده آقای شابو می توان پذیرفت که دو شخصیت مورد نظر نتنائیل نامیده شده باشند. آنها در متن «خلاصه شده» و متن مالابار «شماره ۳۸» در يك جا قرار دارند.

بالاخره بایستی توجه نمود که جزوه های کوتاه (۱۲۹ الی ۱۳۷ یا ۱۳۸) بعداً اضافه شده و در نسخه ای که متن «خلاصه شده» براساس آن نوشته شده و همچنین در نسخه ای که در جریان آتش سوزی کتابهای مالابار از بین رفت وجود نداشته اند.

علاوه بر چگونگی ساختار متن، تحلیل نویسنده از دیدگاه روان شناسی نشان دهنده تمایل او به تغییر وقایع، با هدف اصلاح یا سکوت نمودن در مورد اتفاقاتی است که کمتر به نفع قهرمان اوست. هرگاه نویسنده درباره دلایل اتفاقی سکوت اختیار می نماید احتمالاً ماجرای ناخوشایندی بوده که مایل نیست آن را نقل کند. اما به هر حال دانستن آن اتفاقات برای داشتن درك صحیحی از شخصیت مورد نظر الزامی است. در طی مطالعه خود به جملات کلیدی اشاره خواهیم کرد برای مثال: «فیض اورا به حرکت درآورد تا...» جایی است که نویسنده دروغی مصلحت آمیز می آورد.

همچنین درباره ایشوع دنج می توان عدم دقت در داده های جغرافیایی او را ملاحظه نمود. با اینکه وی در بصره زندگی می کند و مسائل را از دور می بیند، مناطق مسکونی شمال عراق به نظر وی نزدیک یکدیگر هستند.

همین طور به خاطر دوربودنش، یادداشتهای وی در مورد آخرین تغییرات اداری، کاملاً دقیق نمی باشند. توماس مرگا يك دهه قبل از او می نویسد که برای مثال حوزه «رِشا» از این به بعد به حوزه «مرگا» ملحق شده در حالی که ایشوع دنج حوزه «رِشا» را باز هم جزو حوزه بانوهدرا می داند.

همین موضوع، بصرای را نیز خسته کرد چرا که وی مؤلفی جدی است و به ویژه نبایستی درباره او براساس وضعیت فعلی متنش قضاوت کرد. آینده ممکن است شگفتی هایی دربر داشته باشد. مقایسه نسخه «کتاب پارسایی» که توسط منرس از بین رفت ملاحظات را برای ما ایجاد کرده که می توانند بعداً مارا بیشتر راهنمایی کنند. تعجب نکنیم که درواقع

در این نسخه از نام «مار اوگین بزرگ» خبری نیست و فهرست با نام «مار آبراهام بزرگ» شروع می‌شود در حالی که در متن اصلاح شده نام «مار اوگین بزرگ» در ردیف چهاردهم قرار دارد. قطعاً عدم وجود اسم مار اوگین در لیست دیامپر مبین آن است که در عصر خود محکوم نشده بود. اما در این صورت، این موضوع می‌بایستی شامل اکثریت شاگردان او نیز می‌شده در حالی که اسم آنان در میان نام سایر بانیان دیرها به صورت پراکنده وجود دارد.

تفاوت‌های موجود میان «کتاب پارسایی» (به نحوی که امروزه آن را می‌شناسیم) و نسخه مالابار به قدری ناچیز است که نمی‌توان گفت مربوط به همان نسخه نیست اما در آنجا، کتاب ترتیب نگارشی دیگری دارد^۴. آیا این بدان معنی است که متن امروزی که در دسترس ماست دستخوش تغییرات کلی شده؟ در این صورت، چه کسی مسئول آن است؟ برتری نسبت داده شده به مار اوگین بر مار آبراهام بزرگ احتمالاً توسط یکی از طرفداران تئوری جدید «یعنی برتری مار اوگین» انجام شده. با مطالعه متن مالابار می‌توان دریافت که در یادداشتهای کسانی که خود را شاگردان او می‌دانند مار اوگین چه نقشی دارد. از دست دادن کلی این کتاب غیر قابل جبران است و بیم آن می‌رود که آقای شابو زمانی که گفت: «تعصب منزس خسارت چندانی به ادبیات سریانی وارد نکرده» اشتباه کرده باشد.

درباره کتاب «سران دیرها» که توسط والیس باج (E. A. Wallis Budge) به انگلیسی ترجمه شده صحبت چندانی نمی‌توان کرد. نکته مهم در اینجا آن است که کتاب توماس مرگا را نباید به عنوان کتاب تاریخ دیرها یعنی یک اثر عمومی و کلی تلقی کرد و گر نه خودداری وی از ذکر نام افرادی همچون مار اوگین یا چند راهبه معروف دیگر قابل درک نخواهد بود. در واقع این اثر پنج جلدی ترکیبی است از بررسی دقیق، وسیع و جدی پیروزیهای پدران مقدس بیت عابی. یک بررسی مختصر اما دقیق درباره قدیس جبرائیل و قدیس سیپریان به آن اضافه شده که به غلط جلد ششم نام گرفته است.

انبوه یادداشت‌های مترجم انگلیسی اغلب اوقات به جای واضح تر کردن متن آن را مبهم تر نموده و نقشه‌های جغرافیایی او کاملاً تخیلی می‌باشند.

متن اصلی سرچشمه‌ای تمام نشدنی از اطلاعات بسیار ارزشمند و دست اول است.

۴- برای مثال شماره‌های ۲ الی ۱۰ مربوط به ایشوع دنج به طور وارونه در شماره ۴۳ الی ۵۲ ذکر می‌شوند.

مواردی که مؤلف به آنها استناد می‌نماید متنوع و بررسی شده می‌باشند. وی اغلب اوقات شخصاً از محل زندگی اشخاصی که از آنها صحبت می‌کند دیدن کرده است. نمی‌توان برای این مدرک بیشتر از سایر مدارک ارزش قائل شد.

در میان نوشته‌های تک‌موضوعی و مختصر می‌توان تاریخ دیر مار سوریشوع در بیت‌قوکه، زندگی رابان یوسف بوسنا یا نوشته یوحنا بار کلدون و زندگی نامه‌های رابان هرمزد ایرانی و رابان بارعتار را نام برد. دو زندگی‌نامه آخر توسط نویسنده پرکار «والیس باج» ترجمه شده‌اند.

همچنین در کتاب زندگی مقدسین تألیف کشیش پل بجان جزئیات پراکنده و بی‌شمار تاریخی و جغرافیایی را که در مجموعه «اعمال شهدا و مقدسین» به زبان کلدانی و در کتابی تحت عنوان «سیرت شهدای مشرق» تألیف «اسقف آدای شیر» که به زبان عربی گردآوری شده می‌توان یافت.

در میان دست‌نوشته‌های کتابخانه‌ها بویژه دست‌نوشته‌های متعلق به دیر حضرت مریم نگهدارنده خرمها یا در رونوشت‌های پراکنده‌ای که در «شاره» خوانده می‌شوند یعنی در شب اعیاد یادآوری مقدسین که کلیسا به اسم مقدسین نامگذاری کرده از آنها در هیچ‌جا ذکری به میان نیامده است.

منابع عمومی مسیحی

چون این زمینه کاملاً شناخته شده است تنها به ذکر اسامی آنها اکتفا می‌کنیم. می‌دانیم که سنت سریانی غرب بهتر از سنت سریانی شرق ارائه شده است. در میان سریانی‌های یعقوبی سه نویسنده بزرگ یعنی شخصی ملقب به دنیس اهل تل‌ماره، میکائیل سریانی و ابن‌عبری زندگی می‌کرده‌اند که با هم در ارتباط بوده و در میان کلدانیان و نسطوری‌ها نویسندگانی نظیر اینها یافت نمی‌شوند. در میان آثار کلدانی -نسطوری می‌توان از کتاب «تاریخ پاتریارکهای شرق» تألیف ماری ابن‌سلیمان (قرن دوازدهم) و ویراسته آن توسط عمر ابن‌متی و صلیوا ابن یوحنا (قرن چهاردهم) نام برد. در این متون خلاصه شده علاوه بر ناخالصی زبان عربی، اشتباهات فراوانی به چشم می‌خورد و اطلاعاتی که به دست می‌دهند غالباً بسیار ساده و موجز بوده کاربرد چندانی ندارند به‌طوری که برای تهیه فهرست اسامی اسقفها با احتیاط از آنها استفاده می‌شود.

پُرمحتوا ترین آنها، تاریخ سیرت است که به زبان عربی تألیف و توسط اسقف «آدای شیر» به فرانسه ترجمه شده و در آن شمار زیادی از شخصیت‌های «کتاب پارسی» و به همان ترتیب یافت می‌شوند و در نگارش آن احتمالاً از همان منابع استفاده شده است. بالاخره تمام متون تاریخی سریانی و عرب چه در «مجموعه متون رسمی در باب مسیحیان شرق» (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium) تألیف آقای «لووان واشنگتن» و چه در کتاب «پدران کلیسای شرق» (Patrologie Orientale) تألیف کشیش «گرافن»، به جزئیاتی که زوایای پنهان دارند می‌پردازند، جزئیاتی که مشخصات يك محل، يك شخصیت یا يك تاریخ را دقیقاً روشن می‌نمایند.

منابع دیگر

علاوه بر منابع مکتوب اسلامی و مسیحی، سریانی و عرب بایستی مدارك ذیل را نیز ذکر نمود:

- * روایات شفاهی محلی.
- * اسامی محله‌های مذکور که غالباً در نقشه جغرافیایی یافت نمی‌شوند و کم‌وبیش با مرور زمان و در اثر اختلاف زبانی ساکنان جدید اعراب، کردها، یزیدیها یا شاباک و نیز آرامی‌های قدیمی، تغییر شکل یافته‌اند.
- * اشاراتی در دست نوشته‌های سریانی و عرب که به‌طور پراکنده در کتابخانه‌های دنیا موجود می‌باشند یا هنوز در اتاقهای مرطوب و کوچک کلیسا، در وضعیت نامطلوبی نگهداری می‌شوند.
- * مطالعات مستشرقین، بویژه فرهنگ اسامی محله‌ها که در میان آنها «فرهنگ لغات تاریخی و جغرافیایی کلیسایی» به‌طور مسلم جای اول را به خود اختصاص می‌دهد.
- * گزارشاتی که غالباً اغراق‌آمیز و ناموثق هستند، گزارشات مسافرن بیگانه یا بیگانگانی که کم‌وبیش مدتی را در آنجا سپری کرده‌اند.
- * عکسهای هوایی تا آنجا که قابل دسترسی باشند، در این عکسها مشاهده يك لکه سفید یا يك مستطیل مشخص به نشانه انبوه سنگها می‌تواند فکر انسان را به سوی يك دیر فراموش شده جلب کند.

- تمامی این مدارک به اضافه تعدادی دیگر، معدنی تمام نشدنی را تشکیل می دهند که استفاده از آن مستلزم مواجهه با مشکلات فراوان است.

استفاده از منابع

استفاده از متون دست نویس یا چاپی همیشه بایستی با احتیاط و نقادی همراه باشد. غالباً تاریخ تقریبی نگارش متن که از نقد دقیق متن بدست می آید، ارزش متن را مشخص می کند. به نظر می رسد اکثر متون حدود قرن نهم یا دهم برای اولین بار تحریر شده و این امر، آنها را چهارصد یا پانصد سال از اتفاقاتی که نقل می کنند دور می سازد و این موضوع برای دقیق بودن متون مزبور ضمانت چندانی ندارد. اکثر این متون جهت قرائت در شبهای اعیاد خاص و ارضای پارسایی مردم نوشته شده اند که به همین علت در زمره (کتب) اولیاء یا به بیان دیگر اغراق گویی های خادمین کلیسا قرار می گیرند و از نظر تاریخی گاهی مشکوک به نظر می آیند.

حتی ترجمه ای را که در یکی از زبانهای اروپایی موجود است باید تا حد امکان بررسی کرد. گاهی اختلاف جزئی در معنی که در نظر مترجم بی اهمیت است برای تاریخ شناس می تواند مهم باشد. برای مثال لواسترانژ (Le Strange) بی آنکه شکی به خود راه دهد در مورد نوشته های «ابن حوقل» می گوید که وی در سال ۹۳۹ میلادی در موصل «تپه نینوا را که یونس نبی در آنجا به خاک سپرده شده دیده است» در حالی که قبر یونس نبی، تنها در سال ۱۳۴۹م. در تاریخ مطرح می شود. مراجعه به متن اصلی عربی نشان می دهد که «ابن حوقل» تنها از مردم نینوا که خدا، یونس نبی را پیش آنها فرستاد صحبت می کند.

می توان مثال دیگری آورد که توسط تاریخ شناس بزرگ اسقف آدای شیر نقل شده است. او احتمالاً به خاطر بی دقتی لحظه ای فراموش کرده که در مرکز کلیسای کلدانی يك محل برآمده مثل نوعی منبر وجود دارد که «بمه» نامیده می شود و در وسط آن میزی قرار گرفته که آن را «جلجتا» می نامند زیرا صلیب بر آن می گذارند. در يك متن واضح عربی از قبر يك پاتریارک صحبت می شود که «این قبر در وسط بمه و زیر میز صلیب (جلجتا) قرار دارد. مؤلف می نویسد: «بر روی قبر پاتریارک يك منبر به شکل صلیب بنا کرده اند.

کتابهای زیادی تاکنون برای طبقه بندی و تشخیص مناطق تاریخی مسیحی نوشته شده که معروف ترین آنها که قابل استفاده ترین نیز می باشد اثری از جورج هوفمان است.

با دیدن این کتاب شاید تأسف بخوریم که چرا چاپ قدیمی آن، عیناً دوباره چاپ شده حال آنکه در بسیاری قسمت‌ها نیاز به تصحیح و تکمیل داشته است. همین نکته در مورد اثر نولدک (Th. Noldeke) مشاهده می‌شود. پیشرفت‌های اکتشافی و نقشه‌کشی و نیز چاپ متون به ناچار باعث کهنه شدن این آثار و از دست رفتن اهمیت اولیه‌اشان گردیده ولی متأسفانه هنوز جایگزینی برای آنها یافت نشده است.

کتابخانه شرق (Bibliotheca Orientalis) اثر آسمانی، مسیحیان شرق (Oriens Chritianus) اثر لوکین، نوشته‌های سامی (Inscriptions Sémitiques) اثر پانیون، کتاب حکمرانان (Book of Governors) اثر باج، مجامع کلیسایی شرق (Synodicon Oriental) اثر شاپو، کتاب اسقف بارصوما، «اللؤلؤ المنثور» و نیز کتاب عالی‌جناب پاتریارک شیخو، «الدیوره» ابزار مفیدی برای کار ما می‌باشند. با وجود این حتی در این مسیر، محقق راه دشواری در پیش دارد. نویسندگان برای نوشتن اسامی خاص روزه‌های مختلفی به کار می‌گیرند. نویسندگان قدیمی در لاتینی کردن اسامی سریانی تردیدی به خود راه نمی‌دهند برای مثال اودیشوع (Awdisho) را عبدژزو (Ebedjésus) می‌نویسند. به باور آقای پیترز (P. Peeters): «براستی آوانویسی مصیبت است زیرا این مسئله نه مضرترین جنبه بلکه مطمئناً مسخره‌ترین جنبه داشتن دانش وسیع از چند زبان است».

از طرفی دیگر این مسئله مشکلی واقعی است که در اینجا مطرح می‌شود: اسامی خاص را چگونه تلفظ کنیم. آیا طبق تلفظ سریانی شرقی یا غربی یا تلفظ عربی یا طبق معادل موجود فرانسوی آنها؟ در هر مورد بر طبق منابع یا کارهای مورد استفاده یا ذکر شده، یکی از تلفظ‌ها بر دیگری ترجیح داده می‌شود. مسلماً معادل‌ها معرف کاملاً رایجی هستند. مثل:

گیورگیس	گورگیس. جورجیس	ژورژ
گاوریل	جبرائیل	گابریل
آوراهام	ابراهیم	آبراهام
یوحنا	حنا	ژان
یوسپ	یوسف	ژوزف
آوی	آبی	
حبیوا	حبیب	

در زبانهای لاتین، برای سهولت کار کلماتی که مکرراً در متنها می آیند اکثر اوقات به صورت خلاصه نوشته می شوند مثلاً رابان (راهب با ر) با حرف R و کلمه «بیت = محل» با تمامی مشتقاتش مثل با، به، بو، بی، بو با حرف B نوشته می شود.

مشکل دیگری که باید به آن اشاره کرد این است که متون یا حتی سنتهای محلی، مطالبی را به يك شخصیت نسبت می دهند که بایستی متعلق به شخصیت دیگری باشد. به طور مثال دست نوشته های زیادی در دیر رابان هرمزد، از وی به عنوان شهید یاد می کنند. دست نوشته دیگری در موصل، رابان یوسف بوسنایا را حامی و پشتیبان دیر اینیشک معرفی می کند درحالی که درواقع حامی و پشتیبان آن، یوسف دیگری است که کمتر شناخته شده است. يك حجره نزدیک بیت عابی به رابان هرمزد نسبت داده می شود حال آنکه مالک قانونی آن راهب ایشوع داد فروتن می باشد.

نویسندگان گاهی اوقات دسته بندی غیر منطقی از اسامی شبیه به هم انجام داده اند مانند آقای «باج» که تصور می کند اسامی: زخا ایشوع، ایشوع زخا، مشیخا زخا، یکی بوده و مربوط به يك شخص می باشند. برای کم کردن تقصیر این نویسندگان باید گفت تشخیص متون مربوط به دو همنام کاملاً مشکل است برای مثال می توان به متون مربوط به اپنی ماران اهل بیت عابی و متون مربوط به شاگردان اپنی ماران بزرگ اهل بیت گرمای، مؤسس دیر «الزعفران» اشاره نمود.

ذکر نام دیر آخری، همچنین توجه ما را به این نکته یعنی اشتباه در تعیین محلها جلب می نماید زیرا حداقل دو دیر به نام الزعفران یکی نزدیک شهر زاخو و دیگری نزدیک شهر ماردین وجود دارد. دو صومعه حضرت سرگیس، یکی سرگیس شهید که قصر سرگیس نیز می گویند و دیگری سرگیس زاهد که دیر معلق نیز نامیده می شود و دو صومعه مارمیخائیل یکی نزدیک موصل و دیگری نزدیک اربیل، يك صومعه مار یونان در موصل و دیگری در حدیاب قرار دارند، صرفنظر از دیرهای دیگری به اسم مار میخائیل و یونان که در دمشق، ماردین و بقیه شهرها واقع شده اند. چنانچه در موقعیت های پیچیده ای قرار گرفتیم فرضیه های خیلی آشفته نیز کمکی به ما نمی کنند حتی اگر تقریباً اسامی تمامی صومعه های سوریه، عراق، ترکیه و حتی مصر را از حفظ بدانیم.

به نظر می رسد که حتی برای دقیق ترین نویسندگان، اجتناب از اشتباه کاری غیرممکن بوده، برای مثال «هونیگمان» (Honigmann) با استناد به این که صومعه یعقوبی «کنوشیا»

در زبان عربی «دیرالمقام» خوانده می‌شود در جستجوی این دیر به «عین‌المقاما» واقع در دل صحرا، نزدیک مرز سوریه می‌رود. در حالی که اسم این دیر تنها به معنی «دیر مجمع اسقفان» است و تلفظ آن در گونزیای جدید (Modern Gonesiya) حفظ شده که در آنجا ویرانه‌های دیر به وضوح قابل تشخیص می‌باشند.

حال که این مطالب زیاد دلگرم کننده و مشوق نیستند و ما تقریباً مطمئن هستیم که به يك نتیجه قطعی نخواهیم رسید یا اینکه امکان اشتباه کردن داریم چرا برای تعیین یا تشخیص محلی وقت صرف کنیم؟ خوشبختانه برای اثبات فرضیه‌هایی که بر اثر خواندن متون در اذهان شکل می‌گیرند راهی وجود دارد که همانا تحقیق در محل می‌باشد.

کاوش

اصولاً این کار مشکل به نظر می‌رسد حتی اگر با وسایل مطمئن حمل و نقل مجهز باشیم. باز هم در آنجا با انواع موانع روبه‌رو می‌شویم از قبیل: محدودیتهای اعمال شده برای جابجایی خارجیان، بُعد مسافت، کمبود جاده، کمبود آب در کوه و صحرا، چرا که راهبان درست در مناطق صعب‌العبور اتاقهای کوچک خود را می‌ساختند.

وسیله ایده‌آل برای کاوش، هلیکوپتر می‌باشد که توسط کشیش پوایدبارد (P. Poidebard) برای کاوش سلسه استحکامات مرزی کالسیس (Chalcis) به کار گرفته شد و نتیجه مثبتی هم داشت. درواقع با استفاده از هلیکوپتر می‌توان ارتفاعات و زوایای عکسها را به دلخواه انتخاب نمود و در هر جای ممکن فرود آمد و حتی می‌توان احیاناً پایین رفت و پودر سفیدی روی محل مورد نظر پاشید و سپس بلند شده از بالا نقشه کلی محل را تهیه کرد. مطالعه زمینی بعضی مجموعه‌های وسیعی از ویرانه‌ها همچون مجموعه‌های ساخته شده از صخره‌های بسیار بزرگ که دیر وُزنه (Wuzena) نامیده می‌شود و بر قله کوه سنجار قرار دارد بسیار مشکل است. در حالی که با عکس گرفته شده توسط هلیکوپتر بلافاصله درخواهیم یافت که با چه چیزی سروکار داریم و سرانجام هر يك از عناصر چه بوده است.

ولی ما از این وسایل محروم بوده بایستی به آرامی جلو برویم و باید از افراد راهنمای محلی استفاده کرد. این افراد می‌توانند خیلی مفید یا برعکس خیلی مضر باشند. افراد راهنمای مسیحی تمایل دارند که شما را در تاریخی که به قول خودشان از زمانهای خیلی قدیمی منتقل شده یا در محل‌های سنتی بسیار محترم غرق کنند. با کمی تحقیق معلوم

می‌شود که این محل بیست سال قبل توسط يك تاريخ‌شناس تازه‌کار مورد تاخت و تاز قرار گرفته و او که يك نسخه از کتاب «توماس مرگا» را در اختیار داشته سخاوتمندانه چپ و راست خود را نامگذاری کرده بدون اینکه نشانه دیگری در دست داشته باشد و تنها با يك شباهت مبهم اسمی و با يك حس اطمینان عاری از اشتباه، گفته که این قسمت بایستی این اسم را داشته باشد. برعکس، فرد راهنمای غیر مسیحی نیز ممکن است منظور شما از کاوش را نفهمد و بخصوص اگر لباس مذهبی بر تن دارید تصور کند که اگر شما درباره ویرانه‌های دیری مطالعه می‌کنید برای این است که بعداً ادعای ارضی داشته باشید که این دیر متعلق به اجداد شما بوده است. در این مورد بخاطر دارم که يك بار پسر «مختار اهل حینیس» به خدا سوگند می‌خورد که در ده او هیچوقت دیری وجود نداشته در حالی که شب قبل از آن به یکی از همراهان مسلمان من، محل دیر را نشان داده بود و در هر صورت ما دقیقاً در محل دیر قرار داشتیم.

طریقه سؤال کردن بسیار مهم است. بایستی فرد راهنما را طوری به زبان آورد که اواز جواب دلخواه ما آگاه نباشد وگرنه به ما جوابی خواهد داد که مورد پسند ما باشد. اغلب سؤالاتی که مطرح می‌شوند سؤالات بی‌اهمیتی هستند. مثل این تپه چه نام دارد؟ این جاده به کجا ختم می‌شود؟ یکی از افراد راهنمای من از اهالی اطراف تکریت، زمانی که اسامی محل‌های قدیمی را که در مقابل ما قرار داشتند نام می‌بردیم از تعجب خشکش زده بود، بویژه اسم قدیمی خلیفه‌گری کرما (Karma) که اصلاً چیزی را به خاطرش نیاورد. بزودی در ابتدای راه کوچکی قرار گرفتیم که به کریم (Krim) می‌رفت. این اسم را می‌توان در رابطه با سید کریم ابوخلخال یکی از فرزندان امام موسی قرار داد. از ساختمان کوچکی دارای مناره که به یادبود او بر روی ویرانه‌های محراب کلیسایی بنا شده بود چیزی باقی مانده است.

اگر به محل يك صومعه قدیمی وارد شویم آن‌را چگونه خواهیم یافت؟ وضعیت کم‌وبیش ویران آن نشان دهنده این است که مدتی طولانی از خرابیش می‌گذرد و نیز نشانه دور بودنش از نزدیک‌ترین محل مسکونی بوده است. اگر دیری بر قله‌کوه دورافتاده‌ای قرار گرفته باشد، تنها مورد تاراج‌های انفرادی قرار گرفته و دیوارهایش ممکن است تا ۲ متر بالاتر از خاک پابرجا باشند. اگر نزدیک دهکده‌ای باشد ممکن است سنگ‌هایش در ساختن

منازل به کار گرفته شده باشند و تقریباً دیگر چیزی از آن باقی مانده باشد. بدین ترتیب از دیر شمعون کوهستان بر فراز دجله در نزدیکی عریر (Arayr) چیزی جز خطوطی از سنگ‌ها بر روی سطح خاک باقی مانده و از دیر مار شالیطا، تنها مقدار زیادی سنگ در یک زمین شخم زده باقی مانده است.

غالباً در مقابل توده‌ای از سنگ‌ها معمولاً مستطیل یا مربع شکل قرار می‌گیریم که شناختن نقشه داخلی دیر از این سنگ‌ها مشکل است. طاق اتاق‌های خراب شده از طریق اختلاف سطح و به شکل تشتی نمایان می‌شوند، حیاط‌ها با آب انبارهای مرکزی توسط یک حفره بزرگ مشخص می‌شوند. غالباً تنها قسمت منحصر دیر کلیساست که از سنگ‌های ن تراشیده و آهک یا گچ ساخته شده و برجستگی محسوسی از بقیه دارد و در کلیسا گاهی اوقات هنوز هم مذبح‌های مکعب شکل پابرجا مانده است. چهارضلع ویرانه‌های مربع شکل طبق چهار جهت اصلی قرار گرفته‌اند. کلیسا در گوشه شمال شرقی قرار دارد و قربانگاه به دیوار شرقی چسبیده است. در دیرهای یعقوبی یک حیاط در مقابل سر در غربی کلیسا وجود دارد و در دیرهای نسطوری حیاط در مقابل سردر شمالی یا جنوبی کلیساست. در اصلی دیر غالباً در وسط دیوار غربی است مگر آنکه مقتضیات زمین طور دیگری ایجاب کند. ساختمان دیرها عبارت بود از یک اطاق کوچک برای رئیس دیر، یک اطاق نزدیک در برای نگهبان، خوابگاه برای مبتدیان، یک اطاق برای مهمانان، یک آشپزخانه با تنور، مغازه تدارکات، اتاق کوچک و خنک برای نگهداری میوه و غیره، نهارخوری برای برادرانی که زندگی مشترک داشتند و مبتدیان و نیز زاهدان با تجربه که در اتاق‌های کوچک و غارها می‌زیستند که در اعیاد به بقیه برادران ملحق می‌شدند. بطور کلی اهمیت دیر را می‌توان از مساحت و دامنه آن تخمین زد یعنی برای یک راهب کم و بیش یک متر طول در نظر گرفته می‌شد.

شناسایی و محل قرار گرفتن

وقتی که جایی به عنوان محل يك دير شناسایی شد مشکلی که برای حل کردن باقی می ماند این است که چه نامی بر این ویرانه ها بگذاریم. گاهی اوقات نام جدید محل هیچ گونه سرنخی برای تشخیص هویت واقعی محل نمی دهد. تمامی منطقه سنجار از این نظر ناامید کننده است. در حالی که به دنبال دير مارشمعون الزيتونی، دیربار تورا، دیرهای مارپتیون، رابان سابوخت و دیگران هستیم، دیرهای بانا دیرا، دیر زجکه، دیر وزنه، دیر عاصی را پیدا می کنیم بدون اینکه بتوان گفت این کدام دیر است.

گاهی اوقات اسمی که برای شما اعلام می شود به گوش شما با چیزنامشخص دیگری آشنا می آید. بعداً خواهیم دید که در مسئله دیر رابان صلیوا که امروزه تحت عنوان دیر صلیب شناخته شده همه اینها بیانگر آن است که چقدر دلایل فراوانی برای اشتباه کردن وجود دارد. يك نکته كوچك که برای محققى کاملاً طبیعى و مسلم جلوه می کند برای محقق دیگری کلاً ناشناخته می ماند. بلندپروازی نادرست منتهی به راهی غیر قابل بازگشت می شود و درباره این نوع کار، جای گفتن و بحث بسیار وجود دارد.

قسمت دوم : حدیاب

چهارچوب جغرافیایی

از آنجا که حدود اداری استان حدیاب طی قرون متغیر بوده به ناچار مرزهای طبیعی آن را در نظر می‌گیریم. این منطقه همچون لوزی تقریباً منتظمی است که سه ضلع آن به آسانی قابل ترسیم می‌باشد.

- قسمتی از رود دجله که میان دو رودخانه زاب بزرگ و زاب کوچک قرار دارد ضلع غربی را تشکیل می‌دهد که تقریباً به سمت شمال - جنوب تمایل دارد.

- رودخانه زاب بزرگ مرز شمالی است که از سمت شمال شرقی به سوی جنوب غربی امتداد دارد.

- رودخانه زاب کوچک مرز جنوبی را تشکیل می‌دهد و مسیرش تقریباً موازی رودخانه زاب بزرگ است.

- مرز شرقی به طور کلی موازی دجله، تا اندازه‌ای متمایل به سوی محور شمال/شمال غربی و جنوب/جنوب شرقی است و از کوه‌های حدیاب که در همسایگی خلیفه‌گری قدیمی «سلاح» است می‌گذرد. تغییرات مرزی بویژه در آنجا صورت گرفته که بعداً جزئیات آن را بررسی خواهیم کرد. بنابراین در این بررسی، حدود حدیاب میان دو رودخانه زاب تعیین می‌شود.

تقسیمات طبیعی آن از غرب به شرق عبارتند از:

- دشتی که میان دجله و سلسله کوه‌های «قره تشوغ» قرار دارد و بخشی از جاده قدیمی بغداد، شامل «حدیثه» در «موصل» و «بوازیح» از میان آن می‌گذرد.

- دره‌ای که امروز «کندی ناوه» خوانده می‌شود و میان دو سلسله کوه موازی قره‌قشوغ و آویناداغ قرار دارد.

- بلندی‌های «حزّا» در شرق آویناداغ

- کوهستان حدیاب در شمال شرقی از اولین چین‌خوردگی‌های کوه صفین که جبل صلاح‌الدین یا جبل پیرموم نیز خوانده می‌شود تشکیل شده است. به این بخش بایستی

منتهی‌الیه شمال و جنوب سلسله کوه را اضافه نمود، جایی که از ارتفاع کوه کم می‌شود و دو رودخانه زاب از آن می‌گذرند. در جنوب شرقی نزدیک رودخانه زاب کوچک، منطقه بنیقایه؛ در شمال شرقی نزدیک زاب بزرگ، دو دایره اسقفی ساحلی حوتون و ماعلتا در زاب که بسوی داخل دایره اسقفی حنیتا امتداد یافته‌اند.

نقشه جغرافیایی این موضوع را مشخص می‌کند. با این وجود همانطور که مرکز طبیعی و سیاسی و «در نتیجه مذهبی» منطقه یعنی شهر اربیل خطوط اصلی نقشه تاریخی را ترسیم می‌کند بایستی اول این شهر را مطالعه کرد.

اربیل

قبل از مسیحی شدن

اربیل یکی از چندین شهر قدیمی دنیاست که برای دریافت عنوان قدیمی ترین شهر همیشه مسکون جهان رقابت می کند. مفسرین سریانی کتاب مقدس بعد از مار اپرم کوشیدند شهر اربیل را با «رحوبوت عیر» که در سفر پیدایش ۱۱:۱۰ آمده منطبق کنند. شهر «رحوبوت عیر» یکی از شهرهای قدیمی آشور بود که توسط نفرو د پسر کوش پسر حام بنیاد نهاده شد. متأسفانه تاکنون، منطقه مذکور توسط باستان شناسان مورد تحقیق قرار نگرفته و تپه مهم آن که با دیوارهای بلند قصر احاطه شده هرگز کاوش نشده است.

کتاب واقعیت آشور شناسی که به سال ۱۹۲۹ تألیف شد نوعی جمع آوری اطلاعات از کتابهای دیگر است. در مقاله «اربایلو» اطلاعات داده شده خیلی کم و ابتدایی هستند و از آن زمان تاکنون درباره این موضوع تحقیق بیشتری نشده است.

به طور خلاصه اوربیلوم در سه هزار سال قبل ذکر شده و اکنون نیز می توان تلفظ اربایلو به معنای چهار خدا را در دوران حکومت های آشور پیدا کرد. در آن زمان این شهر پایتخت مذهبی حکومت بود مخصوصاً اینکه معبد مهم «ایشتار» را در خود جای داده بود.

اسم اربیل یا اربل به جنگ مهمی که طی آن اسکندر کبیر، داریوش سوم را در سال ۳۳۱ قبل از میلاد شکست داد مرتبط می شود.

یک قرن بعد شهر اربیل توسط پارتیان تصرف گردید و مؤسس سلسله اشکانیان، قبرستان بزرگ شاهنشاهی را در آنجا بنا نمود و بعدها در سال ۲۱۶ میلادی کاراکولوس رومی بدانجا لشکرکشی نمود. اربیل تا برقراری امپراتوری فارس همیشه مورد اختلاف پارتیان و رومیان و حتی آرامنه بوده در حالی که اسماً مرکز پادشاهی کوچک و کم و بیش مستقل حدیاب بوده که آن را به زبان کلدانی «حدیابو» می خواندند. اشکانیان و به دنبال آنها آرامنه، شهر را به تلفظ پهلوی «نورشیراکان» می نامیدند.

از آنجا که یکی از ملکه های حدیاب در قرن اول یهودی بوده محققین نتیجه گرفته اند که بخشی از شاهزادگان آنجا به دین یهود گرویده بودند. به علت فقدان اطلاعات دقیق و مطمئن ناچاریم فرض کنیم که جمعیت کثیری از مردم حدیاب، هنگام مسیحی شدن در قرن دوم و سوم بت پرست و اقلیت کوچکی یهودی بودند. این اقلیت احتمالاً خیلی کوچک بوده

زیرا تنها در روایات مربوط به مسیحی شدن حدیاب با آن برخورد می‌کنیم که نقش منفوری در تاریخ شهدای مسیحی بازی می‌کند.

مسیحی شدن

مسیحی شدن اربیل و حدیاب به دورانهای اولیه آغاز مسیحیت بازمی‌گردد. نه تنها پارتیان که در کتاب اعمال رسولان از آنها ذکر شده بعد از بازگشت به شهر خود اربیل، انجیل را در آنجا بشارت دادند بلکه حضرت ماری، شاگرد آدای رسول از اواخر قرن اول مسیحیت، بشارت انجیل را با انجام معجزه شگفت‌آوری آغاز نمود. زمان بسیار مناسبی برای ایمان آوردن بود زیرا در آن زمان پادشاهان، شاهزادگان و افسران دختران جذامی یا جن‌زده داشتند.

برطبق کتاب «تاریخ اربیل»، خود آدای رسول شخصاً با انجام معجزات، اولین گروندگان به مسیحیت را جمع‌آوری کرد که در میان آنان پقیدا (Paqida) اولین اسقف حدیاب نیز وجود داشت.

مینگانا (Mingana) مصحح تاریخ اربیل خود اولین کسی است که تضاد میان دو سنت را متوجه می‌شود و در انتخاب شك نمی‌کند و طرف نقش تاریخی مار آدای را می‌گیرد، در حالی که می‌گوید: «وجود حضرت ماری تا برقراری ترتیب جدیدی بایستی بیشتر به عنوان يك مسئله مشکل‌آفرین و حتی افسانه‌ای نگاه کرده شود».

مسئله ناراحت‌کننده اینجاست که حتی کتاب تاریخ اربیل که مینگانا اعتماد زیادی به آن داشته و هرناک (Hernack) از آن دچار شعف و وجد شده بود و متن آن توسط ساشو

(Sachau) در سال ۱۹۱۵ به آلمانی و توسط زورلی (Zorelli) در سال ۱۹۲۷ به لاتین و نیز توسط اسقف پطرس عزیز در سال ۳۱-۱۹۲۹ به عربی برگردانده شد، اندک اعتباری را که بعد از انتقاد شدید کشیش اورتیز دو اوربینا (P. Ortiz de Urbina) برایش باقی مانده بود، زمانی که توسط کشیش پیترز در سال ۱۹۲۵ میلادی مورد انتقاد و قضاوت شدید و دقیق قرار گرفت، از دست داد. کشیش پیترز گفته بود با مقایسه کتاب تاریخ اربیل با کتاب «تاریخ کرکوک»، «در کل به نظر می‌رسد تاریخ کرکوک از تاریخ اربیل پیشی می‌گیرد اما بدون توجه به اینکه کدام يك قدمت بیشتری دارند مثل دو خواهر به هم شبیه‌اند و گاهی نزدیک همان منابع به هم می‌رسند. با این وجود نه این خویشاوندی و نه این

همسایگی نمی‌توانند ما را مطمئن کنند». کشیش اوربنا این‌طور نتیجه می‌گیرد: «مدرکی که ارزش تاریخی اندکی دارد، بهتر است با احتیاط بیشتری به آن رجوع شود.»

بعد از ایجاد این همه شك و شبهه نمی‌دانم آیا به زحمت آن می‌ارزد که به «کتاب سران مذهبی اربیل» رجوع کرد. هر بار که آن را با منابع دیگر مقایسه می‌کنیم در مقابل چنان تضادهایی قرار می‌گیریم که بایستی تقریباً بطور کلی از آن چشم‌پوشی کرد.

اگر از موقعیت‌ها و تاریخ انتشار انجیل در منطقه اظهار بی‌اطلاعی کنیم بایستی از میزان وسعت مسیحیت در منطقه نیز اظهار بی‌اطلاعی کرد. حتی در اوایل قرن چهارم -در آغاز شکنجه و آزار مسیحیان نمی‌دانیم چه نسبتی از جمعیت شهر اربیرا (Arbira) -آن‌طور که فارسیها آن را می‌نامیدند- و حوالی آن به مسیحیت گرویده بودند. شاید سوزومن (Sozomène) زمانی که اربیل را «يك شهر فارس با ساکنینی اکثراً مسیحی»، تعریف می‌کند زیاد خوش‌بین بوده است. درواقع در اوایل قرن هفتم، هنوز مجوسیانی بودند که می‌خواستند به مسیحیت بگردند که به عنوان مثال می‌توان به مهنوش ایشوع سوران اشاره نمود و دین رسمی تا پایان امپراتوری ساسانیان یوغ سنگین خود را بر پیروانش که سعی می‌کردند آن را ترك کنند تحمیل نمود.

شکنجه و آزار

اکنون تاریخ و علل جفای بزرگ مسیحیان در دوره شاپور دوم را به خوبی می‌دانیم. طبق اولین فرمان در آوریل ۳۴۰ میلادی، مالیات‌های سنگینی بر ایمانداران تحمیل شد و آنان را مورد انواع شکنجه‌ها و آزارها، بویژه ویران کردن کلیساها قرار داد. مقاومتی کوچک، کشتار تعدادی از مسیحیان را در سال ۳۴۱ به دنبال داشت و در پی آن پادشاه تصمیم خود را مبنی بر دستور قتل عام گرفت. این قتل عام وسیع، روز پنج‌شنبه ۱۳ آوریل آغاز و تا یکشنبه بعد از عید قیام ادامه یافت. این قتل عام با دستور جدیدی از سوی پادشاه متوقف شد. با وجود آنکه فرمان اولیه رسماً گزارش نشده بود، شکنجه و آزار يك بلای دائمی و محلی باقی ماند.

شکنجه و آزار در حدیاب همزمان با سایر استان‌های امپراتوری آغاز شد و به همان اندازه خشن بود و بلکه با شدت بیشتری توسط اردشیر-غاینده پادشاه در منطقه و جانشین آینده برادرش شاپور تعقیب می‌شد و این جفا تا سال ۳۷۶ میلادی ادامه داشت.

در میان کشته‌شدگان این افراد به چشم می‌خورند: در ردیف اول: «گوهیشته‌زاد»
 خواجه سرای پادشاهی در سال ۳۴۷؛ یوحنا اسقف اریبل حدود اکتبر سال ۳۴۳ و جانشین
 وی ابراهیم، اوایل سال ۳۴۵؛ يك ایماندار به اسم حنانيا در نوامبر همان سال؛ کشیش یعقوب
 و مریم دختر عهد (راهبه) و خواهرش در سال ۳۴۷؛ پنج نفر از دختران عهد، تكله
 (Thècle) و همراهانش همان سال؛ و شماس «بار حدبشبه» در سال ۳۵۵.

کشیش پیترز درباره «آیتیلها» (Aytaylaha) و «حفصای» (Hapsai) ملاحظه‌کاری
 زیادی می‌نماید و همانطور که خودش می‌گوید سعی می‌کند بیماریهای مسری درمنابعی که
 تاریخ کشیش یعقوب و شماس «آزاد» را مبهم می‌سازند، جدا کند.

بازهم به سختی بتوان نکات تاریخی درباره شکنجه و آزار «عقیشمه» (Aqewshma)
 یوسف و «آیتیلها» دیگری که مجموعه‌ای به نام «ماروتا اهل میافارق» با این آلام پایان
 می‌یابد، پیدا کرد. بالاخره به نظر می‌رسد که حکایت «قرداغ» که تا روزگار ما محبوبیت
 مردمی زیادی دارد ارزش تاریخی کمی دارد. کشیش پیترز «اعمال» او را «سرتاسر
 متضاد» ارزش‌یابی می‌کند.

جالب توجه است بدانیم که چگونه تیزهوشی این دانشمند بولاندیست - یعنی کشیش
 پیترز تنها با اتکاء بر نقد تاریخی، منتهی به کشفیات بعدی توسط عالی‌جناب کاردینال
 تیسران در مورد ترکیب دست‌نوشته «واتیکان سیریان ۱۶۰» می‌شود. عالی‌جناب چندین
 صفحه «از ۸۰ الی ۱۰۹» را پیدا نمود که متعلق به مجموعه اولی و مثل همان نوشته و
 تقریباً یکسان با نوشته معروف "ADD 12150" در موزه بریتانیاست که در سال ۴۱۱
 نوشته شده است. تنها اسامی شهدای حدیاب که در این کتاب قدیمی دست‌نوشته وجود دارند
 عبارتند از: گوهیشته‌زاد، یعقوب و خواهرش مریم، تكله و همراهانش.

کتاب‌هایی که ذکر آلام و شکنجه‌های سربانی‌ها در آنهاست شامل نشانه‌ها و
 علامت‌هایی است که از آزار و شکنجه بویژه در پایان حکومت یزدگرد اول (۳۹۹-۴۲۰) و
 اوایل سالهای حکومت بهرام پنجم (۴۲۰-۴۳۸) و تحت حکومت یزدگرد دوم در سال ۴۵۵
 میلادی حکایت می‌کنند اما به اسامی شهدای حدیاب اشاره نمی‌کنند.

بایستی اشاره مخصوصی به یکی از آخرین شهدای معروف اریبل کرد. او فارس بوده و
 «مهنوش» نام داشته که در تعمید اسم «ایشوع سَوران» به خود می‌گیرد. ماجرای او توسط
 پاتریارک حدیاب «ایشوع یهب سوم، متوفی به سال ۶۵۸» و بر اساس جزئیات فراهم شده
 توسط یکی از همراهان شهید به نام «ایشوع زخا» نوشته شده است. این ماجرا حائز نکات

بسیار ارزشمندی است زیرا نشان می‌دهد کسانی که از دین مجوسیان برمی‌گشتند می‌بایست در انتظار چه نوع شکنجه‌هایی باشند و نیز نشان می‌دهد که افراد تحت شکنجه انتظار چه کمک‌هایی از مسیحیانی که از لطف و دوستی پادشاه برخوردار بودند داشتند. مشهورترین حامی آنها یزدین، رئیس کل وصول مالیات و «شاهزاده ایمانداران بود» که در کرکوک حکومت می‌راند و «همانطور که فرعون یوسف را دوست می‌داشت او نیز مورد محبت خسرو بود».

متن از طریق اشاراتی خیلی کوتاه، گسترش آهسته و آرام اعتقاد به وحدت طبیعت در مسیح حتی در زندانها و در میان شهدا را نشان می‌دهد. بالاخره در این متن با داستان گشایش یتیم‌خانه ۲۰ نفری توسط ایشوع سوران در دیر خود در کوهستان حدیاب و علی‌رغم مخالفت راهبان روبرو می‌شویم.

تاریخ زندانی شدن ایشوع سوران سال ۶۰۵ و سال شهادتش ۶۲۰ یا ۶۲۱ میلادی است. طبق روایت ایشوع دنج بصره‌ای، ۱۲ شهید، ایشوع سوران را همراهی می‌کردند که در «سال سی‌ام خسرو» یعنی خسرو پرویز دوم (۵۹۰-۶۲۸) رخ داد. مراسم یادبود آنها در جمعه سوم بشارت «در تقویم کلیسای آشوری و کلدانی» برگزار می‌شود. در اربیل بر روی قبر این شهدا دیری بنا شد ولی تنها کلیسای آن باقی ماند و کلیسا نیز کلاً در سال ۱۳۱۰ میلادی ویران گردید.

مطران‌ها (اسقفان اعظم) در زمان ساسانیان

به علت عدم اطمینان به کتاب «تاریخ اربیل» نمی‌توان تاریخ دقیق اولین اسقف اربیل را مشخص کرد.

در حدود سالهای ۳۱۰ الی ۳۱۷ و در زمان پاتریارکی پاپا و قبل از مجمع اسقفان نیقیه، خلیفه‌گری حدیاب دارای کرسی مطرانی شد. کرسی مطرانی اربیل یا حدیاب و به معنای گسترده آن کرسی خلیفه‌گری آشور، چهارمین ردیف - و اگر خلیفه‌گری پاتریارک را نیز به حساب آوریم پنجمین ردیف - را در میان کرسی‌های خلیفه‌گری به خود اختصاص داد. بنابراین اسقفان شهید، یوحنا در سال ۳۴۳ و ابراهیم در اوایل سال ۳۴۵ میلادی، مقام اسقف اعظم (مطران) را داشته‌اند.

اربیل در «مجمع اسقفان اسحاق» در سال ۴۱۰ میلادی جای خود را حفظ نمود و در

آنجا اسقف اربیل در فهرست اسقفان اعظم قرار گرفت. شش حوزه کلیسایی که خلیفه‌گری حدیاب را تشکیل می‌دهند شامل منطقه‌ای خیلی بیشتر از حدود حدیاب است. درواقع اسقف اربیل که اسقف اعظم حدیاب بود تقریباً بر تمام شمال عراق امروزی حکومت می‌کرد. سه حوزه کلیسایی که هم در کتاب سینودیکون (Synodicon) و هم در کتاب «تاریخ اربیل» ذکر شده‌اند عبارتند از: بانوهذرا، بیت بغاش و بیت داسن. سه حوزه دیگر بعداً از بین رفتند و اسامی آنها چنان بریده بریده شده که احتمالاً چندان فایده‌ای را در بر نخواهند داشت. تمام فرضیه‌هایی که تاکنون برای تشخیص آنها ارائه شده غیر قابل اثبات بوده‌اند. با احتمال افزایش ابهام، اجازه دهید يك فرضیه جدید را پیش بگیریم.

این حوزه‌ها بدین گونه ذکر شده‌اند: رمونین دبرینوس یا ربّین حصن و بیت مهقّرت. در مورد اول مینگانا پیشنهاد می‌کند که بهتر است آن را «رسونین» دانست. بعدها روستایی به نام رومینی در کوهستان حدیاب پیدا شد که شاید بتوان نام رامونین را در نام قدیمی این مجموعه یافت.

در پس کوهستان حدیاب منطقه‌ای به اسم «بیت درون» وجود دارد که کشیش «لَوْنَك» (Levenccq) آن را به درستی در اطراف «بیدرون»، در ناحیه «شیروان» قرار می‌دهد. این منطقه جزئی از منطقه سلاح و مجاور حنیته (Hnita) بوده است. احتمالاً باید در دبرینوس و ربّین حصن، دوبار عوض شدن جای حروف «بادرون» را در نظر گرفت که در این صورت نام قدیمی سلاح خواهد بود.

به فرض اینکه تمام این حدسیات درست باشند، بیت مهقّرت یا بر طبق «تاریخ اربیل» «بیت بهقّرت» باقی می‌ماند. من تمایل دارم که در آن، منطقه «مرگا» را ببینم، تنها بعلت اینکه عدم وجود اسم مرگا را در فهرست نمی‌توان توجیه کرد و نیز نمی‌توان آن را در هیچ يك از مناطق نامبرده قبلی جای داد. مسلماً این اسم فارسی است و به عهده ایران‌شناسان است که ریشه آن را بیابند. لهجه سریانی مرگا بعداً در زمان مسیحی شدن کل منطقه رواج پیدا کرد.

فهرست اسقفان اربیل را بعد از اسقفان شهید یوحنا و ابراهیم می‌توان با نوعی دقت بازسازی کرد. من قبلاً سعی کردم این کار را انجام دهم زمانی که مشاهده کردم اولین فهرست مطرانهایی که مقررشان مشخص نیست و اسمشان در کتاب مخصوص اسامی مردگان (دیپتیک) در نماز کلیسا ذکر شده، در واقع جانشینان مطران‌های آشور می‌باشند

زیرا اولین مرکز کرسی خلیفه‌گری آشور در اربیل بوده و فهرستی از پنجاه و یک مطران اربیل به دست آمده است. این فهرست در آخر یک نسخه کتاب «فردوس عدن» از اودیشوع اهل نصیبین ذکر شده و در یک دست نوشته به سال ۱۶۷۰ در کتابخانه روستای گرملیس نزدیک موصل موجود است و در اصل برای خود روستا نوشته شده است. بعداً به هنگام صحبت از گرملیس این دست نوشته را تشریح خواهم کرد چرا که جزئیات ارزشمندی درباره تاریخ گرملیس ذکر می‌کند. کتاب ذکر اسامی مردگان گرملیس، بعد از ذکر پنجاه و نه مطران آشور، فهرست دیگری می‌آورد که اسم سی و پنج اسقف در آن ذکر می‌شود اما محل خدمت آنان مثل محل مطرانها بیان نمی‌شود و فقط به این اکتفا می‌کند که می‌نویسد «از سرزمین ما می‌باشند». با وجود این بلافاصله فهرستی را می‌بینیم که لااقل ابتدای آن، فهرست اسقفان نینواست.

صحت و سقم ترتیب تاریخی این فهرست‌ها را در مورد اکثر اسامی، می‌توان از طریق مقایسه با منابع دیگر ثابت کرد. این موضوع، کتاب ذکر اسامی مردگان گرملیس را سندی ارزشمند و درجه یک می‌سازد که متأسفانه جای حقیقی خود را در تاریخ کلیسا نیافته است. بالعکس، این سند اعتبار محدودی را که به مشیخ‌ازخای مستعار که در تضاد واضح با کتاب ذکر اسامی مردگان است کم می‌کند.

این فهرست در چه تاریخی تهیه شده است؟ سلسله پاتریارک‌های متوفی که قبل از فهرست مطرانها می‌آید تا پاتریارک دنجای دوم (۱۳۳۲-۱۳۶۴) ادامه دارد، از طرف دیگر آخرین امیری که اسم او در گرملیس ذکر می‌شود حسن نام داشت که در ۱۳۶۱ بوده است. بنابراین طبق کتاب دیپتیک این امیر قبلاً مرده بود و این نشان دهنده جمع‌آوری شدن متن گرملیس بعد از سال ۱۳۶۴ و در زمان حکومت شمعون دوم است. می‌توان باور کرد که فهرست مطرانها و اسقفان نیز تا این تاریخ ادامه داشته است.

متأسفانه تشخیص نویسنده این فهرست‌ها غیر ممکن است. نمی‌توانیم اسم اودیشوع اهل نصیبین را برای قسمت اول مطرح کرد زیرا او نویسنده بقیه نسخه است. مگر آنکه فرض کنیم که پنجاه سال بعد از مرگش که در سال ۱۳۱۸ اتفاق افتاد این فهرست‌ها مرتب شده باشند.

در مورد اولین مطرانهایی که ذکر می‌شوند تنها نام آنها را می‌دانیم. اسامی بعضی از آنها در مراسم یادبود اسقفان اربیل در مراسم غاز سریانی شرق در سومین جمعه بعد از عید قیام ذکر می‌شود.

اینک ترتیب کتاب دیپتیک که برای روشن تر کردن مسئله، شماره‌های ترتیب در داخل گروه قرار داده شده‌اند.

[۱] سلیموت (Slimut) (یا سلیموت) که همین‌طور در آیین مقدس ذکر می‌شود.

[۲] آدونا که در مراسم نماز ذکر می‌شود.

[۳] یوسف

[۴] اودیشوع

[۵] دانیال اول

[۶] بار حدبشبه

[۷] دانیال دوم

[۸] شمبیته

[۹] بطّا

[۱۰] حبیوّا

[۱۱] دانیال سوم

کدامیک از این سه دانیال است که همراه سلیموت و آدونا در مراسم یادآوری ذکر می‌شود؟ کدامیک است که در مجمع اسقفان اسحاق در سال ۴۱۰ و در مجمع اسقفان دادیشوع در سال ۴۲۴ شرکت می‌کند اما در مجمع اسقفان «یهوالهه» که در فاصله دو مجمع قبلی یعنی در سال ۴۲۰ تشکیل می‌شود شرکت نمی‌کند؟ کتاب تاریخ اربیل که می‌خواهد هیچ‌چیز را بدون توضیح و انگذار علت غیبت را بیماری ذکر می‌کند. این کتاب قبلاً اشاره می‌کند که دانیال اهل «تخل» و پدرش بت پرست و مادرش مسیحی بوده است.

بعد از یکی از این سه دانیال بود که رحیما که تنها در کتاب تاریخ اربیل ذکر می‌شود، جانشین او شد و در زمان حکومت رحیما بود که آیین نسطوری در حدیاب برقرار شد.

این برقراری با مشکلاتی نیز همراه بود بحدی که پاتریارک «آکاس» مجبور گردید برای حدیاب قوانین اساسی وضع کند. این قوانین نشان می‌دهند که مشکلات مزبور مربوط به ثبات ایمان و فساد اخلاقی بودند. ایمانی که پاتریارک اظهار می‌دارد گرایش نسطوری دارد اما درباره مسائل اخلاقی دو مسئله را هدف قرار می‌دهد: یکی ازدواج روحانیون است که اسقفان نباید از آن ممانعت کنند تا بدین ترتیب از مصیبت بزرگتری جلوگیری کنند و نیز راهبانی که از این دیر به آن دیر می‌رفتند.

اسقفان حدیاب در مجمع اسقفان آکاس در سال ۴۸۶ شرکت کردند ولی اسم مطران در میان امضاء کنندگان وجود ندارد. علت این غیبت و قوانین اساسی آکاس توسط نویسنده کتاب «تاریخ کلیسا» داده شده است. ابن عبری در روایت خویش درباره قتل عام انجام شده توسط «بارصوما» مطران نصیبین، نقل می‌کند که مطران اربیل در مقابل بارصوما فرار کرد. این ثابت می‌کند که او وجدان آرامی نداشته، اما چرا؟ آیا او به مونوفیزیسم گرویده بود همان‌طور که بعدها نویسندگان یعقوبی اظهار داشتند و همین‌طور که دشمنانش او را متهم کردند؟ یا اینکه خیلی ساده عقیده نسطوری را رد کرد و ترجیح داد بر ایمان راستین یعنی کاتولیک باقی بماند؟ نمی‌توان به آن پاسخ صحیح داد. به‌هرحال، زمانی که بارصوما در اربیل تعداد زیادی از کشیشان و ایمانداران را قتل عام می‌کرد، مطران اربیل با عجله تمام به دیر کوحتاا Kuhtaa واقع بر کوه مقلوب پناه برد. زمانی که خونریز تصفیه کننده به دیر رفت، وی برای فرار از مرگ به کوهستان پناه برد. تاریخ «بارعتا» که خودش نسطوری بوده، حقیقت این امر را تأیید می‌کند و درباره «کوحتا» می‌گوید که آنجا قبلاً کرسی مطران حدیاب بوده است. این جمله کوتاه همیشه مرا برانگیخته است؛ به نظر می‌رسد که نویسنده آن را از متنی قدیمی تر-بدون آنکه معنی دقیق آن را بداند، ذکر کرده است.

درواقع اگر شکنجه‌ها و آزارهای بارصوما نبود، ممکن بود حدیاب یا کاتولیک باقی بماند یا اینکه در آخر قرن پنجم به پیروان وحدت طبیعت مسیح بپیوندند. تلاش بعدی یعقوبی‌ها که برای گرفتن شهر انجام دادند يك قرن بعد صورت گرفت. آیا اسم مطران فراری در میان کتاب دیپتیک وجود دارد؟ آیا یکی از اسم‌هایی که قبل از اسم او می‌آیند نام او را می‌پوشاند یا اینکه اسم وی به‌عنوان مرتد از کتاب مردگان و زندگان پاک شده است؟ احتمال دارد اما حقیقت آن را نمی‌دانیم.

[۱۲] ایوب، در ادامه فهرست می‌آید.

[۱۳] یوسف، به‌نظر می‌رسد او همان شخصی باشد که با عنوان اسقف اربیل و مطران حدیاب در سه فهرست مجمع اسقفان «باوای» در سال ۴۹۷ نام برده شده است. تنها فهرست سوم، علاوه بر مطالب دو فهرست دیگر این مطلب را نیز ذکر می‌کند: «من «سیدورا» نویسنده و مأمور ثبت مطلب از طرف عبوشتا (Abushta) اسقف و مطران حدیاب دستور گرفتم که این مطلب را امضاء کنم». شابو معتقد است که این جمله بعداً اضافه شده است. کتاب تاریخ اربیل سعی دارد با ابتدا قرار دادن «عبوشتا» که از ۴۵۰ تا ۴۹۹ مطران بوده

است به کارها سروسامانی بدهد. علت غیبت وی در مجمع اسقفان را پیری ذکر می‌کند و به جایش کشیش وی، یوسف «که البته برای قبول این مطلب سه نسخه را باید تصحیح کرد!» امضاء می‌کند و به دنبال او «سیدورا». سال بعد یوسف به جانشینی «عبوشتا» انتخاب می‌شود و تا سال ۵۱۱ میلادی بر کرسی اسقفی می‌نشیند. نام «عبوشتا» در کتاب دپتیک وجود ندارد.

[۱۴] باوای

[۱۵] شوطا

[۱۶] شمعون

[۱۷] قشیشه (یا قشه)

این چهار مطران که در نیمه اول قرن ششم بودند در کتاب دپتیک ذکر شده‌اند و تنها اسم آنها را می‌دانیم نه چیز بیشتری.

[۱۸] «حنانا اول» (Hnana) بر خلاف قبلی‌ها شناخته شده است. او در مجمع اسقفان «آبا» اول در سال ۵۴۴ شرکت نمود. کتاب تاریخ برای پر کردن فاصله‌ها در مدرسه نصیبین او را دخالت می‌دهد و سخنرانی‌هایی به او نسبت می‌دهد. این جزییات آخر به نظر می‌رسد در اثر اشتباهی است که او را با یک نفر دیگر با اسم مشابه که استاد مدرسه فارسها «حنانا اهل حدیاب» عوضی می‌گیرد و آقای مینگانا خودش نیز این مطلب را متوجه می‌شود.

[۱۹] به نظر می‌رسد که «بار سهدی» همان «مشاوحا» است که در سینودیکون وجود دارد، از او چیز زیادی نمی‌دانیم به جز اینکه در مجمع اسقفان یوسف در سال ۵۵۴ میلادی شرکت کرده است.

[۲۰] حنانا دوم همچنین در «کتاب زندگی راهب بارعتا» در سال ۵۶۲، ذکر شده. او در مجمع اسقفان حزقیال در سال ۵۷۶ شرکت کرد و در مجمع اسقفان ایشوع یاب اول در سال ۵۸۵، نماینده اعظم او، «بار آبا» به جایش امضاء می‌کند.

[۲۱] ابراهیم تنها در کتاب دپتیک ذکر می‌شود.

[۲۲] یوناداب

در اوایل قرن هفتم میلادی یکی از چهره‌های برجسته تاریخ اربیل، مطران یوناداب اهل حدیاب است. این اسقف برجسته، در تمام جبهه‌ها با نیروهایی که در اوایل ظهور اسلام، تلاش دارند کلیسای نسطوری را از هم بپاشند به شدت مبارزه می‌کند؛ نفوذ طرز فکر یعقوبی، اشتباه گروه «مسالیان» و آزار و اذیت خسرو پرویز دوم «ایشوع سوران در سال

۶۰۵ به زندان می‌افتد» می‌بینیم که یوناداب در مجمع اسقفان «گریگوری» اول در سال ۶۰۳ شرکت نمود و نیز در کمیسیون شرکت کرد که جانشینان پاتریارکها را در زمان خالی بودن اجباری کرسی آنها در سال‌های ۶۰۹ تا ۶۲۸ انتخاب می‌کرد و نیز در مناظره با یعقوبی‌ها که در قصر خسرو پرویز دوم در سال ۶۱۲ صورت گرفت شرکت داشت.

مدارکی که این همه جزئیات دقیق را درباره نفوذ طرز تفکر یعقوبی در سرزمین مرگا و سرزمین نینوا ارائه می‌دهند درباره آنچه مربوط به حدیاب است سکوت می‌کنند.

بایستی باور نمود که یوناداب توانسته بود پیشروی کامل طرز تفکر الحادی را در مرزهای حکومت خودش متوقف سازد، تقریباً ده سال بعد زمانی که ایشوع‌یاب اولین پیشنهاد کرسی حدیاب را مطرح می‌کند، یوناداب آن را رد نموده ترجیح می‌دهد در حوزه خلیفه‌گری نینوا بماند تا بتواند با بی‌دینان و طرفداران تفکر الحادی مبارزه کند. در حالی که در اربیل می‌بایستی به کارهایی که کمتر اهمیت داشتند بپردازد.

بارزترین و پرمدرح‌ترین شهادت درباره او از ابن‌عبری است. زمانی که در سال ۱۲۶۲ از ساختن کلیساهای یعقوبی در اربیل صحبت می‌کند، برای اولین بار نماینده پاتریارک در قرن سیزدهم از ورود «ارتدکس‌ها» در این شهر و محدوده آن یاد می‌کند درحالی که قبلاً هیچ‌گونه ذکری از آن نمی‌کرد. این بهترین ستایشی است که از یوناداب بخاطر مؤثر بودن مبارزه‌اش توسط یکی از مخالفینش انجام شده است.

بی‌باکی مطران را می‌توان در مناظره‌ای در دیر مار متی با نگهبانان پزشک قدرتمند، گابریل اهل سنجار ملاحظه کرد. به نظر می‌رسد بعد از مباحثه در زمینه الهیات در سال ۶۱۲، خسرو پرویز آن مبارز بزرگ را تحسین نموده و ارج نهاده باشد. به هر حال دوستانش «نگهبانان حدیاب» گاهی به نفع او در نبردهای کوچکی که با مبلغین پرووی یعقوبی داشت شرکت می‌کردند.

[۲۳] پولس

یوناداب بایستی قبل از خسروپرویز یعنی در سال ۶۳۰ میلادی فوت کرده باشد چون پولس، مطران اربیل، پاتریارک ایشوع‌یاب دوم را در مأموریت نزد هیراکلیوس همراهی نمود. این مأموریت از طرف ملکه «بوران»، زن شیرویه به او واگذار شده بود.

[۲۳الف] مکیخا

بالاترین تاریخی که می‌توان در مورد این مطران ذکر کرد از ۶۳۰ تا ۶۳۷ است چون مطران پولس یعنی مطران ماقبل مکیخا در تاریخ ۶۳۰ ذکر شده و جانشین او ایشوع‌یاب

اهل حدیاب قبلاً نینوا را ترك کرده بوده و «مار امه» قبل تصرف موصل به دست اعراب در سال ۶۳۷، بجای او در نینوا به کرسی نشسته بود. مکیخا متأسفانه به این خاطر مشهور است که دو اسقف یعنی «شم‌ایشوع» و «نرسی» را به طور غیر قانونی دستگذاری کرد و آن دو نیز بعدها اسقفی برای آذربایجان دستگذاری کردند. احتمالاً به این دلیل است که اسم او در کتاب دپیتیک ذکر نمی‌شود.

کلیساهای اربیل

نمی‌دانیم کدامیک از کلیساهای اربیل قدیمی تر می‌باشد. کلیسای ایشوع سوران گوشه گیر و دوازده یار شهید وی، متعلق به اوایل قرن هفتم است. این کلیسا در دشت ساخته شده و قبلاً بخشی از يك دیر به حساب می‌آمده و زمانی که دیر از بین رفت تنها کلیسا باقی ماند و این موضوع غالباً اتفاق می‌افتاده. احتمالاً همین کلیساست که در سال ۱۶۰۰ تحت نام کلیسای شهدا خوانده شده است، این امر می‌تواند مبین آن باشد که بعد از خرابی آن در سال ۱۳۱۰، دوباره بازسازی شده است. با این وجود به نظر می‌رسد که دنجای دوم، بقایای اجساد شهدا را به کرملیس منتقل کرده باشد.

بر طبق کتاب تاریخ، کلیسای حضرت اسحاق قدیمی تر است چرا که توسط اسقف اسحاق بین سال‌های ۱۳۵ تا ۱۴۸ ساخته شده است. این کلیسا هنوز در زمان نویسنده کتاب تاریخ وجود داشته و در طی ویرانی‌های ۱۳۱۰ ذکر نشده، بایستی هنوز در سال ۱۶۰۰ پا برجا مانده باشد.

آیا بایستی کلیسای نوح را که بعد از مرگ اسقفی به همین نام در سال ۱۷۹ ساخته شده اضافه کرد؟ نویسنده کتاب تاریخ تنها کسی است که این کلیسا را ذکر می‌کند که محل آن در زمان او قابل رؤیت بوده و مردم از آن دیدن می‌کردند.

در «کتاب غار گنجینه‌ها» مطلب عجیبی یافت می‌شود که نقل می‌کند: «آنانیا شاگرد یوحنا در دمشق و ایربیل تعلیم داد. پل، افسر آریستوس او را به قتل رسانید و در کلیسای خودش در ایربیل به خاک سپرده شد.» باج در فهرست مطالب کتاب خود، شک نمی‌کند که ایربیل را با آربلا یکی بداند. به نظر می‌رسد که در ایربیل در قرن ششم، زمان نوشتن کتاب «غار گنجینه‌ها»، کلیسای حضرت حنانيا وجود داشته است. اگر این مطلب درست باشد تمایل دارم در این اسمی که بر کلیسا نهاده‌اند اسم ایماندار شهید ایربیل در سال ۳۴۵ را

ببینم تا يك شاگرد فرضی يك حضرت یوحناى ناشناخته . نى توان این کلیسا را با کلیسای «معنیو» که تاریخ یهوآلهه حکایت می کند و در سال ۱۳۱۰ ویران گشت، اشتباهی گرفت. عنوان او در واقع «دختر مقدس معنیو» است که همراه با «شهید مقدس، خواهر ساما» در یکی از سرودهای کلیسایی دربارۀ زنان مقدس که چندین بار در آیین مقدس کلیسای سریانی شرقی به کار گرفته شده، یافت می شود. در اکثر متون این سرود علاوه بر ذکر اسامی این مقدسین اضافه می شود که «اجساد مقدس آنان در محل مقدس حدیاب قرار داده شد»، تشخیص این موضوع بسیار مشکل می نماید. نى توان فرضیه آقای شابو را قبول کرد که دختر معنیو همان «رهب» معروف است به این دلیل که «رهب» قبلاً در همان سرود کلیسایی ذکر شده است. نى توان نتیجه گرفت که این مقدسین در این سرود چه جایی را دارند. گاهی این مقدسین جزو مقدسین عهد عتیق طبقه بندی می شوند و گاهی نیز میان عهد عتیق و عهد جدید ذکر می شوند.

احتمالاً کتاب تاریخ از کلیسایی صحبت می کند بدون آنکه کلیسا را نام ببرد و تنها می گوید اسقف «عبوشتا» آن را بازسازی و به نحوی تزئین کرد که هر بیننده ای تحسین می کرد و خدا را تمجید می نمود. تنها يك چیز دربارۀ این کلیسا می دانیم و اینکه این کلیسا در زمان نویسنده کتاب تاریخ وجود داشته است.

مدرسه اربیل

محققى به نام «السمعانى» در تحلیل خود دربارۀ «مدارس قدیمی و جدید آشوریها، کلدانیها و فارسها» مطلبی را به مدارس حدیاب اختصاص می دهد که به آن مدارس مرگا نیز ملحق می شوند. در حدیاب به طور اخص، تاریخ تنها خاطره سه مدرسه را در خود جای داده است؛ مدرسه اربیل، مدرسه «قوپلانا» و مدرسه «کفراوزائیل». شروع مدرسه اربیل یا مدرسه حدیاب تنها از طریق کتاب تاریخ شناخته شده است. این مدرسه توسط عالم و حکیم پولس استاد سابق مدرسه نصیبین تأسیس گردید، مدیر مدرسه نصیبین ابراهیم بیت رابان، وی را برای یاری «حنانا» اسقف حدیاب در افتتاح مدرسه فرستاده بود. پولس مدت سی سال در اربیل ماند تا آن که پاتریارک مار آبا (۵۴۰-۵۵۲) او را مجبور کرد منصب اسقفی نصیبین را بپذیرد. باز هم طبق روایت کتاب تاریخ، این مدرسه به آن خاطر تأسیس شد «که

ایمان را در روح بچه‌ها حک کند و آنها را در مقابل حملات مرتدان و گروه مالیین محافظت نماید».

یکی دیگر از علمای مدرسه حدیاب احتمالاً جانشین مؤسس مدرسه از طریق فهرست اودیشوع اهل نصیبین «شماره ۷۷» شناخته شده است. او یکی از شاگردان مار آبا و نامش «سرگیس» است. السمعانی برای او تاریخ حدود سال ۵۰۰ را قرار می‌دهد اما می‌توان این تاریخ را تا اواسط قرن ششم جلوتر آورد.

شاگردان معروف مدرسه حدیاب که در «کتاب پارسایی» ذکر شده‌اند عبارتند از: مار سوریشوع مؤسس دیر «آوا شاپیرا» و مار دادیشوع-شاگرد ابراهیم بزرگ. گریگوری نویسنده و مطران آینده نصیبین دستگذاری شده بین سالهای «۵۹۶ تا ۶۰۴» مدتی نیز عالم و مدرس و مترجم در اربیل بود. باز هم دانیال، عالم و حکیم، در اواخر حکومت ساسانیان به چشم می‌خورد و بعد دیگر صحبتی از مدرسه اربیل نمی‌شود.

مطران‌های اواخر قرن هفتم

اواخر قرن هفتم، زمان تحول بسیار مهمی در اربیل است. اربیل شاهد سه اسقف بزرگ شد که هر سه نفر آنان به مقام پاتریارکی رسیدند.

[۲۴] ایشوع یاب اهل قوپلاتا

او در قوپلاتا، یکی از روستاهای حدیاب متولد شد و به همین خاطر ملقب به ایشوع یاب حدیابی یا اهل حزه است. وی یکی از شخصیت‌های شناخته شده در طبقات تحصیل کرده سریانی است. نجیب‌زادگی، تحصیل در نصیبین و از نسل بیت عابی بودن، همه اینها در کل باعث می‌شوند که از اول کارش، شخصیتی ممتاز کسب کند. در حالی که فقط اسقف ساده نصیبین بود در مأموریتی که قبلاً ذکر شد شرکت کرد و در انتخاب اسقفان دخالت داشت و با افراد صاحب نفوذ جامعه خود اعم از روحانی و غیر روحانی، بهترین روابط را داشت و البته هموطنان حدیابی خود را فراموش نکرد. زمانی که به دانیل یکی از علمای مدرسه اربیل نامه می‌نویسد از زحمات وی برای کسانی که به خاطر اعلام ایمان خود زندانی شده‌اند، قدردانی می‌کند.

احساس می‌شود که این عالی‌جناب جوان و باهوش در کنار غیرتی که برای نسطوری

صحیح دارد و این غیرت را در نامه‌هایش علیه «یعقوبیان» و هم و غم او در اصلاح راهبان نشان می‌دهد اندکی روابط عمومی خود را نیز بهبود و گسترش می‌دهد. آیا او جاه‌طلب است؟ در نامه‌هایش از خود دفاع می‌کند و خود را باهوش‌نادران می‌نامد و افتخار می‌کند که از شهرت و افتخار باطل دوری می‌کند. در هر حال به نظر می‌رسد متوجه این نکته است که برای آینده‌ای روشن متولد شده که در هر صورت تحقق خواهد یافت. بعد از آنکه اولین پیشنهاد نماینده کل اسقف یوحنا و «سرور ایمانداران اربیل» را با کمال فروتنی رد می‌کند بالاخره ایشوع یاب اسقف نینوا کرسی را که برایش پیشنهاد می‌شود قبول می‌کند و مطران اربیل می‌گردد. با وجود این در مطالعه تاریخی زندگی ایشوع یاب با مشکلاتی نیز برخورد می‌کنیم. او به عنوان اسقف نینوا در مأموریت سال ۶۳۰ شرکت نمود؛ پس این امر در اوایل پاتریارکی ایشوع یاب اهل «جیدال» که بعد از فوت «مارا» به جایش نشست رخ داد.

چون می‌دانیم که «مارامه» اهل «ارزون»، در زمان تصرف اعراب در سال ۶۳۷ اسقف نینوا بوده طبیعتاً به این نتیجه می‌رسیم که ایشوع یاب قبلاً نینوا را به سمت اربیل ترک کرده باشد. ترتیب اسقفان نینوا در کتاب دپتیک این نظریه را تأیید می‌کند.

اما بعضی چیزها به هم‌گره می‌خورند، زمانی که در نامه‌ای خودش را این‌طور خطاب می‌کند «ایشوع یاب که با فیض خداوند کلیسای مقدس نینوا را خدمت می‌کند» و در آن ذکر واضحی از حضور اعراب مسلمان می‌کند. با کلماتی که استفاده می‌کند نشان می‌دهد که اعراب بر سر قدرت هستند زیرا می‌توانند دستور بدهند. نمی‌توان تلقی کرد که منظور وی تنها نفوذ موقتی عده‌ای باشد که قبل از تصرف اعراب آمده باشند. در حالی که مقامی که در این نامه ذکر شده با نامه‌های بسیار دیگری همگون است.

نمی‌دانیم چگونه این نامه را با تاریخی که ذکر می‌کند مطابقت داد بدون آنکه به واقعی بودن عنوان مقام وی خدشه‌ای وارد نمود و این کاری کاری غیرممکن نیست، یا اینکه فرض کرد قسمت آخر نامه بعداً اضافه شده است.

مدرک دیگری وجود دارد که این فرضیه را که ایشوع یاب قبل از سقوط ساسانیان به اربیل رفته تقویت می‌کند و آن نامه‌ای است که وی زمانی که مطران بوده، شکنجه شده‌ها را دلداری می‌داده. این اتفاق زمانی پذیرفتنی‌تر است که در دوران ساسانیان رخ داده باشد تا اوایل حکومت اعراب.

رفتار مسیحیان اربیل و رئیس آنها ایشوع یاب در مقابل فاتحین مسلمان چه بوده است؟

آیا دروازه‌های شهر را بدون مبارزه باز کردند همانطور که مسیحیان موصل و تکریت کردند؟ بهر حال دلایل فراوانی برای انجام چنان کاری داشتند. با تمام این اوصاف ایشوع یاب احتیاط بیشتر و شور و اشتیاق کمتری از «مارامه» پیر اهل نینوا از خود نشان می‌داد.

شاید علاقه و ترجیح دادن اعراب، برای انتخاب «مارامه» به عنوان پاتریارک بعدی این عقیده را اثبات می‌کند. بهر حال ایشوع یاب بقدر کافی ماهر بود که بتواند در دور بعدی، لطف آنان را به خود جلب کند. از این به بعد می‌بینیم که دوستانی در میان حکمرانان جدید برای خود پیدا می‌کند و از نفوذ آنان برای حل مسئله کلیسای «ادلتریناس» در شهر موصل سود می‌جوید. مسئله مأموریت برای ملکه بوران فراموش می‌شود و مطران هوشمند توانست به کارش ادامه دهد.

آیا ایشوع یاب مطران اربیل و حزه مطران موصل نیز بود؟ نویسندگان متأخر این گونه می‌پندارند. در حقیقت شهر تازه موصل، اسم خود را از فاتحان عرب گرفت و به زودی اهمیت پیشین منطقه قدیمی حدیاب را که در زمان امپراتوری شمال به عنوان سومین پایتخت آشور داشت باز یافت.

چه مدت ایشوع یاب به عنوان مطران اربیل باقی ماند؟ مطمئناً بیشتر از دو سالی است که «لوکین» برای او قائل می‌شود. در حقیقت باید حداقل ده سال برای او قائل شد چرا که در سال ۶۴۷ یا ۶۵۰ پاتریارک گردید. فعالیت‌های او در اربیل، بویژه مباحثه‌اش با «سهدونه»، مبارزه‌اش با یعقوبیان، آثار ادبی، قوانین کلیسایی وی و آیین مقدس کلیسایی چنان معروف می‌باشند که جای تأکید بیشتری وجود ندارد.

[۲۵] گیورگیس اهل کفرا

گیورگیس، شاگرد، دوست و جانشین ایشوع یاب بعد از استاد خود، کمی کم رنگ به نظر می‌رسد. او نیز نجیب‌زاده و در دیر بیت عابی راهب بوده که به زودی آنجا را ترک نمود تا بدنبال مرشد خود به نینوا و سپس به اربیل برود و در آنجا مطران شد و ماند.

جای تعجب است که هیچ‌گونه نامه‌ای که از سوی پاتریارک دوستش به او فرستاده شده باشد، یافت نشده است. ولی این امر واقعیت دارد که پاتریارک سالخورده اشتغال فکری زیادی در رابطه با جوامع مسیحیان فارس و قطر که خطر جدی آنها را تهدید می‌کرد، داشت و در ضمن گیورگیس آدمی نبود که دنبال ماجراجویی و سروصدا باشد.

واقعاً او استحقاق عنوان «عالی و فروتن» را که توماس مرگا به او می‌دهد داشت. زمانی که انتخاب وی از سوی پاتریارک متوفی به عنوان جانشین خود مورد اعتراض قرار گرفت، وی هیچ‌گونه عنوانی را سبب افتخار خود نمی‌داند مگر آنکه «در نزد آن پاتریارک مقدس پرورش یافته بود»، فروتنی وی باعث حل مشکلات می‌شود. او از سال ۶۴۷/۶۵۰ الی ۶۶۱ کلیسای اریبل را اداره می‌کرد.

کتاب دیپتیک: مطرانهای زیادی را ذکر می‌کند که همه آنها ناشناخته هستند:

[۲۶] سرگیس

[۲۷] یونان

[۲۸] استپانوس

[۲۹] شموئیل

از طرفی دیگر، ذکری از «صلیوا زخا» نشده که گاهی قبل از آنکه در سال ۷۱۴ پاتریارک شود، مطران اریبل نامیده می‌شود. او در «تیرحان» واقع در بیت‌کرمای متولد و توسط پاتریارک حنانیشوع اول به عنوان اسقف شهر «انبار» انتخاب شد که می‌بایستی بین سالهای ۶۸۵ الی ۶۹۱ باشد. وی به خاطر مداخله ناحق یوحنا اهل داسن و همزمان با پاتریارک از مقام خود عزل شد و قبل از آنکه پاتریارک حنانیشوع که در سال ۶۹۳ دوباره سرکار بیاید و او را -طبق نوشته «ماری»- به عنوان مطران حزه و موصل منصوب کند -یا طبق نوشته «عمر»- به عنوان معلم ساده منصوب کند، با چندین ماجرا روبرو شد. اگر صلیوا زخا واقعاً در اریبل بوده باید شك کرد که او زیاد مورد پسند مردم نبوده زیرا در هنگام تبعید مردم نصیبین او را به عنوان معاون مطران خود قبول نکردند و راهبان نوآموز زمانی که پاتریارک خواست کتاب ارزشمند انجیل مخصوص یکشنبه‌های تمام سال را بردارد، با چوب و سنگ خود را مسلح کردند. توماس مرگا او را به عنوان «شخصی حریص و متکبر» توصیف می‌کند و بدین طریق مسئولیت خود را در قبال بدگویی‌هایی که «تاریخ کلیس دربار» او می‌گوید» انجام می‌دهد. نمی‌دانیم چگونه ممکن است شخصی که زیاد محبوبیتی نداشته به عنوان پاتریارک انتخاب شده باشد.

مطران‌های قرن هشتم

[۳۰] شمعون

اینکه تا این زمان موصل هنوز به اربیل ملحق نشده بود، همان‌طور که از متون آقای «عمر» و «ماری» استنباط می‌شود، به علت وجود شخصی به نام شمعون، اسقف موصل است که نقش مهمی در ماجرای صلیوا زخا داشت و در نتیجه معاصر او بوده، کاملاً ثابت می‌شود. در عین حال در حدود همان دوران، شخص دیگری به نام شمعون بر کرسی حدیاب نشسته بود. اگر بخواهیم فرض کنیم که این دو شمعون دو شخص مختلف نیستند، باید فرض کنیم زمانی که صلیوا زخا در سال ۷۴۱ پاتریارک شد برای قدردانی از کمک شمعون برای بازگشت پاتریارک حنائیشوع، شمعون اسقف موصل را به اسقف اربیل ارتقاء داد.

[۳۱] یوحنا

بعد از مرگ شمعون، «اسقفان، دولت و ایمانداران حدیاب»، یوحنا، برادرزاده نویسنده معروف حنائیشوع را انتخاب کردند. یوحنا که شاگرد عموهایش «حنائیشوع» و «ایشوع‌یاب» در بیت‌عابی بود و نیز قبلاً به مقام اسقفی بیت بغاش رسیده بود توسط پاتریارک صلیوا زخا (۷۱۴-۷۲۱) به مطرانی اربیل ارتقاء داده شد.

یوحنا مرد بسیار مقدسی بود. وی سنتی را آغاز نمود که بسیاری از مطران‌ها بعداً از او پیروی کردند مبنی بر این که در اربیل سکونت نکنند. یوحنا خود در دیر باقی ماند و همه روز در اتاق کوچک خود نشسته در آرامش به تفکر و تعمق می‌پرداخت و در ضمن سرپرستی دیر بیت‌عابی را نیز مدت‌های زیادی عهده‌دار بود و در آرامش درگذشت.

[۳۲] احّا

«احّا» راهبی بیش در بیت‌عابی نبود و توماس مرگا درباره او مبالغه می‌کند. وقتی احّا رئیس دیر شد طبقه اداره دیر، آینده بدی را برای اداره حوزه خلیفه‌گری پیش بینی می‌کرد زیرا «او مراقبت از امور داخلی دیر را به دیگران سپرد و خود نزد شاهزادگان رفت و بدون هیچ‌گونه ناراحتی در اتاق پاتریارکی نشست و آنجا ماند». اما بعد از مرگ یوحنا، ایمانداران حدیاب یعنی طبقه زمین‌داران و نجیب‌زادگان نزد پاتریارک مار ابای دوم (۷۴۱-۷۵۱) رفتند و خواستند که «احّا» را مجبور کند تا مسئولیت مطرانی اربیل را بپذیرد. فی‌دانیم که آیا او نیز مانند مطران پیش از خود در دیر بیت‌عابی ماند یا خیر. به نظر می‌رسد که نه، چون رئیس جدیدی برای دیر انتخاب شد. نحوه اداره حوزه اسقفی‌اش بطور مستقیم‌تر بود تا نحوه اداره دیر، «احّا» شروع به بازدید از روستاها کرد.

او نه تنها به خاطر معجزات و نبوت‌هایی که انجام داد بلکه به خاطر نقشی که در مبارزه بین یعقوب و سورن برای کسب پاتریارکی «در سال ۷۴۵» ایفاء کرد مشهور است ظرافت و مهارت و همچنین شهرت تقدسش باعث شدند که اسقفان یعقوب را تأیید کنند.

احّا در طی یکی از مسافرتهاى رسولی خود به روستای «شالمات» در «سپسپا» واقع در مرگا، فوت کرد، در این روستا هنوز هم کلیسایی به او اختصاص داده شده است.

[۳۳] ماران امه دآواه

این عالی جناب ابتدا استاد مدرسه کفر اوزائیل بعد از مؤسس آن یعنی باوای گویتا بود. وی بعداً توسط مطران احّا به اسقفی «سلاخ» انتخاب شد و سپس در زمان پاتریارک یعقوب دوم یعنی بین سالهای ۷۵۴ تا ۷۷۳، جانشین مطران احّا گردید. مطران جدید (تمام حدیاب، مرگا و حوتون) بعد از آنکه به طور معجزه‌آسایی مشکل زمین یک آسیاب را حل نمود بلافاصله قدرت خود را بر تمام منطقه بسط داد.

تصحیح مرزهای بعضی از حوزه‌های خلیفه‌گری استان وی دلیل برحسن مدیریت و برنامه‌ریزی او می‌باشد. مسافرت تنبیهی که مجبور شد در آن سوی رودخانه زاب بزرگ انجام دهد، اطلاعات با ارزشی به او داد.

ماران امه دآواه حتی در نهایت سالخوردگی مشقت‌های مسافرت را تحمل می‌کرد و به موصل «شهر آشوریها» رفت و در سرزمین نینوا به جمع‌آوری اعانه برای مصیبت‌زدگان حدیاب که از قحطی بزرگی رنج می‌بردند پرداخت. تاریخ این خشکسالی که موجب این قحطی شده توسط متن فعلی «کتاب سران» ۲۰۴ هجری یا ۸۱۹ و ۸۲۰ میلادی است. هر چند که تفسیرهای «باج» و «هوفمان» علمی باشند و علی‌رغم عدم یکپارچگی دست نوشته‌ها که توانستم به آنها مراجعه کنم درباره این تاریخ باید نتیجه‌گیری کرد یا توماس مرگا اشتباه کرده که احتمال آن کم است یا متن با اضافه شدن توضیحی گمراه‌کننده مخدوش شده است.

در واقع خود توماس مرگا نشان می‌دهد که عالی‌جناب ماران‌امه فوت کرده بود و کرسی حدیاب در زمان انتخاب پاتریارک تیموتاوس اول یعنی در اول ماه مه سال ۷۸۰ خالی بوده است. موضوع این فوت توسط اسقف حوزه مرگا که نمی‌توانست احساس خود را پنهان کند، نقل شده است. مطران سالخورده را پس از تلاشی بی‌ثمر برای مداوا در آبهای مجاور دیر «بارقنا»، بر اسبی سوار نمودند تا به اربیل بازگردند و در آنجا روزگار خود را به سر رسانند اما زنده به آنجا برنگشت و در نیمه راه فوت کرد.

[۳۴] ایشوع یاب اهل مرگا

ایشوع یاب جانشین مارانامه «بی نظیر» می شود. توماس مرگا هیچ گونه صفتی به ایشوع یاب بجز مطران نمی دهد. ایشوع یاب بعد از ریاست دیر بیت عابی در زمان مار احا اسقف نینوا شد و بعد از فوت حنانیشوع دوم در سال ۷۸۰ می بایستی پاتریارک می شد. اما تیموتاوس جوان و جاه طلب که اسقف بیت بغاش بود به ایشوع یاب فهماند که سن زیادش اجازه نخواهد داد در مقابل حملات شدید محرکین درگیریها و نزاعها بایستد. پس اسقف سالخورده صرف نظر کرد و تیموتاوس به عنوان پاتریارک انتخاب شد. چند روز بعد پاتریارک جدید می بایست به قول خود مبنی بر انتخاب ایشوع یاب به عنوان «اسقف کلیسای حدیاب و مطران تمامی حومه» وفا کند.

اما نجیب زادگان حدیاب، شهریگان، کفر اوز و ساکنین منطقه بیت آروعه از اینکه با آنها درباره این انتصاب مشورت نشده بود، ناراحت شده به مخالفین تیموتاوس پیوستند و در شورش خود اسقف پیر شلیمون اهل حدیثه را نیز وارد کردند. در مجمع جدایی، در «دیر چینه» (یعنی دیری که دیوارهایش گلی است) رستم اسقف حنیته را بر کرسی مطرانی حدیاب که در اینجا «بیت مارقرداغ» خوانده شده گذاشتند.

خبر تصرف کرسی مطرانی، زمانی به ایشوع یاب رسید که در حال وارد شدن به خلیفه گری خود بود. بعد از مدتی شك و تردید بر اثر نصیحت های تیموتاوس مطران قانونی پیش رفته و به قلمرو خود وارد شد و برای اجتناب منطقه اربیل که در دست شورشیان بود، در امتداد مرز شرقی حوزه خلیفه گری خود یعنی از جنوب به شمال مسافرت خود را ادامه داد و ابتدا به ملاقات «بنی قایه» و سپس به ملاقات مردم کوهستان حدیاب و بالاخره به منطقه حوتون رفت که از آنجا به مرگا وارد شد و در آنجا برایش جشن گرفتند.

بعد از مرگ بیچاره رستم بی دین و پراکنده شدن هواداران او، شلیمون زاهد توبه کرد و شهریگان تقاضای بخشش نمودند. بدین ترتیب بالاخره ایشوع یاب توانست به مرکز قلمرو خود وارد شود.

چیزی درباره نحوه اداره استان او نمی دانیم. او خیلی زود، سخت سرگرم نظارت بر ساختن عبادتگاهی جدید و با شکوه در دیر بیت عابی شد. علی رغم دردسرهایی که این کار برای او به وجود آورده بود می خواست کل دیر را بازسازی کند و این درست قبل از مرگش بود و در اربیل بخاک سپرده شد. تمام این تغییر و تحول و حوادث در مدتی کمتر از ده سال رخ دادند چرا که جانشین او نسطوروس در سال ۷۹۰ بر کرسی نشست.

[۳۵] نسطوروس

نسطوروس زاهد، همانطور که «کتاب سران» او را می‌خواند نشانه‌های اندکی از خود در زمانی که مطران اربیل بود به جا گذاشته است. او در مجمع اسقفان تیموتاوس در سال ۷۲۰ شرکت نمود و در آنجا به عنوان مطران آشور امضاء کرد. این برای اولین بار بود که با این عنوان برخورد می‌کنیم. زمانی که برحسب دستور تیموتاوس اسقف نسطوروس به دیر بیت‌عابی رفت تا راهب الیاس را به عنوان اسقف موقان در دیلم دستگذاری کند توماس مرگا از او به عنوان مطران حدیاب یاد می‌کند. نمی‌دانیم مطرانی او تا چه زمانی ادامه داشت. آخرین تاریخ ممکن، مرگ تیموتاوس در سال ۸۲۳ می‌باشد.

تشابه اسمی او با مؤسس فرقه نسطوری باعث شد که اسم او از کتاب دپتیک پاک شود که این کار احتمالاً توسط یک گرونده با غیرت بیش از حد، انجام شده باشد.

قرون سستی و رکود

شهر قدیمی اربیل، طی قرن نهم الی دوازدهم، تقریباً به‌طور کلی از کتاب‌های تاریخ ناپدید می‌شود. حتی گذشته پرافتخار آن نیز به‌دست فراموشی سپرده می‌شود به‌طوری که «بار بهلول» نویسنده اواسط قرن دهم، بطور تحقیرآمیزی از آن یاد می‌کند: «روستایی از منطقه حزه که نام خود را به حوزه خلیفه‌گری موصل داده است».

نویسندگان عرب کمتر اشاراتی به آن دارند. اربیل، حداکثر، «یک منطقه از استان حلوان است». سپس اربیل به عنوان وابسته «جزیره» و استان موصل در نظر گرفته می‌شد زیرا موصل در قرن نهم اهمیت خاصی پیدا کرد.

تشکیلات کلیسایی نیز تقریباً همان خط‌مشی را دنبال می‌کند. در قرن نهم موصل به عنوان شهر کرسی‌دار شناخته می‌شد و اسقف آن عنوان اسقف آشور و موصل یا موصل و اربیل را دارا بود. از این پس به نظر می‌رسد که عنوان نینوا و همچنین اسم قدیمی حدیاب ناپدید می‌شوند و نیز از این به بعد مطران در موصل سکنی می‌گزیند و تنها از دور امور اربیل را هدایت می‌کند.

این حادثه بزرگ یعنی سقوط شهر قدیمی اربیل به ردیف دوم بعد از مرکز شمال در چه تاریخی انجام شده است؟ اودیشوع اهل نصیبین این تصمیم را به پاتریارک ایشوع بارنون (۸۲۳-۸۲۹) نسبت می‌دهد.

ادغام این دو خلیفه‌گری مهم و اولویت موصل تا سال ۱۱۷۶ ادامه داشت. چون از این به بعد فهرست اسقفان ربط مستقیمی به تاریخ اربیل ندارد لهذا تنها به دادن مرجع يك فهرست ساده و موجز اکتفا می‌کنم.

[۳۶] اودیشوع

[۳۷] اسحاق

یکی از این دو اسقف، ذکر شده در کتاب دیپتیک، می‌بایستی اولین شخصی باشد که عنوان کرسی جدید را دارا بوده باشد.

دو مطران بعدی که کاملاً تأیید شده‌اند اما در کتاب دیپتیک ذکر نشده‌اند احتمال دارد کپی‌نویس آنها را فراموش کرده باشد. اما می‌توان فرض کرد چونکه هر دوی آنها پاتریارک شدند، اسامی که کتاب دیپتیک ذکر می‌کند اسامی باشند که این دو شخص زمانی که مطران آشور بودند به آنها نامیده می‌شدند. در واقع می‌دانیم که پاتریارک‌های جدید، بدون آنکه تغییری در اسامی کوچکشان بدهند، غالباً اسامی جدیدی انتخاب می‌کردند.

[۳۷الف] انوس، اولین مطران شناخته شده به عنوان مطران موصل است. این کُرسی مطرانی توسط پاتریارک گیورگیس اول (۸۶۰-۸۷۲) ایجاد شده بود. انوس خود در سال ۸۷۷ پاتریارک شد.

[۳۷ب] یوحنا بار نرسی اهل خانیجار به دستور انوس اول (۸۷۷-۸۸۴) به موصل منتقل و در سال ۸۹۳ پاتریارک شد.

[۳۸] یوحنا باربخت‌ایشوع. از سال ۸۹۳ تا ۹۰۵. مجموعه رسمی سریانی شماره ۳۵۴ کتابخانه ملی او را «مطران اربیل» می‌خواند.

[۳۹] لوقا که در زمان ابراهیم سوم (۹۰۵-۹۳۶) مطران اربیل شد در سال ۹۳۸ هنوز زنده بوده است

[۴۰] اسرائیل: سلف مطران بعدی است.

[۴۱] «گیورگیس بار تویی» که بیشتر به اسم گیورگیس اربیل شناخته شده و گاهی مطران موصل و گاهی مطران آشور و حتی مطران موصل و آشور نیز خوانده شده است. او توسط عمانوئیل اول (۹۳۷-۹۶۰) برای پاتریارکی در سالهای ۹۶۰ و ۹۶۳ و ۹۸۷ نامزد شد که با بدبیری روبرو شد و انتخاب نشد.

[۴۲] ایشوع‌یاب، جانشین مطران قبلی توسط ماری دوم (۹۸۷-۹۹۹) از خلیفه‌گری حدیثه به مطرانی موصل منتقل شد. او را ایشوع‌یاب اربیلی نیز خوانده‌اند.

- [۴۳] گابریل به دستور پاتریارک «یوحنا بار نازوک» در همان روز دستگذاری یعنی ۱۰ ژانویه ۱۰۱۲، از اسقفی ارزون به خلیفه‌گری موصل منتقل شد.
- [۴۴]. الیاس، حضور او بر کرسی موصل در سالهای ۱۰۲۰ و ۱۰۲۹ تأیید شده است.
- [۴۵] و اودیشوع بار بهریز، جانشین مطران قبلی، رئیس دیر سعید «مار الیاس» در موصل بود. او با نام ابوسعید نامزد پاتریارکی در سال ۱۰۲۸ شد. بعدها مطران آشور شد. قوانین وی جایی در قانون رسمی کلیسای سریانی مشرق زمین دارند.
- [۴۶] «گابریل بار رکوا» در سال ۱۰۶۴ از اسقفی تیرحان به کرسی خلیفه‌گری موصل منتقل شد و خیلی زود فوت کرد.
- [۴۷] یهوآلاها «ابو دارا» زمانی که جانشین گابریل شد اسقف معالتا بود و از سال ۱۰۶۴ تا ۱۰۸۵ بر کرسی موصل نشست.
- [۴۸] هرمزد، احتمالاً همان پاتریارک آتی، یعنی مکیخا پسر سلیمان است که اسقف «تیرحان» بود و در سال ۱۰۸۵ مطران موصل شد و در این مقام تا سال ۱۰۹۲ یعنی سالی که به پاتریارکی ارتقاء پیدا کرد ماند.
- [۴۹] الیاس برمقلی، حکومت بر موصل را از سال ۱۰۹۲ آغاز کرد و در سال ۱۱۱۱ موصل را برای گرفتن عنوان پاتریارکی ترك نمود.
- [۵۰] یوحنا ابن الحداد، حضور وی بر کرسی موصل در سالهای ۱۱۳۴ و ۱۱۳۸ و ۱۱۳۹ تأیید شده است. در اینجا باید یادآوری کرد که فهرست کتاب دیپتیک، احتمالاً به علت خطای نویسنده ترتیب دو اسم قبلی را بهم می‌زند زیرا تاریخ‌ها کاملاً مشخص هستند.
- [۵۱] تیطس رئیس بیت قوقه توسط الیاس سوم (۱۱۷۶-۱۱۹۰) به عنوان مطران موصل انتخاب شد.

بیداری اربیل

در سال ۵۶۳ هجری برابر با سال ۱۱۶۷ میلادی، اربیل از سستی و کاهالت بیدار شد. شاهزادهٔ جسور کردی به نام زین الدین علی کوچوک بکتکین، اربیل را مرکز حکومت کوچک خود قرار داد. جانشینان وی این حکومت را بسط و گسترش دادند و شهرت قبلی این شهر را به آن برگردانیدند.

بعد از مؤسس خاندان، پسرش، زین الدین یوسف، به جای پدر نشست و زمانی که وی در سال ۱۱۹۰ درگذشت، برادرش «مظفرالدین کوکبوری» که قبلاً ارباب ادسا حران و سموسات بود، به جایش برگزیده شد.

مظفرالدین که داماد صلاح‌الدین بود همه کار کرد تا اینکه توانست دست بر همه دولت‌های همسایه بگذارد و چنان پیشرفت و ترقی را برای اربیل آورد که این شهر از مدتها پیش به خود ندیده بود. جشن‌های مذهبی مسلمانان که توسط ابن‌هولیکان اربیلی، توصیف شده، خیلی معروف می‌باشند. بدین ترتیب، بعد از قرن‌ها، شهر ایشترار رسوم اجدادی خود را از سر گرفت.

احیای سیاسی می‌بایست به زودی همراه با آزادی مذهبی شود. کرسی اسقفی اربیل که از دو قرن قبل به کرسی موصل وابسته شده بود استقلال خود را باز یافت. در قوانین مخصوص دست‌گذاری اسقفان، مطران‌ها و پاتریارک‌ها تألیف الیاس سوم (۱۱۷۶-۱۱۹۰) اربیل و آشور، دو خلیفه‌گری جدا از هم به حساب می‌آیند. به نظر می‌رسد این جدایی بعد از دوران اسقفی تیطس انجام شده باشد. لوکیان "Le Quien" این موضوع را در موقع خلیفه‌گری یوسف در ۱۲۲۲ گزارش داده است. درواقع بر روی يك دست نوشته خلیفه‌گری کلدانی موصل می‌بینیم که یوسف عنوان مطران آشور و موصل داشته و از سال ۱۱۸۸ هیچ‌گونه ذکری از حزه و اربیل نمی‌شود. با تیطس فهرست مطران‌های بزرگ خاتمه می‌یابد و هشت اسمی که در کتاب دیپتیک ذکر می‌شوند تنها مطران موصل می‌باشند.

از سوی دیگر در سلسله جدید مطران‌های حزه و اربیل، «سوریشوع بارقیوما» اولین مطران شناخته شده است. وی برادرزاده پاتریارک یهوآلاها (۱۱۹۰-۱۲۲۲) بود که توسط او به ترتیب به اسقفی بانوهذرا و سپس به مطرانی کرسی احیاء شده حدیاب منسوب شد. تاریخ دقیق آغاز حکومت «سوریشوع» بر اربیل مشخص نیست؛ او در سال ۱۲۲۲ به‌جای عمومی خود به پاتریارکی انتخاب شد.

در انتخاب او، همکارش ژوزف مطران موصل حضور داشت. در اینجا فهرست مطران‌های موصل را به کنار می‌گذاریم تا فقط مطران‌های اربیل را دنبال کنیم. در سال ۱۲۰۲ يك كودك هفت ساله به‌خاطر اینکه حاضر نشد از ایمان خود برگردد، توسط «پسران هاجر» در اربیل کشته شد.

در این زمان هنوز مظفرالدین بر شهر حکومت می‌کرد. وی منطقه ساختمان‌سازی پایین محله قدیمی ساخته شده بر خرابه‌های تپه آشوری که امروز نیز آن را قلعه می‌نامند، بسط و گسترش داد. تاخت و تازهایش برای الحاق شرق و جنوب با موفقیت همراه بود، به‌طوری که حتی ارباب کرکوک نیز شد. اما از سمت غرب و شمال با شاهزاده‌ای همچون خودش،

جاه طلب و حيله گتر از خودش يعنى «بدرالدین لؤلؤ» موصلى روبرو شد. کتاب تاریخ «ایوبی ها» نوشته «المکین ابن العمید» به طور مفصل رابطه نه چندان دوستانه این دو رقیب را شرح داده. این کینه و دشمنی عملاً توسط تاخت و تازهای متقابل نمایان شد و در این میان روستاهایی که در بین آتش آن دو قرار می گرفتند مورد غارت و قتل و کشتار از سوی هر دو طرف قرار می گرفتند. کسانی که سعی می کردند فقط در يك سوی جبهه قرار گیرند، از بین می رفتند، مانند «شمعون بارتلی» که قبلاً مشکلاتی با نماینده پاتریارک داشت و توسط کسی تکفیر گردید که در سال ۱۲۲۲ پاتریارک شد. شمعون نامه تحقیرآمیزی علیه لؤلؤ، برای مظفر نوشت. لؤلؤ شمعون را دستگیر و سپس مصلوب نمود.

در سال ۱۲۳۲ به هنگام اولین هجوم مغولها در حوالی شهر، مظفر مرده بود و سرکردهای خلیفه مستنصر در اربیل مستقر شده بودند. شهر دفعات بی شماری در مقابل مغولها مقاومت کرد اما لؤلؤ موقعیت را غنیمت شمرد و خواست از مرکز دشمن متوفايش انتقام بگیرد. بعد از برگشت از تصرف بغداد در سال ۱۲۵۸، نیروهای لؤلؤ به کمک مغولها رفتند تا اربیل را محاصره کنند و اربیل بعد از شش ماه به تصرف آنان درآمد. مغولها شهر را در اختیار لؤلؤ قرار دادند تا حصارهای شهر را خراب کند اما به نظر می رسد که روباه پیر عجله ای برای انجام فرمان مغولها نمی دید.

آرامشی که از الحاق اربیل به موصل برای روستاهای واقع میان دو شهر پدید آمد زیاد طول نکشید. شورش پسر و جانشین لؤلؤ یعنی ملک صالح اسماعیل علیه مغولها در سال ۱۲۶۱ نقطه آغازی برای سلسله بدبختی های جدید بود. نیروهای مسیحی دشت نینوا به ویژه روستای «با صحرا» به سوی اربیل فرار کردند اما زمانی که خواستند از رودخانه زاب عبور کنند توسط امیر «کوتلویک» قتل عام شدند. وی می خواست وانمود کند که ایشان از جانب دشمن می آیند.

مصیبت عظیم روستاهای نینوا به زودی محافظی بخشنده و در عین حال بسیار زیرک و آینده بین برایشان فراهم نمود. این محافظ در شخص مطران دنحا تجلی می یافت.

دنحا اهل اربیل

با اینکه وی در تاریخ، با نام پاتریارک دنحای اول مشهور و شناخته شده زیرا از سال ۱۲۶۵ الی ۱۲۸۱ بر کرسی پاتریارکی مشرق زمین تکیه زده بود اما نمی توان بدنبال اسم او، اسم شهری را نیارود که فقط متأسفانه برای مدتی کم و به خاطر سیاست شجاعانه و واقع بینانه اش آن را نجات داد.

یوناداب که ششصد سال پیش برای جلوگیری از نفوذ یعقوبی‌ها به حدیاب با تمام قوا تلاش نموده بود اکنون دنحا از آنان استقبال می‌کرد. زیرا یعقوبی‌ها در منطقه اربیل حضور داشتند و دیگر آن تبلیغ کنندگان ملحد و خطرناک نبودند که بایستی با آنها جنگ کرد بلکه پناهندگان قابل ترحمی بودند که با کمی خوش‌بینی به دوستان تبدیل شدند. و چه کسی می‌دانست اگر روزی خطری اربیل را تهدید کند آنان به کمک برادران نسطوری خود نشتابند که مبادا به سرنوشت شوم ایشان دچار شوند.

تنها وجود خطری بزرگ و مشترک کافی نیست تا آن همه سنت پر از تنفر و کشتار و مبارزه را کاملاً عوض کند، بلکه می‌بایست روشن بین بود و نبوغ سیاسی قوی داشت. دنحا، از آغاز کارش این نبوغ را داشت.

به کمک «ابن قوتی» می‌توان جو سیاسی عصر دنحا به‌ویژه تغییر و تحول حکمرانان مسیحی که با خانهای اولیه مغول همکاری داشتند را دوباره بازسازی کرد.

دنحا شخصیتی بسیار شناخته شده است. دوستی‌اش با ابن‌عبری باعث شد که نامش چندین بار در کتاب «تاریخ کلیسا» و در کتاب «تاریخ سریانی» ذکر شود. بالاخره زندگی نامه دنحا که کمی بعد از مرگش توسط راهب یوحنا نوشته شده در دسترس ماست. مسلماً همه این مدارک تا حدود زیادی به نفع او نوشته شده‌اند اما این اجازه را نیز داریم که معنی و مفهوم آنها را نیز بخوانیم و بویژه لغاتی که ابن‌عبری انتخاب می‌کند بار معنایی زیادی دارند به‌خصوص زمانی که از يك نسطوری حرف می‌زند. آیا دنحا بهترین ابن‌عبری نبود؟! دنحا، راهب سابق دیر بیت‌قوقه در سال ۱۲۵۶ مطران اربیل شد و بر طبق ابن‌عبری در آن زمان هنوز سی سال هم نداشت. ولی این موضوع مانع آن نمی‌شود که سال بعد نامزدی خود را برای کسب کرسی پاتریارکی اعلام نکند.

اینکه پاتریارک مک‌یخای دوم (۱۲۵۷-۱۲۶۵) نام وی را جهت پاتریارکی به کناری گذاشته باشد برای دنحا هم درس بود و هم تحقیر. درس از این نظر که اهمیت تأثیر و نفوذ را در انتخاب پاتریارک فهمید و قادر خواهد بود دفعه بعد آن را به‌کار گیرد. تحقیر از این نظر که در باید مقابل رقیب پیروزش عکس‌العمل نشان می‌داد. مخالفت وی با پاتریارک در سال ۱۲۶۲ نمایان شد و منجر به تصمیمی گردید که برای کار آینده‌اش حیاتی بود و سرنوشت مسیحیان اربیل را رقم زد. زمانی که خودش در سال ۱۲۶۵ و با کمک و یاری دقوز خاتون پاتریارک شد سیاست خود را آزادانه و به‌طور رسمی حاکم گردانید.

در باز برای یعقوبی‌ها

مطالعه سیاست یعقوبی دنحا ما را وامی‌دارد تا سلسله حوادثی را که درواقع طی پانزده سال رخ دادند گردآوری نماییم. بایستی از روستایی به نام «بیت صیادی» صحبت کنیم. دیدیم که ترس بزرگ یعقوبی‌های ساکن موصل و روستاهای نینوا در سال ۱۲۶۱ آغاز شد. اربیل با دیوارهای بلند و حکمران مسیحی‌اش تاج‌الدین مخطسی، درنظر شکنجه شدگان و آزاردیدگان، بندری مطمئن و محکم به نظر می‌آمد. علی‌رغم مصیبتی که به دنبال اقدام سال ۱۲۶۱ ببار آمد کوچ دیگری در سال بعد انجام گرفت که با موفقیت همراه شد. گروه بدبخت پناهندگان نزدیک دروازه‌های اربیل رسیدند و تقاضای پناهندگی نمودند. در این زمان مکيخا، پاتریارک نسطوری در داخل شهر بود. مکيخا میان ترحم بر این بدبختیها و ترس موروثی نسطوریان از اینکه ببینند یعقوبی‌ها در کنار آنها مستقر شده‌اند گیر افتاده بود؛ پس تصمیم به مصالحه گرفت، مصالحه‌ای که فقط می‌توانست موقتی باشد مبنی بر اینکه صحن کلیسای خود را با آنان تقسیم نماید. می‌توانیم ناشکیبایی و بی‌صبری دنحای جوان و پر شور در برابر تدابیر ناقص پاتریارک را پیش‌بینی کرد. به محض اینکه پاتریارک راه بغداد را در پیش گرفت مطران دنحا با توافق تاج‌الدین و علی‌رغم دستورات مکيخا اجازه ساختمان‌سازی را به یعقوبی‌ها داد. پناهندگان ابتدا ساختمان کوچکی خریدند و در آن قربانگاهی قرار دادند و سپس علی‌رغم آنکه فقیر بودند کلیسایی ساختند. به نظر می‌رسد این کلیسا را به اسم «مار بهنام» مشهور نامگذاری و تقدیس کردند. از این پس زائرین آن مقدس و راهبان مسافر جایی برای استراحت کردن داشتند و اسقف ناظر اتاقی کوچک و موقتی داشت.

این دراز کردن دست به نشانه همکاری با یعقوبی‌ها از سوی دنحا، تنها نشانگر استقلال وی نسبت به پاتریارک نیست بلکه تأیید سیاست قطعی اوست که با انتصاب يك اسقف یعقوبی در سال ۱۲۷۷ به اوج خود رسید.

این اسقف که باذیل اهل مار متی نام داشت و دارای دو عنوان بیت تکشور و بیت صیادی بود نویسندگان زیادی را به تحیر و تفکر انداخته است. به نظر می‌رسد برای توضیح آن می‌توان چنین فرض نمود که دنحا، در کنار اربیل، در روستای بیت صیادی مرکزی برای پذیرش پناهندگان سازمان داده بود. از سال ۱۲۶۵ تعداد آنان بحدی افزایش یافت که کلیسایی برای آنان ساخته شد. در نتیجه میان روستاهای منطقه نینوا یعنی دشت

یعقوبی‌ها میان بحزانی و خازر و در جنوب جبل‌عین‌الصفرا، روستای بیت تکشور قرار داشت. این روستا تا سال ۱۲۷۵ در مقابل حملات مقاومت کرد. در این تاریخ متحمل حمله کشنده‌ای شد و ساکنین آن تصمیم به مهاجرت گرفتند. تعداد آنها در بیت صیادی بقدری زیاد بود که اسقفی که در سال ۱۲۷۷ مسئول بیت صیادی بود این دو عنوان را با هم داشت: یکی عنوان بیت صیادی، کرسی جدید و دیگری عنوان بیت تکشور، روستای قدیمی که مهاجرین از آنجا می‌آمدند، اما از این پس اسقف مسئولیت اجرایی نداشت. ساختن کلیسای جدید به یک حادثه تأسف آور و غم‌انگیز مربوط بود که منابع زیادی در مورد آن سکوت اختیار کرده‌اند در حالی که بعضی منابع مسئولیت را به گردن دنحا و بعضی بر گردن مکيخا می‌اندازند. اما در مورد تاریخ داده شده حادثه بین سالهای ۱۲۶۴ تا ۱۲۶۸ متغیر است.

به‌طور خلاصه اتهامات نسبت داده شده به پاتریارک عبارتند از این که او مردی مسیحی را که مسلمان شده بود توقیف کرده و شاید او را مسموم کرده بود. از نقطه نظر پاتریارک وی کافر بشمار می‌رفته اما از نظر مسلمانان گرونده‌ای بود که پاتریارک بر او هیچگونه حقی نداشته. اما چه کس مسئول است، مکيخا یا دنحا؟

ابتدا، علی‌رغم تأیید راهب یوحنا که کلیسا توسط دنحا و زمانی که مطران بود ساخته شد «این عمل در حوادث سالهای ۱۲۶۲ و سالهای ۱۲۶۵ نقل شده است» به نظر می‌رسد که رابطه برقرار شده توسط متون دیگر میان حضور یک پاتریارک در اربیل و ساختن کلیسا را حفظ نمود. از طرف دیگر از نظر روانشناسی، اگر دنحا چنین خطایی در گذشته خود داشت بزحمت می‌توانست بعداً پاتریارک شود. اگر مکيخا را مسئول این کار قلمداد کنیم، می‌توان جواب داد که چنین حرکت تحریک‌آمیزی ممکن بود در بغداد در سال ۱۲۶۴ انجام شود و بدون کیفر باقی بماند. مسلمانان می‌توانستند فشار وارد کنند ولی جرأت نمی‌کردند عکس‌العملی نشان بدهند و این به‌خاطر ترس از دقوزخاتون بود که تحقیرهایی از آن بدتر را بر آنان تحمیل کرده بود. بعلاوه گفته نشده که مکيخا اجباراً از بغداد فرار کرد.

برعکس، تمام شواهد دال بر آن است که تقصیر را متوجه دنحا بدانیم. هر چقدر شرایط و موقعیت‌ها جو را مساعدتر بسازند و بتوان به کمک آنها پاتریارک را بی‌گناه اعلام نمود اما عکس‌العمل او اشتباهی را به دنبال داشت که بار سنگین آن تا آخر عمر با او می‌بود و دربار مغول نیز به‌زحمت او را می‌بخشید. علاوه بر تمام دلایلی که دنحا می‌بایست

مسیحیان اربیل را تقویت می‌کرد، از این پس دلیل جدیدی اضافه شد: عالی‌جناب می‌ترسد! به نظر می‌رسد که ساختن کلیسای قلعه در زمان تبعید پاتریارک دنحا به شهر قدیم مطرانی خویش، بین سالهای ۱۲۶۸ و ۱۲۷۱ به تأخیر افتاده باشد.

سالهای آخر دنحا

دنحا مدت زیادی در اربیل باقی نماند. تعقیب عمومی که او را از قصرش در بغداد بیرون کرده بود، حتی در تبعید بدنبال او می‌رفت، در سال ۱۲۷۱ سوءقصدی به جان علاءالدین حاکم بغداد انجام شد که دنحا به خاطر سرزنش‌هایی که علیه علاءالدین داشته بود در مظان اتهام قرار گرفت. پس پاتریارک را متهم به دسیسه‌چینی کردند.

قوتبوگا، حاکم اربیل، پاتریارک و اسقفانش را زندانی کرد. بعد از چند هفته و بر حسب دستور خانواده شاه آنها را آزاد نمودند، دنحا چیز بیشتری نپرسید و به شهر اشنویه در آذربایجان غربی فرار کرد و به اربیل برنگشت مگر بطور گذرا، یعنی در روز عید صلیب سال ۱۲۸۰ در حالی که سخت بیمار بود و به بغداد می‌رفت تا در آنجا بمیرد.

به عنوان خاتمه ماجرا، باید اضافه کرد که حتی این نفرین دنحا را تا درون قبر دنبال نمود. دنحا در ۲۴ فوریه ۱۲۸۱ در قصر نفرین شده یکی از افسران خلیفه (دویدار) که هولاکوخان به مک‌یخا داده بود به خاک سپرده شد یعنی همان جایی که خود دنحا در سال ۱۲۶۸ در مقابل آتش و شورش از آن فرار کرده بود. در سال ۱۲۹۵، جانشین دنحا، یهوآله سوم از قصر رانده شد و قازان خان کلیسای جدید را تصرف کرد و به مسیحیان فرمان داد که استخوان‌های مردگان را از آنجا بردارند. مک‌یخا و دنحا که در آشوبهای بعد از مرگشان متحد شدند در کلیسای بازار سه‌شنبه در بغداد دوباره بخاک سپرده شدند «البته باز هم بطور موقتی». مطالب اندکی درباره وضعیت مسیحیان بعد از تبعید دنحا می‌دانیم. حادثه‌ای که در سال ۱۲۷۴ رخ داد، می‌تواند ما را در شناخت احتمالی موقعیت مشکل آنها یاری دهد.

در همین سال، از ترس اینکه مبدا مراسم راهپیمایی عید یکشنبه نخل در آرامش برگزار نشود مسیحیان اربیل نیروهای تاتار مسیحی را به کمک طلبیدند. زیر مقر مطران اربیل، راهپیمایی با صلیب‌هایی با نوک‌های خنجردار شروع شد اما اعراب آنها را با سنگ متفرق کردند. این تاتارهای مسیحی که بودند؟ فکر می‌کنم ساکنین اربیل جرأت نمی‌کردند به مغولها حمله کنند. آیا همان غارنشینان و کوه‌نشینان مزدور، اجداد آشوریهای کوه‌نشین

نبودند که به عنوان نیروهای کمکی در سپاهیان مغول خدمت می کردند. با آنکه معمولاً آنها بین خودشان اختلافاتی داشتند و با هم جروبحث می کردند اما زمانی که منظور اذیت و آزار اعراب بود با هم متحد می شدند. این خشونت آنها باعث بوجود آمدن اتفاقات ۱۲۹۰ شد. یکی از فجایع غم‌انگیز مسیحیان که چندین بار اتفاق افتاد این بود که با متحد شدن با نیروهای بیگانه نابودی خود را جلوتر می انداختند.

مسئله حکمرانان مسیحی باز نمونه‌ای از این قبیل اتفاقات است که باعث وارد آمدن خسارات و ضررهای فراوانی به مسیحیان شد.

در سال ۱۲۶۴ يك مسیحی اربیلی به نام زکی اربیلی توسط مغولها به حکمرانی موصل منصوب شد که توسط جانشینش رضی الدین پاپا کشته شد.

اما معروفترین حکمران مسیحی بطور یقین، مسعود پسر عالم‌الدین یعقوب اهل بارقو، روستایی در نزدیکی اربیل است. او توسط آباقا و در سال ۱۲۷۵ به حکمرانی موصل و اربیل انتخاب شد. مسعود، با دسیسه‌ها و ساخت و پاخت‌ها و اشتباهات بزرگش، صدمات زیادی به مسیحیان موصل و اربیل وارد کرد.

پایان قرن سیزدهم

در طی دوران پاتریارکی دنحا دو شخصیت برجسته در اربیل ظهور کردند که از آن به بعد در تاریخ کلیسای مشرق زمین می درخشند.

آنها دو راهب «یوگور» یا از ترکان شرقی بودند که یکی از آنها پاتریارک آینده، یهوآله سوم و دیگر راهب بارصوما است.

ماجرای آنها موضوع مطالعات زیادی بوده و به زبانهای مختلف ترجمه شده است. در اینجا تنها مواردی که مربوط به اربیل هستند ذکر می شوند.

با پی گیری حوادث سال ۱۲۸۳ به مطران اربیل می‌رسیم که در هنگام دستگذاری نام یهوآله گرفت و نام واقعی او موسی بود.

در سال ۱۲۸۵ میلادی «مطابق با ۶۸۴ هجری قمری» دسته‌ای از سربازان سوری بازار موصل را غارت کردند. مسیحیان زیادی در اربیل کشته شدند. در سال ۱۲۸۹، شاهزاده بوکا، حامی مسیحیان سقوط کرد. تاج‌الدین مخطسی حاکم اربیل در عکس‌العملی که می‌خواست مسعود را از میان بردارد، در موصل دستگیر شد، تاج‌الدین را شکنجه کردند و از او فدیة خواستند و زمانی که نتوانست دردها و آلام را تحمل کند او را در آب دجله فرو بردند و احتمالاً او را در همانجا غرق کردند. در همان حال مسعود در اربیل زندانی بود و در ۴ آوریل کشته شد.

در تابستان سال بعد، مغولها از موصل و اربیل عقب‌نشینی کردند و کردها از کوه‌ها سرازیر شدند و مسیحیان قلعه را به محاصره در آوردند. در این موقع اتفاق غیر منتظره‌ای رخ داد که انعکاس آن را در کتاب‌های تاریخ اروپائیان می‌یابیم. فرانک‌ها اهالی شهری در ایتالیا بودند که در راه بودند تا به جنوب بروند. ارغون آنها را برای ساختن کشتی‌های جنگی در بصره استخدام کرده بود تا بتواند به مصر حمله کند. زمانی که يك گروه دویست نفری از آنان رودخانه دجله را تا موصل پایین آمدند هفتصد نفر دیگر که از راه زمینی می‌آمدند به اربیل نزدیک شدند. با شنیدن خبر رسیدن آنها، کردها دست از محاصره برداشتند.

ساکنین قلعه با هدف قوی‌تر ساختن خود، يك گروه دویست نفری از سوارکاران کوه‌نشین را به روستای بیت صیادی فرستادند تا ساکنان روستا را قانع کنند که نفع عموم در این است که بیایند و در قلعه اربیل زندگی کنند. در هنگام بازگشت، این گروه با بی‌احتیاطی پراکنده شدند و با حمله غیرمنتظره کردها روبرو شدند که باعث کشته یا زندانی شدن تعداد زیادی از آنها شد و اموالشان نیز به غارت برده شد.

کمی بعد حادثه‌ای متهورانه و خنده‌دار رخ داد که روحیه محاصره‌شدگان را بالا برد. يك گروه دویست نفری از دزدان اهل سوریه به کمک کردهای اربیل آمدند به امید اینکه در غارت آنها شریک شوند. اما برعکس این مردمان قلعه بودند که از آنجا بیرون آمدند و چند اسب را از آنها گرفتند.

با این وجود، موقعیت سخت‌تر می‌شد و جنگ و گریزها جدی‌تر. قبلاً کلیساها مورد تهدید قرار گرفته بودند یعنی در زمانی که «بیدو» مسلمان شده بود اما با دخالت هیثم پادشاه ارامنه، نجات یافته بودند. اکنون در سال ۱۲۹۵، شکنجه و آزار علنی توسط «نوروز» قاتل «بیدو» آغاز شده بود و احتمالاً این کار با تأیید قازان‌خان بود. مسیحیان موصل کلیساها را به قیمت طلا بازخرید می‌کردند. مسیحیان اربیل شروع به پرداخت قیمت‌ها کردند اما در مقابل ادعای هر چه بیشتر و خارج از حد زورگویان و شکنجه دهنندگان، مطران اربیل مجبور شد ساختمانها را رها کند تا از بین بروند. در ۲۸ سپتامبر ۱۲۹۵، سه کلیسای زیبا که متأسفانه اسم آنها را نمی‌دانیم با خاک یکسان شدند.

این قرن با محاصره جدید قلعه خاتمه یافت. علت محاصره قتل يك نفر عرب توسط یکی از مزدوران کوه‌نشین بود. پل ارتباطی قلعه قطع شد و محاصره از روز دوم روزه نینوی تا

عید صلیب ادامه یافت. در شهر مسیحیان قربانی انواع غارت‌ها و شکنجه‌ها بودند. تعداد زیادی از آنها کشته شدند و به نظر می‌رسد که مطران ابراهیم در میان زندانیان بوده است. غازان‌خان که در ابتدا دستورات شدید بر علیه مسیحیان داده بود. توسط پاتریارک یهوآله بر سر ترحم آمد و صلحی موقت برقرار شد. مسیحیان زندانی آزاد شدند و قلعه برای آنها باقی ماند اما نه برای مدت زیادی.

ساعت خشم

در سالهای اول قرن چهاردهم، آرامش قبل از طوفان برقرار بود. در سال ۱۳۰۳ پاتریارک یهوآله طبق عادت همیشگی، زمستان را در اطاق کوچک پاتریارکی که دنحا در قلعه اربیل بنا کرده بود می‌گذراند.

اقامت زمستانی او از سال ۱۳۰۶ آغاز و تا مارس ۱۳۰۸ ادامه یافت. دلایل مشخصی برای تخطی از عادت معمول ذکر نمی‌شود بجز آنکه در آن سال پاتریارک نمی‌توانست هزینه سنگین جابجایی را پرداخت کند. اینکه چرا پاتریارک فقیرتر از حد معمول بوده احتمالاً به خاطر رشوه‌های بسیار سنگینی بوده که بالاجبار پرداخت می‌کرده تا دوستی و بویژه حمایت شاهزادگان مغول را حفظ کند. رسماً کسر بودجه مالی پاتریارکی برای سال مالی ۱۳۰۶-۱۳۰۷ ذکر شده اما توضیح داده نشده است.

در سال ۱۳۱۰ انفجار خشونت‌آمیز و وحشیانه و پایان فاجعه غم‌انگیز مسیحیان اربیل رخ داد. علت یا بهانه این بحران مالی بنظر می‌رسد غرور و خودخواهی مزدوران مسیحی باشد. از سوی اعراب این بازی خطرناک توسط حاج دل‌کنندی، شیخ محمد حاکم اربیل و برادرش احمد گردانده می‌شد. آنها حتی متحدی در درون قلعه داشتند. او حاج ناصر عامل حوادث سال ۱۲۹۷ بود که موفق شده بود یکی از برج‌های نزدیک قلعه را به تصرف درآورد. وی در آنجا، مواد خوراکی، سلاح و تدارکات و سربازانی جمع‌آوری کرده بود.

محافظان مسیحیان عبارت بودند از پاتریارک یهوآله که در اربیل بسر می‌برد و سه اسقف یعنی مطران موصل، مطران اربیل و اسقف اودیشوع اهل حنیتا، به علاوه راهب داود و راهب دنحا رئیس دیر ترعیل.

در میان این دو اردوگاه، خان‌اولجایتو و فرستاده مخصوصش امیر صوتی، فرمانده نیروهای سلطنتی قرار داشتند که بیشتر متمایل به مسیحیان بودند اما اغلب اوقات بخاطر زیاده‌روی مزدوران کوه‌نشین، در زحمت و دودستگی می‌افتادند.

دستور ترك قلعه به مزدوران داده شد اما آنها مسلماً رد کردند. در پنجشنبه ۲۱ مارس مغولها بزور پاتریارک را از دیر ترعیل خارج کردند و احساس می‌شد که حوادث ناگواری در پیش است. بر حسب دستورات صوتی، یهوالله پشت سر هم دو نماینده فرستاد تا کوه‌نشینان را ترغیب به اطاعت از دستور و عقب‌نشینی از قلعه کنند. دستور داشت اجرا می‌شد که ناصر حمله را آغاز کرد اما به برج خود عقب رانده شد.

در روز دوشنبه ۱۶ آوریل امیر پاتریارک را مجبور کرد که هیئت جدیدی بفرستد تا این دفعه به مزدوران اعلام کنند که بگذارند ناصر در صلح، برج را ترك کند. اعراب به هیئت حمله کردند. راهب داود کشته شد. مطران ایشوع سوران در حالی که ضربات خنجر و چوب خورده بود فرار کرد.

در حالی که اعراب و مغولها برای حمله به قلعه اربیل آماده می‌شدند قتل عام مسیحیان در پایین شهر آغاز شد. چهار کلیسای محلات تازه ساخت غارت و تاراج شدند یعنی کلیسای ایشوع سوران شهید و کلیسای معنیو متعلق به نسطوری‌ها، کلیسای حضرت مریم متعلق به یعقوبی‌ها و کلیسای چهارم متعلق به ارامنه که برای اولین در اربیل ذکر می‌شود. از این پس محاصره اقتصادی قلعه شدیدتر شد و کردهای کوه‌نشین به اعراب و مغولها ملحق شدند. روستاهای مسیحی اطراف برای زنده ماندن مجبور بودند به هر دسته دزد و چپاولگری که از آنجا رد می‌شد غذا و پول بدهند.

در این زمان پاتریارک را از دیر ترعیل به بیت صیادی منتقل کردند. مطران اربیل در آنجا نبود چون او را قانع کرده بود تا از آنجا برود. او فقط همراه با يك مرد جوان به بغداد رفته بود تا دربار سلطنتی را مطلع سازد.

فرمانده «صوتی» نیز از طرف خود، گزارشی فرستاد که در آن از قتل عام صحبتی نکرده بود. «اولجایتو» جوابی نوشت و از امیر توضیح خواست اما این کار سبب برافروختن خشم امیر شد. امیر، پاتریارک را تهدید کرد و او را چنان شکنجه داد تا پاتریارک را مجبور به نوشتن نامه‌ای برای پادشاه کرد که در طی آن نامه تأیید می‌کند که ساکنین قلعه، همه شورشی هستند. حاج دل‌کندی در حالی که این نامه را در دست داشت به دربار رفت. با این وجود، دسیسه‌چینی‌های او شکست خوردند و در ۲۴ آوریل فرمان پادشاه به اربیل رسید که در آن دستور صلح و آتش‌بس داده بود.

فرمانده صوتی به استان خود دیاربکر فراخوانده شد. زیرا دیاربکر مورد تهدید حملات دشمن قرار گرفته بود. پس «صوتی» اربیل را ترك نمود اما قبل از ترك آن، دوباره با

پاتریارک بدرفتاری کرد. زمانی که محاصره و قتل عام دوباره آغاز شد، پاتریارک در درون قلعه بود. باز اطلاعاتی، بویژه نامساعد و بر علیه محاصره شدگان به پادشاه گزارش شد. پادشاه دستور تحقیق و بازرسی جدی قلعه را صادر نمود و پاتریارک را بخاطر مشارکت در آن حوادث سرزنش کرد.

در این فاصله، مطران اربیل با تصور اینکه مأموریتش به پایان رسیده و صلح مستقر شده بغداد را بسوی بیت صیادی ترك کرد. اما آنچه در هنگام رسیدن با آن مواجه شد او را طوری «مغلوب» نمود که علی‌رغم خطرات جدی راه، بلافاصله به سوی اردوگاه سلطنتی برگشت.

وی در ۱۶ ماه مه در همدان بود اما پادشاه آنجا را ترك کرده بود. مطران متوجه بود که همه چیز حتی زندگی پاتریارک وابسته به کار اوست پس مطران با حرارت تمام مسئله خود را نزد امراء مطرح کرد و آنها با پادشاه صحبت کردند. پادشاه، امیر بزرگ چوبان را مسئول نمود تا دنبال کار را بگیرد.

اما حاج دل‌کندی خود را شکست خورده نمی‌دانست و با هدایایش دل بقیه امراء را بدست آورد در نتیجه آنان مطران را دزدیدند و می‌خواستند از او به عنوان طعمه در مقابل مسیحیان اربیل استفاده کنند. اما برادر کوچک اسقف که توانسته بود فرار کند، امیر چوبان را در جریان گذاشت. امیر چوبان، عالی‌جناب را آزاد کرد و نامه‌هایی مختوم به مهر خود برای حمایت از مسیحیان به او داد. در این زمان یعنی جمعه ۲۶ ژوئن اعراب دوباره پاتریارک را متقاعد کرده بودند که دستور ترك قلعه را به اهالی آن تکرار کند. اولین گروهی که اطاعت کردند جمعیتی در حدود ۱۵۰ مرد بدون احتساب زن و بچه‌ها بود که کشته شدند یا آنها را دزدیدند. یهو الله با دیدن این حادثه، خودش همراه اسقفانش و چند راهب و کشیش پایین رفت تا در شهادت ملتش شریک شود. شاید ناصر و مریدانش همه آنها را نابود می‌کردند اگر مطران که در راه بود و با احساس قبلی به حرکت در آمده بود، بر محافظان مغول فشار نمی‌آورد تا آنها پیش قراولانی را بفرستند که خبر رسیدن آنها و دستور حمایتشان را اعلام کنند. فرستادگان روز شنبه هنگام غروب آفتاب رسیدند، ظالمین و دژخیمان تنها پاتریارک را رها کردند و او همان شب به «عینکاوه» رفت. مطران و محافظان همراهش روز یکشنبه ۲۸ ژوئن در میان شادی عموم به اربیل رسیدند.

علی‌رغم دستورات پادشاه، محاصره کنندگان قلعه، حلقه محاصره را رها نکردند، گرسنگی از يك سو و قول‌های ناصر از سوی دیگر، محاصره شدگان و مزدوران را وادار نمود

همراه خانواده‌هایشان پایین بیایند. ابتدا گذاشتند تا عینک‌اوه در آرامش بروند اما روز بعد، همه آنها را قتل عام کردند.

در روز چهارشنبه اول ژوئیه ۱۳۱۰ حمله نهایی علیه قلعه آغاز شد و آنجا را تصرف کردند و هر که را زنده بود کشتند. گنجینه آن را غارت کردند و ثروتش را دزدیدند. کوه‌نشینانی را که در قلعه مانده بودند از بالای دیوار پرت کردند و آنهایی را که در پایین قلعه بودند از دم شمشیر گذراندند. زنان و دختران را یا فروختند یا به عنوان هدیه تقدیم کردند.

الان خوب می‌فهمیم سخنی را که یهوآله به هنگام ناامیدی گفته بود: «من از خدمت کردن به این مغولها خسته شده‌ام».

بعد از اغتشاش

پاتریارک مدتی در بیت صیادی ماند تا پول لازم برای تقدیم به کسانی که سعی کرده بودند او را کمک کنند یا ادعای آن را داشتند، جمع‌آوری کند. وی در ۸ ژوئیه برای همیشه منطقه اربیل را ترک کرد.

یهوآله در سال ۱۳۱۸ در دیری که در مراغه ساخته بود، فوت کرد. زمانی که این دیر نیز خراب شد بقایای یهوآله را به دیر ترعیل در نزدیکی اربیل بردند تا در آنجا در میان مسیحیتی در حال مرگ که او آن همه برایش زحمت کشیده بود و همراه با آن در تاریخ نامشخصی ناپدید گردید استراحت کند.

در این موقع ابراهیم به جانشینی یوسف انتخاب شد و از کرسی مطرانی موصل به کرسی مطرانی اربیل منتقل گردید. تحت هر عنوانی، احتمالاً او یکی از بازیگران فاجعه غم‌انگیز سال ۱۳۱۰ بود. ظاهراً انتخاب وی در ۱۳۱۸ به عنوان پاتریارک نشان می‌دهد که نقش او هنوز پاک نشده بود. حتی اسم تیموتائوس که وی در این دوران انتخاب کرد، بیانگر الگوی برگزیده‌اش بود. پس می‌توان اندیشید که این شخص همان مطران شجاع بود که با آنهمه خطر روبرو شد، همان مطران شجاعی که برای نجات پاتریارک و ملتش، چنان غیرت عظیمی در مقابل دربار سلطنتی از خود نشان داده بود. پس یوسف در سال ۱۳۱۰ مطران اربیل و ایشوع سوران جانشین او در موصل بوده است. حکایت انتخاب یوسف به عنوان پاتریارک، از شناخت او نسبت به زبانها و زمانها حکایت می‌کند. تیموتائوس دوم بعد از انتخابش به

پاتریارکی، تا زمان مرگش در سال ۱۳۳۲ بر کرسی خود در اربیل باقی ماند. اربیل در نیمه دوم قرن چهاردهم، باز هم سه بار توسط ادامه دهنده کتاب ابن عبری ذکر شده است. در سال ۱۳۶۹، اسقف ابراهیم آتاناسیوس هنگام بازگشت از بغداد از این شهر بازدید نمود و به همراه ملازمانش برای ملاقات حاکم وقت امیریحیی، به قلعه رفت. کلیسای مار بهنام متعلق به یعقوبی‌ها که در درون قلعه قرار داشت احتمالاً بازسازی شده بود زیرا اسقف تا عید قیام آنجا ماند.

سپس امیر یحیی درگذشت و پسرش بدرالدین محمد جانشین او شد. اسقف در حالی که کرملیس را ترك کرده بود، از امیر جدید تقاضا کرد که اجازه دهد در اربیل اقامت کند. در این باره توجه داشته باشیم که پاتریارک دنحای دوم اربیل را ترك کرده مقرر خود را در کرملیس مستقر کرده بود.

بالاخره در سال ۱۳۷۵ کلیسای بزرگ یعقوبی‌ها از بین برده شد. دیدیم که در ابتدا یعقوبی‌ها کلیسایی به نام مار بهنام در درون قلعه و سپس کلیسای حضرت مریم را در مناطق پایینی شهر ساختند. کلیسای حضرت مریم در سال ۱۳۱۰ خراب شده بود. فی‌دانییم کدامیک از آنها بزرگ‌تر بود که در سال ۱۳۷۵ بطور کلی از بین برده شد.

باز در قرن پانزدهم، اما در يك تاريخ نامعلوم، ظاهراً «یوحنا باریک» مطران اربیل بوده است. وی تنها به خاطر اشعار تسلی‌بخشی که به او نسبت داده‌اند، معروف و شناخته شده است.

پایان

از این پس تاریخ اربیل مسیحی متوقف می‌شود. چند اسمی از میان غبارو مه سر بیرون می‌آورند که می‌خواستیم اعمالی را به آنها تعلق دهیم یا اعمالی بطور خلاصه حکایت شده‌اند که خوشحال می‌شدیم اگر می‌توانستیم اسامی به آنها بچسبانیم. متأسفانه، فقط باید به ذکر آنها اکتفا کرد.

در سال ۱۴۲۴ امیر اصفهان حمله‌ای علیه موصل و اربیل انجام داد که این واقعه توسط فردی مسیحی در يك کتاب تاریخی نوشته شده است و بدون شك این حادثه برای مسیحیان مهم بوده است اما متأسفانه چیز بیشتری از آن فی‌دانییم. دستورنویس و نویسنده بزرگ،

ایشوع بار مقدم که در قرن پانزدهم می‌زیست در حدود سال، ۷-۱۴۲۶ اسقف داسن بود و نیز حدود سال ۱۴۴۲ و سپس در سال ۱۴۵۲ با او روبرو می‌شویم که اسقف اعظم اربیل بوده است. به نظر می‌رسد که وی توماس نیز نامیده می‌شده که در هنگام تعمید یا هنگام دستگذاری اسقفی یا اسقف اعظمی انتخاب نموده بود.

فردی دیگر به نام ایشوع یاب ملقب به بار ماما، در سال ۱۵۳۸ و تحت نام شمعون هفتم از کرسی اربیل به مقام والای پاتریارکی ارتقاء یافت. برادرزاده و جانشین وی «بی‌دین» دنحا بار ماما است که رقیب اصلی مارسولاقا اولین پاتریارک کاتولیک بود و بعضی‌ها قتل سولاقا را به او نسبت می‌دهند.

مطران اربیل یکی از مطرانهای سه‌گانه آخری بود که در هنگام انتخابات پاتریارکی در سال ۱۵۵۲ که سولاقا انتخاب شد، به آیین نسطوری وفادار ماند.

اما نام این مطران چه بوده است؟ «لوکین» بر اساس نامه آندره ماسیوس، او را «آدم» می‌نامد. اما درواقع بنظر می‌رسد بر اساس مدارک مربوط به این انتخابات، آدم نجیب‌زاده‌ای از ایمانداران معمولی بود که احتمالاً منتخب «پاتریارک» را تا رم همراهی کرد. یکی از مطرانهای اربیل وابسته به اسقفان سیراوا و عینکاوه، در فهرست موقت خلیفه‌گری‌های کلدانی منتشره در سال ۱۵۶۲ به چشم می‌خورد. این فهرست توسط اودیشوع چهارم مارون، پاتریارک موصل و رقیب پاتریارک راهب هرمزد، ارائه شده بود. با این اوصاف وضعیت مسیحیان اربیل نباید زیاد درخشان بوده باشد زیرا مهاجرت ادامه داشت. می‌توان خانواده‌های اربیل را تا «جزیره ابن عمر» در سال ۱۵۶۶ و «تخومه» یافت.

اینجا باید به کتاب «آمار گفته نشده کلیساهای کلدانی و نسطوری» اشاره کرد که می‌گوید: شهر اربیل اسقفی داشت به نام اسرائیل که از اهالی جزیره بود. او کشیشان و شماسان کافی در اختیار داشت و دارای دو کلیسا بود که نام اولی «شهدا» و کلیسای دوم به «مار اسحق» تقدیم شده بود. تعداد ایمانداران بالغ بر هزار و دویست خانواده نسطوری بود که این مربوط به دوران پاتریارک متی در سال ۱۶۰۰ می‌شود.

خوشحال می‌شدیم اگر می‌توانستیم به این فهرست اعتماد کنیم. بدیختانه فی‌دانیم نویسنده در کجا این پاتریارک متی را در سال ۱۶۰۰ جستجو نموده است و ارقام نیز کم و بیش غیر حقیقی بنظر می‌رسند. برای مثال در ادامه متن می‌خوانیم: دو هزار و دویست

خانواده مسیحی در حیلا در سال ۱۶۱۵ (۴) در زمان پاتریارک داود اهل صور (۵) و این ثابت می‌کند که با پرت‌گویی‌های ناشی از جنون عظمت‌خواهی یک روحانی پرمدعا و نادان سروکار داریم. بنظر می‌رسد که تسلسل مطرانهای اربیل با شمعون که در سال ۱۶۷۰ ذکر شده پایان می‌یابد. الیاس پنجم پاتریارک دیر رابان هرمزد طی فهرستی که در سال ۱۶۱۰ برای پاپ فرستاد نام خلیفه‌گری اربیل را ذکر نمی‌کند بلکه تنها می‌گوید که قلمرو پاتریارکی او تا این شهر گسترش دارد. نام کرسی اربیل حتی در فهرستی که این پاتریارک برای شمعون دهم پاتریارک قودشانیش می‌فرستد به چشم نمی‌خورد.

آخرین مسیحی اربیل که نامش بدست ما رسیده احتمالاً عسکر بن کوژکوژ کشیش اربیلی است که یک دست نوشته در کمبریج متعلق به سال ۱۶۷۷ به او اشاره کرده است. هیچگونه ذکری از مسیحیان یا کلیساهای اربیل در قرون ۱۸ و ۱۹ نشده است. تنها یک روستای مجاور یعنی عینکاوه مسیحی باقی ماند و هنوز هم مسیحی باقی مانده است. به جز این روستا، حتی یک نفر مسیحی در حدیاب مرکزی باقی نماند. گروه‌های کوچک نسطوری یا کلدانی که در کوه‌های شمال شرقی، در باطاس، در حریر، در شقلاوه، در کوه سنجاب به زندگی ادامه می‌دادند درواقع در استان صلاح یا حداقل در حوزه خلیفه‌گری مرزی قرار دارند.

در قرن بیستم، در خود اربیل، هسته کوچکی از مسیحیان شاغل آنجا و مهاجرین عینکاوه تشکیل گردید.

گزارشات غیرقابل اثبات تأیید می‌کنند که در بیست و پنج سال قبل در سمت راست مناره مظفریه، خرابه‌های یک دیر پیدا شد. همچنین در شهر علاوه بر کلیساهایی که قبلاً ذکر شدند، کلیساهای مار شالیطا و مارگیورگیس نیز وجود داشته‌اند.

آقای «ویکتور کینه» گزارش می‌کند که در اواخر قرن نوزدهم، چند نوشته سریانی در درون یک ساختمان قدیمی که بعنوان سربازخانه استفاده می‌شد پیدا شدند و امروزه آن ساختمان از بین رفته است.

بعضی‌ها می‌گویند که کلیسای حضرت مریم تبدیل به مسجد قلعه شده است این امر زیاد غیر ممکن نیست اما اینکه هنوز نشانه‌هایی از محراب کلیسا در بازسازی مسجد در ۱۹۵۸ دیده شده باشند یک نوع خیال‌پردازی واهی است. «خانه» مارقرداغ در مقابل دروازه قلعه قرار داشت. اشاره‌ای نشده که آیا آن در همانی بوده که در سمت برجی که بعدها توسط ناصر اشغال شد قرار داشت یا خیر. به‌رحال اخیراً شهرداری اربیل دروازه قلعه را خراب کرد تا بلوار درست کند، به‌عنوان فردی مورخ تأسف می‌خورم زیرا این

کار، تحقیق درباره تشخیص مکان را غیر ممکن می کند. بالاخره از يك کلیسای کوچک با مناره تقدیم شده به یزداندخت، که اکنون در نزدیکی يك ترمینال است، خبر می دهند. آیا باید نتیجه ای بر این بخش نوشته شود؟ اعمال و کارها خودشان شهادت می دهند. شهر اربیل، تاریخ خود را به عنوان قدیمی ترین شهر دنیا ادامه می دهد. قلعه که اکنون اطراف آن را خانه های خوش منظره و باغچه های گل گرفته اند، بطور با شکوهی بر تمامی دشت تسلط دارد، اما دیگر صلیبی در دل آسمان وجود ندارد. چند سطری که نوشته شد برای این بود که حضور تاریخی اربیل فراموش نشود و نیز برای عزت ایمانداران و شهدای آن شهر و همچنین برای تعلیم وارثان آنان.

مأخذ : "Assyric Chrétiens", Jean Maurice Fiey

جدول تاریخی پدران کلیسای سریانی

افراوات	اواسط قرن چهارم
مارا پرم	۳۷۳ - ۳۰۶
یوحنا ی آپامئا	نیمه اول قرن پنجم
نارسای	۵۰۳ - ۳۹۹
یعقوب سروق	۵۲۱ - ۴۵۱
فیلوگزئوس	۵۲۳ - ۴۴۰
بابای	نیمه اول قرن ششم
یوحنا ی افسسی	۵۸۶ - ۵۰۷
ابراهیم اهل نتپار	قرن ششم
مارتیریوس	نیمه اول قرن هفتم
اسحاق نینوا	نیمه دوم قرن هفتم
دادیشوع	نیمه دوم قرن هفتم
یوسف رؤیابین	قرن هشتم
یوحنا ی پیر	قرن هشتم

فصل سوم

گسترش کلیسای فارس

یقیناً «کلیسای شرق» بعد از کلیسای اورشلیم و انطاکیه قدیمی ترین کلیسای دنیاست. گرچه شرق شناسان معمولاً بشارت انجیل را در این کلیسا به قرن سوم نسبت می دهند اما به عقیده من می توان ثابت نمود که ابتدای آن به اواخر قرن اول یا حداکثر اوایل قرن دوم برمی گردد.

در آن موقع، در شرق امپراتوری روم یا به عبارت بهتر در ماورای نهر فرات، امپراتوری پارت^۱ بود.

ایمان مسیحی که احتمالاً با آمدن رسولی به نام «آدای/تادئوس» از اورشلیم به انطاکیه و سپس به ادسا رسیده بود سپس توسط یکی از شاگردان وی به نام ماری به ماورای ادسا یعنی جنوب شرقی گسترش یافت. به همین خاطر است که کلیسای شرق به کلیسای «مار ماری» معروف شد. اولین مرکز رشد آن در جنوب پایتخت پارت، تیسفون، در محلی که به زبان آرامی «کوخه= کلبه های کوچک» خوانده می شد قرار گرفت. این کلبه ها متعلق به کارگران زمین دار ثروتمندی از شهر تیسفون به نام مردان شاه بودند.

برخلاف بعضی منابع جعلی، پادشاهان پارت صلح طلب بودند (در هاترا^۲ می بینیم که آنان به جای شمشیر قلم به دست دارند). آنها از ورود اعتقادات جدید به قلمروشان دچار پریشانی نمی شدند و ادیان زیادی را می پذیرفتند (مجسمه هایی از هرکول در هاترا پیدا شده است).

زمانی که مسیحیان در امپراتوری روم تا سال ۳۱۳ مورد آزار و شکنجه قرار می گرفتند، کلیسا توانست در آرامش در کشور پارت گسترش یابد.

این وضعیت تا آمدن فارس ها، سلسله جدیدی که ساسانیان خوانده می شوند و در سال ۲۲۶ با پادشاهی اردشیر اول شروع شد ادامه داشت. ما هیچگونه مدرک معتبری درباره

۱- پارتها و مادها و عیلامیان سه طایفه ای بودند که در ایران قدیم می زیستند

۲- هاترا (الحضراء) شهری بود در جنوب غربی موصل که رومیان چندین مرتبه بر آن مسلط شدند. شاپور اول پادشاه ساسانی این شهر را فتح نمود و بعدها بر اثر زلزله ویران گردید.

انتشار کلیسا در این زمان در دست نداریم و اولین اطلاعات ما از کتاب «اعمال شهدای فارس» بدست می‌آید.

در سال ۲۸۶ تحت نفوذ موید موبدان کارتیر، امپراتوری فارس دین زرتشت را به عنوان دین رسمی کشور برگزید. در سال ۳۱۳، مسیحیت نیز در امپراتوری روم که همیشه در حال جنگ با فارس بود به رسمیت شناخته شد و از این رو مسیحیان فارس دوستان بالقوه امپراتوری روم دشمن تلقی می‌شدند.

بنابراین در خلال امواج متعدد شکنجه و آزار که خونین‌ترین آنها بین سالهای ۳۳۹ تا ۳۷۹ در دوران شاپور دوم رخ داد هزاران نفر شهید شدند. در میان شهدا چندین نفر از رهبران کلیسا به نام کاتولیکوس وجود داشتند که بعدها پاتریارک شهرهای سلطنتی (ماحوزه در ۳۵ کیلومتری جنوب بغداد فعلی که اعراب آن را المدائن می‌گفتند) نامیده می‌شدند. بعد از آنکه مسیر دجله عوض شد، اردشیر اول شهر جدیدی به نام «ویا اردشیر» در جنوب تیسفون بنیان نهاد و کلیسای مار ماری در میان حصارهای آن قرار داشت. در میان شهدا علاوه بر کاتولیکوس‌ها، اسقفان و ایماندارانی از مناطق مختلف ایران امروزی تا استان گیلان در جنوب دریای خزر وجود داشتند.

نتایج این شکنجه و آزارها روی هم رفته شیطانی و پلید نبود زیرا تبعید دسته جمعی باعث شد مسیحیان بیشتری از سرزمین روم به طرف شرق بروند، از جمله آنها دیمتریانوس اسقف انطاکیه بود که در سال ۲۵۷ همراه با جماعت خود به بیت لاپات (جندی شاپور) تبعید شد و بعد در آنجا خلیفه‌گری جدیدی افتتاح نمود.

زمانی که کلیسا به آرامش دست یافت، مجامع اسقفی در سالهای ۴۱۰، ۴۲۰، ۴۲۴ و بعد از آن در پایتخت فارس، سلوکیه جدید، ویا اردشیر تشکیل گردید. اسامی اسقفان شرکت کننده در این مجامع نشان می‌دهد که در اطراف کاتولیکوس شش حوزه خلیفه‌گری وجود داشته است: ابتدا مطران جندی شاپور^۳ در خوزستان، زیرا پایتخت تابستانی ساسانیان بود. سپس مطران نصیبین در مرز بین ترکیه و سوریه که شامل چندین حوزه اسقفی بوده و تا شمال، جایی که با ارامنه قاطی می‌شدند گسترش یافته بود. بعد پرات میشان که بعدها بصره نام گرفت و امروزه در جنوب عراق واقع است. سپس حدیاب در حوالی اربیل با چندین حوزه اسقفی تابعه در شمال، در کوههای کردستان در اطراف رودخانه زاب بزرگ.

۳- این شهر در شش فرسنگی شرق ویرانه‌های شوش کنونی در جنوب شرقی دزفول و در هشت فرسنگی شمال غربی شوشتر فعلی بوده است.

سپس بیت گرمای در استان گرمایه (الجرامیقا، شاخه‌ای از سریانی‌ها)، حوالی کرکای بیت سلوخ، کرکوک فعلی. بالاخره حوزه فارس که از طرف شمال تا ری در نزدیکی تهران کنونی و از جنوب تا دو سوی فارس نشین و عرب نشین خلیج فارس امتداد داشت.

در این میان، بنابر سنت هند، در سال ۳۴۵ به علت فقدان سلسله مراتب روحانی، جماعت معروف به «مسیحیان حضرت توما» در جنوب هندوستان، از کاتولیکوس شرق تقاضا نمودند تعدادی روحانی برای ایشان بفرستند. توما قنایه مرموز همراه با ۷۲ خانواده، چهار کشیش، تعدادی شماس و اسقفی به نام یوسف اهل ادسا، در این زمان به هند رفتند.

هر چند هویت واقعی توما قنایه که شاید زرگر بوده به درستی روشن نیست اما حقیقت رفتن او به هند در این تاریخ با واقعیت چندان جور در نمی‌آید زیرا تاریخ این درخواست با شکنجه و آزاری که در این زمان در فارس بیداد می‌کرد تداخل دارد. به هر حال واقعیت دارد که دو قرن بعد، حدود سال ۵۵۳، جهانگردی به نام کوسماس ایندیکوپلستس می‌نویسد در سرزمینی که مالابار خوانده می‌شود، جایی که فلفل می‌روید، در محلی به نام کالیانا (قیلون)، اسقفی وجود دارد که در سرزمین فارس دستگذاری شده است.

در حدود سال ۳۴۶ مقارن توما قنایه، شخصی به نام تنوفیل هندی از عربستان به هند رفت و در آنجا بسیاری از عادات غلط از جمله نشستن ایمانداران به هنگام گوش کردن به قرائت انجیل را تصحیح نمود.

روابط میان هند و کرسی پاتریارکی مار ماری بین سالهای ۵۹۰ و ۶۴۰ هنوز قوی بود، زیرا پاتریارک سوریشوع، عطریاتی را که از هندوستان برایش هدیه می‌آوردند می‌پذیرفت. اسقف هند که در ابتدا وابسته به مطران فارس بود بعدها خودش بین سالهای ۷۱۴ و ۷۲۸، مطران گردید.

ما به مجامع اسقفی قرن پنجم اشاره کردیم، اما درباره حضور یا حداقل عکس‌العمل کلیسای شرق نسبت به شوراها و بین‌الکلیسایی افسس که در سال ۴۳۱ نسطوریوس و شورای کالسدون که در سال ۴۵۱ مونوفیزیس (اعتقاد به یک طبیعت بودن مسیح) را محکوم نمود، چه می‌توان گفت؟ در حقیقت چون در هنگام برپایی این شوراها، شکنجه و آزار در فارس بیداد می‌کرد کلیسا تا مدتها بعد چیزی درباره این شوراها نشنید از این رو نه آنها را رد می‌کرد و نه می‌پذیرفت.

تنها در سال ۴۸۵ بود که تحت نفوذ مطران نصیبین به نام بارصوما، قسمتی از کلیسای شرق به آنچه آیین نسطوری خوانده می‌شد ملحق گردید. اما بسیاری از مردم تردید داشتند و این بعدها منجر به آن گردید که قسمتی به پاتریارکی سریانی غرب انطاکیه پیوندند. این گروه، اسقفانی را از میان ارامنه در سال ۴۵۰ یا از اسقفان غرب نظیر یعقوب برداعی در حدود سال ۵۵۳ پذیرفتند و در سال ۶۲۹ رسماً به عنوان قسمتی از پاتریارکی انطاکیه سازماندهی شدند. حوزه‌های اسقفی سریانی غرب همگی در قلمرو کلیسای سریانی شرق در شمال و غرب عراق کنونی قرار داشتند، در منطقه حوالی تکریت، سرزمینی که در سال ۲۹/۶۲۸ توسط هراکلیوس و ارتش بیزانس اشغال شد.

مابین سالهای به اصطلاح نسطوری شدن در ۴۸۵ و تصرف شهرهای سلطنتی فارس بدست مسلمانان در سال ۶۳۷، کلیسا از طرف پادشاهان فارس مورد رنج و آزار قرار می‌گرفت. گرچه اذیت و آزار بیشتر از سابق بود اما مثل اوایل وحشیانه نبود و در اواخر حکومت فارس محدود به کسانی می‌شد که از دین رسمی برگشته بودند.

در رابطه با گسترش کلیسای شرق، بجز قسمتی از حوزه‌های اسقفی که گفتیم به دست کلیسای سریانی غرب افتاد، قلمرو آن تغییر زیادی نکرد. علاوه بر گرویدن‌های محدود به مسیحیت، راهبانی مانند مار پتیون مسیحی نمودن کردهای کوهستان را به انجام رسانیدند به نحوی که می‌توان گفت به هنگام ظهور اسلام، اکثر مردم عراق کنونی و قسمت وسیعی از ایران، مسیحی بودند.

ظهور اسلام چه تأثیری بر مسیحیان کلیسای شرق گذاشت؟ در اینجا باید بین قبایل عرب مسیحی و سایر مسیحیان: آرامیان، ساکنین بیت گرمای، کردها، مسیحیان یهودی تبار و غیره تمایز قائل شویم.

به گروه اخیر یعنی غیر عرب حق انتخاب داده شده بود که یا جزیه (مالیات ثابت سرانه) دهند یا مسلمان شوند. اعراب می‌بایست مسلمان شوند؛ اما در مواردی هم توافق می‌شد که مسیحی بمانند و در این صورت می‌بایست مالیات سنگین‌تری تا دو برابر مسیحیان غیر عرب بپردازند. نتیجه این سیاست آن شد که مردم به صورت دسته جمعی مسلمان شوند مانند آنچه در عمان صورت پذیرفت، با این حال برخی اعراب تا مدتهای زیادی مسیحی باقی ماندند. مسلمانان شرایط خود را بر قبایل تحمیل نمی‌کردند تا همانند قبیله بنو تغلیب از مرزهای بیزانس گذشته دشمنان آنان گردند.

علاوه بر این بعضی شرایط بر مسیحیان تحمیل می‌شد، نظیر پوشیدن لباس متمایز یا زُنار، ممنوعیت علائم بیرونی نظیر ناقوس کلیساها یا صلیب، تشییع جنازه پر سروصدا و غیره، اما در داخل کلیسا، اغلب اوقات مسیحیان می‌توانستند با آزادی عبادت نمایند. در دوران اسلام، کار بشارتی دوباره امکان یافت از طریق یکپارچگی راههای بازرگانی توسعه یابد. راهبان و اسقفان می‌توانستند همراه بازرگان تا شرق دور بروند.

در واقع، روابط بازرگانی با چین، از طریق جاده ابریشم مدتها قبل از اسلام آغاز شده بود. حدود سال ۵۵۳، کوسماس ایندیکوپلوستس که از نصیین آمده بود می‌نویسد که تجارت شکوفا گردیده، ابریشم را در امپراتوری فارس می‌شناختند اما بنظر می‌رسد که مسیحیت بلافاصله دنبال آن را نگرفته بود. شواهد معتبر حاکی از آن است که راهبان قبلاً در سال ۵۲۲ در زمان ژوستینیان، تخم کرم ابریشم را در حفره عصایی از جنس بامبو مخفی کرده به قسطنطنیه آوردند، اما ظاهراً این راهبان به صورت انفرادی کار می‌کرده‌اند.

کار بشارتی دقیقاً دو سال قبل از سقوط شهرهای سلطنتی فارس به دست اعراب آغاز شد. سپس کلیسای شرق از طریق جاده ابریشم به ماورای آسیای مرکزی، به چین راه یافت. کتیبه یادبود سی-نگان-فو که به سال ۷۸۱ بر پا شده، حضور سریانیهای شرق در سال ۶۳۵ در چین را تصدیق می‌کند. اولین هیئت بشارتی در زبان چینی «آ-لو-پن» خوانده شده است (نامی که تا کنون تفسیر قطعی نشده است).

در سال ۶۹۸، امپراتور چین فرمانی صادر کرد که در آن از ایمانداران آنچه «دین تابناک» خوانده شده از جمله بیست و یک راهب دیر سی-نگان-فو حمایت شده است.

در اواخر همین قرن هفتم، مسیحیان چین از طرف بودائیان و بار دیگر در سالهای ۷۱۹/۷۱۸، از طرف پیروان کنفوسیوس مورد اذیت و آزار قرار گرفتند. اما قبل از سال ۷۲۴ با آمدن مبشر جدیدی به نام لو-هان (ابراهام) و سپس با کی-لیی (گابریل) جامعه مسیحیان قدرت تازه‌ای یافت.

قبل از ترک سی-نگان-فو بهتر است مطالعه جالبی در مورد روش توضیح ایمان مسیحی توسط این متن چینی انجام دهیم. ظاهراً کلمات به کار برده شده، از اصول عقیدتی تائوئیست که طرز تفکر رایج آن زمان بود اقتباس شده‌اند اما اخیراً عده‌ای گفته‌اند که مسیح یک «عیسای بودائی» بوده است. بهر حال موضوع هر چه باشد، جالب خواهد بود که این متن را با روشی مقایسه کرد که ژوزوئیت‌ها^۴ (برای مثال، ماتئو ریچی) ایمان مسیحی را در زمانی

۴- Jésuites گروهی از کشیشان راهب کاتولیک به نام «انجمن عیسی» که در سال ۱۵۳۴ توسط «لایولا» تأسیس شد.

دیگر، با واژه‌های متفاوت فلسفی در ارتباط با فلسفه چینی رایج در آن دوران یعنی آیین کنفوسیوس، بیان می‌کنند.

همین سؤال را می‌توان دربارهٔ متون بسیاری که به زبانهای مختلف توسط مبشرین نسطوری نوشته شده‌اند، مطرح نمود بویژه دربارهٔ متونی به زبان «سُعدی» که در روستای تورفان در منطقه تاریک پیدا شده و حاوی قطعاتی متعلق به قرن ششم و هفتم می‌باشند که اکنون در موزه برلین نگهداری می‌شوند.

محقق به نام سائیکی دربارهٔ این مدارک چینی جمله زیبایی گفته است: «اینها به نحوی توسط خمیرمایه تائویست یا مخمر فرهنگ محلی ور آمده‌اند».

آیا موضوع ترجمه محض است، یا «تداخل در یک فرهنگ» یا حتی آنچه که اصطلاحاً «تداخل در یک دین» خوانده می‌شود؟

پاتریارک تیموتاوس (۷۸۰-۸۲۳) که معاصر این کتیبه بود اسقف چین را به مقام مطرانی با چندین حوزه اسقفی تحت تابعه ارتقا داد.

جفای تازه‌ای در سال ۸۶۵ کلیسای چین را از بین برد. یک قرن بعد، حوالی سال ۹۷۳، پاتریارک اودیشوع اول که ظاهراً از وضعیت واقعی چین بی‌اطلاع بود، راهبی اهل نجران را همراه با پنج نفر به آنجا فرستاد. آنان سریعاً بازگشتند زیرا وقتی به آنجا رسیدند (متن نمی‌گوید دقیقاً کجا)، فقط یک نفر مسیحی را که زنده مانده بود یافتند که به آنها گفت بقیهٔ مسیحیان کشته شده‌اند و کلیسایشان نیز تخریب گردیده است.

روایت راهبی که حدود هفت سال بعد در بغداد به الندیم گفت نشان می‌دهد که آن گروه نه از طریق زمینی بلکه از طریق راه دریایی جاده ابریشم مسافرت کرده بودند.

این راه قبلاً در یکی از نامه‌های تیموتاوس ذکر شده بود. او به راهب حَنانیشوع که قبلاً او را برای «ساربازیا» دستگذاری نموده بود، می‌نویسد که قبل از او «راهبان بسیاری برای رسیدن به چین و هندوستان، تنها با یک عصا و توشه فقیرانه از دریا گذشته‌اند». به عقیده کاردینال تیسران احتمالاً مسیحیت از طریق این راه یعنی از طریق بندر زایتون که امروزه کوانجو نامیده می‌شود و در ساحل مقابل تایوان قرار دارد به چین رسیده باشد.

بعضی محققین اخیراً احتمال می‌دهند که مبشرین مستقیماً از بین‌النهرین به چین نرفته‌اند بلکه از هندوستان و در آنجا کلیسایی سریانی- هندی تأسیس نمودند. شاید این امر دربارهٔ سیلان جایی که در آن وجود یک حوزه اسقفی از قرن ششم تصدیق شده، صحت داشته

باشد و نیز درباره جاوه که در قرن چهاردهم تحت عنوان «داباغ» از آن یاد شده که با حوزه اسقفی جنوب چین در رابطه بوده است. اما با این وجود، راه زمینی خیلی کوتاهتر بود و در زمانی که صلح و امنیت برقرار بوده فقط پنج ماه طول می کشید و کتیبه سی-نگان-فو ذکر می کند که آ-لو-پن اهل کشور پو-سو یعنی فارس بوده است.

در صفحات قبل به هنگام بررسی تاریخچه مسیحیت در چین گفتیم که اذیت و آزار، مسیحیت را کاملاً از بین برده بود، پس کی دوباره شکوفا شد؟ گفته می شود که دوران شکوفایی مجدد آن، زمان حکومت مغولها در چین بود و بنظر می رسد این گفته تا اندازه ای صحیح باشد. شخصی به نام پلیوت تعدادی خانواده مسیحی را در استانهای شمالی پیدا می کند که در قرن یازدهم و دوازدهم هیتائی و کین نامیده می شده اند. اسقفی به نام گئورگی اهل کشکر توسط پاتریارک سوریشوع دوم بین سالهای ۱۰۶۴ و ۱۰۷۶ برای استانهای خراسان و سیستان در ایران دستگذاری شد اما وی به چین رفت و تا هنگام مرگش در آنجا باقی ماند.

اما یقیناً در دوران سلسله مغول یوان در قرن سیزدهم بود که نسطوریهای مغول به کلیسای چین حیات تازه ای بخشیدند. ویلیام روبراک آنها را در پانزده شهر از استان کاتایی در شمال چین پیدا کرد، همان گونه که مارکو پولو و بسیاری از مبشرین غربی نیز با آنها روبرو شده بودند. اما این مسیحیان احتمالاً بیشتر مغول بودند تا چینی و این موضوع می تواند پاسخ این سؤال باشد که چرا مسیحیت چینی بعد از حکومت مغولها ادامه نیافت. زمانی که مبشرین ژزوئیت به چین رفتند آثاری باقیمانده از مسیحیت شرق را در آنجا یافتند.

ما مستقیماً به چین پریدیم زیرا در آنجاست که بنای «سی-نگان-فو» از گروههای مسیحی که قبلاً در قرن هفتم می زیسته اند با ما سخن می گوید.

حال درباره ترکهای بین راه چه باید گفت؟

بعضی از هونهای سفید (هفتالیتها) در مناطقی که سرحد افغانستان کنونی است مستقر شدند، آنها قبلاً در اوایل قرن ششم بشارت انجیل را (احتمالاً از طریق ارامنه) شنیده بودند و در سال ۵۴۹، از کاتولیکوس مار ابا درخواست کردند که یکی از کشیشان بومی خودشان را به عنوان اسقف دستگذاری نماید.

گفته می شود ترکهایی که در ارتش فارس خدمت می کردند هنگامی که در سال ۵۸۱

توسط رومی‌ها اسیر شدند صلیب‌هایی بر پیشانی بسته بودند. چندین شاه بت‌پرست از ترکهای آسیای مرکزی مسیحی شدند: یکی از این پادشاهان توسط ایلپا مطران مرو در سال ۶۴۴، دیگری در سال ۸۳ / ۷۸۲ و سومی در سال ۱۰۰۹ به مسیحیت گرویدند. پاتریارک تیموتاوس که شدیداً از هیئت‌های بشارتی حمایت می‌کرد، در اواخر قرن هشتم مطرانی برای سرزمین ترکها دستگذاری نمود و مقر وی را در سمرقند تعیین نمود. وجود این کرسی خلیفه‌گری در سال ۱۰۴۵، تأیید شده است، اگر چه جغرافی دانان عرب اشاره می‌کنند که پیشتر در قرن دهم، کلیساهای موجود در بخارا، میرکی و در سغدیان که میان آمودریا و سیردریا است، به مساجد تبدیل شده بودند کاشغر در ترکستان چین (سینگ یانگ)، یک مطران داشت و این بدان معناست که دارای چندین حوزه اسقفی تحت تابعه بوده است (که متأسفانه چیزی درباره آنها نمی‌دانیم).

در سال ۱۸۸۵، دو قبرستان ترکهای نسطوری در آسیای مرکزی، شمال پامیر، جنوب دریاچه بالخاش، نزدیک شهرهای پیشپک و توکمک در قزاقستان امروزی کشف شدند. کشفیات این دو محل شامل ۱۶۰ سنگ قبر بود (۱۳ عدد از آنها در موزه گیمه در پاریس نگهداری می‌شوند) که بر روی آنها با خط سریانی نوشته شده است و تاریخ آنها از قرن نهم تا چهاردهم می‌باشد، بعضی از آنها مربوط به طاعون سالهای ۳۹-۱۳۳۸ می‌باشند. شولسون خاورشناس روس تعدادی از متون این سنگ نوشته‌ها را چاپ کرده که در میان آنها بعضی از شخصیت‌های عالی مقام کلیسایی، کشیشان و ایمانداران عادی از جمله شخصیت‌های عالی رتبه‌ارتشی وجود دارند.

در نامه‌های تیموتاوس همچنین اسم تبت نیز ذکر می‌شود. در سالهای ۷۹۲/۹۳ وی در نظر داشت مطرانی برای آنجا دستگذاری کند. کی و چگونه مسیحیت به تبت راه یافته بود؟ از طریق لوحه‌ای سنگی حاوی نوشته‌ای به زبان چینی که اکنون در موزه اونیو در توکیو نگهداری می‌شود با ژنرالی چینی آشنا می‌شویم که متولد فارس و مسیحی و نامش آ-لو-هام به معنای ابراهیم است. وی به سمت فرماندار قبایل تبت در سالهای ۶۵۶-۶۶۱ تعیین شد و آنچه را «عصاره آموزه مقدس» می‌نامید به آنها تعلیم می‌داد که همان ایمان مسیحی است. این امر دقیقاً بیست سال بعد از ورود مسیحیت به چین اتفاق افتاد.

به نظر می‌رسد منبع دیگر بشارت انجیل به تبت، حوزه اسقفی سغدیان ترك سمرقند بوده باشد. تصور می‌شود مردی از اهالی این شهر، شاید در سال ۸۲۵/۲۶، به نحوی

دست‌نوشته سغدی را همراه نوشته‌هایی دیگر به زبانهای متعدد (بعضی از آنها هنوز کشف رمز نشده‌اند) به سه صلیب بزرگ که بر روی صخره‌ای در درانگ-تسه کنده شده‌اند افزوده باشد. درانگ-تسه در نزدیکی دریاچه پانگ-کونگ در ۹۶ کیلومتری له پایتخت لاداخ (تبت کوچك)، بر جاده کاروانی به لهاسا قرار دارد.

در جنوب غربی تبت، به سریناگار در منطقه کشمیر می‌رسیم که در آنجا فرقه مسلمان محمدیه هنوز هم به قبری که می‌پندارد قبر عیسی است احترام می‌گذارند؛ گمان می‌کنم که این قبر یکی از قدیسین ملکیت^۵ باشد تا یکی از مقدسین کلیسای شرق.

در اینجا هم می‌توان به نوشته‌های شموئیل جمیل اتکاء نمود مبنی بر اینکه زائرنی که در سال ۱۶۰۶ از «لاآس» آمده‌اند حقیقتاً اهل «لهاسا» بوده باشند زیرا اولاً تاریخ مذکور به نظر خیلی دیر می‌رسد و ثانیاً جاده زائرن، آنها را از هندوستان می‌آورده نه از تبت.

ما مسیحیت را در دوران حکومت مغولها در چین بررسی نمودیم اما نمی‌دانیم کی و توسط چه کسانی به آنها بشارت داده شد. این موضوع واقعیت دارد که هنگام هجوم مغولها به بغداد در سال ۱۲۵۸ چندین قبیله مغول یا حداقل بخشی از آنها از جمله کرایت‌ها، نایم‌ها و ایغوریها مسیحی بودند. برخی از آنها الفبای سریانی را برای نگارش زبان خود انتخاب نموده بودند همانطور که اخیراً جمهوری مغولستان الفبای سریانی را به جای الفبای سیریلیک به کار گرفته است.

دوقوز خاتون ملکه کرایت‌ها، زن قدرتمند هلاکوخان، مسیحی بود. وی در دست نوشته‌ای سریانی غرب که تاریخ آن ماه مه ۱۲۶۰ می‌باشد همچون هلن جدید، حامی جدی صلیب تصویر شده است. شوهر او نیز اگر چه بودائی بود چون کنستانتین جدید معرفی شده است.

بسیاری از فرماندهان ارتش مغول (نویون‌ها) مسیحی بودند از جمله نایمان کیتبوغا که در سال ۱۲۶۰ در عین جلوت از ماملوک‌ها شکست خورد و کشته شد چرا که نیروی کافی برای مقاومت برایش باقی نمانده بودند و همچنین سانداکو که نام وی به عنوان درهم شکننده شورش پاشاه موصل در سال ۱۲۶۱ ذکر شده است. یا یکی از فرماندهان گمنام ارتش مغول، از خاندان امپراتوری که در سال ۱۲۸۷ علیه قوییلای قاآن شورش کرد و کشته شد و

۵- ملکیت‌ها: گروهی از مسیحیان شرق در سوریه که تابع آیین بیزانس می‌باشند.

پیروان او به منچوری فرستاده شدند. صلیبی برنزی در آنجا پیدا شده که احتمالاً یکی از آثار باقیمانده آنها می باشد.

بعضی از فرستادگان مغول به غرب، مسیحی بودند. معروف ترین آنها راهب بارصوما است که استاد پاتریارک بزرگ یهبالله سوم (۱۲۹۱-۱۳۱۷) بود. هر دو ترکهای بودند که به زبان اونگوت (ایغوری) صحبت می کردند.

بارصوما در سال ۱۲۸۷/۸۸ از راه دریا، از قسطنطنیه به ناپل رفت، در سر راه خود به رم و سپس به پاریس با پادشاه فیلیپ چهارم لویل ملاقات نمود و سپس به کاسکونی رفت و در آنجا با پادشاه انگلستان ادوارد اول دیدار نمود.

فرستادگان دیگر سرنوشت چندان خوبی نداشتند. در میان فرستادگان مغول که این بار در سال ۱۲۸۰ به ژاپن رفتند همگی سرشان از تن جدا شد يك منشی مسیحی ایغور ۳۲ ساله حضور داشت که قبر او و همراهانش اکنون شناخته شده است.

مسیحیت نسطوری تا ژاپن گسترش نیافت ولی علاوه بر قبر مذکور، يك كلاه خود فولادین که صلیبی نقره ای بر آن منبت کاری شد از يك افسر شکست خورده ارتش مغول در کیوشو، در سال ۱۲۸۱ بجا مانده است.

آثاری متعلق به یکی از قبایل مسیحی اونگوت به نام اوردوس در درون پیچ خوردگی بزرگ رودخانه زرد کشف شده اند. چندین هزار صلیب فلزی یافت شده اند که بعدها زنان مغول آنها را به عنوان زیورآلات بکار می بردند بدون آنکه معنی آنها را بدانند یا «با مقداری گل برای نشانه گذاری درها استفاده می کردند». در خرابه های کاشنگ پایتخت باستانی اونگوت (اولون سوم در تور امروزی) در مرکز مغولستان، آثار يك کلیسای لاتین و يك کلیسای نسطوری از زیر زمین بیرون آورده شده اند. گفتم «لاتین» زیرا پادشاهی به نام گئورگی (متوفی به سال ۱۲۹۸) در خان بالیغ (پکن امروزی) کاتولیک شد. بعد از مرگ وی، جانشینش یوحنا دوباره به کلیسای اولیه خود پیوست.

تاریخ آخرین فهرستهای حوزه های خلیفه گری که توسط صلیب ابن یوحنا و «عمر ابن متی» و «اودیشوع» قانون گذار کلیسا اهل نصیبین تهیه شده اند، از ابتدای قرن چهاردهم می باشد، اما به نظر می رسد که تنها به ذکر چند حوزه اسقفی می پردازند که در حقیقت قبلاً از بین رفته بودند.

در این دوران هنوز شش کرسی مطرانی «داخلی» در اطراف کرسی پاتریارکی وجود داشتند: اولین کرسی جندی شاپور که زمانی مقر تابستانی پادشاهان فارس و محل مدرسه

پزشکی بود و چندین طبیب معروف، عمدتاً از خانواده بختیشوع به دربار خلفای بغداد ارائه نمود. جندی‌شاپور (اسماً تا امروز هم) حق دستگذاری پاتریارک را حفظ نموده است. در رابطه با کرسی‌های مطرانی «برون مرزی»، اولین کرسی متعلق به فارس مرکز ایران‌شهر بود، که هنوز هم به همراه «جزیره‌های دریا»، نزدیک قطر که مسیحیت احتمالاً در قرن دهم در آنجا از بین رفت ذکر می‌شود.

کرسی بعدی، مرو و نیشابور در خراسان، شمال ایران بود که شامل شهر طوس و دیری در «سناباد» (مشهد فعلی)، مقر اسقف بود. سپس کرسی هرات در افغانستان امروزی، کرسی سمرقند در ترکستان که آثار وجود آن را تا سال ۱۳۷۴ می‌توان دنبال کرد و بالاخره کرسی آران و آلبانیا که ارمنستان قدیم است و امروزه در آذربایجان، حوالی باردعا و سنیخا (شمخای کنونی) در غرب باکو قرار دارد. کرسی مطرانی ری، نزدیک تهران، قبلاً از بین رفته بود.

اینها حوزه‌های خلیفه‌گری «برون مرزی» بودند که گفته می‌شد هنوز هم وجود دارند و احتمالاً در قلمرو ایلخانان مغول در ایران تعداد آنها کاهش یافته بود.

در رابطه با صومعه‌ها می‌توان گفت که اغلب آنها در کتاب معجم‌البلدان نوشته یاقوت حموی در سال ۱۲۲۵ ذکر شده‌اند، با این حال نمی‌توان نظر داد که آیا نویسنده از يك منبع قدیمی ذکر می‌کند یا اینکه واقعاً این صومعه‌ها هنوز در زمان وی در شکوفایی بسر می‌بردند.

مسیحیت که در دوران خلفای عباسی عمدتاً به خاطر فشارهای اجتماعی، کم‌کم ضعیف شده بود، در حدود سال ۱۳۳۵ هنگامی که تجزیه طلبی در امپراطوری مغول حاکم شد، بطور قطعی افول نمود.

به‌هرحال بعد از آرامش چهل ساله در زمان ترکهای آق‌قویونلو^۶ که محبتی خاص نسبت به مسیحیان شرق نشان دادند، چرا که در جنگ خود علیه فارسها و عثمانی‌های در حال اوج، به کمک مسیحیان غرب و از جمله پاپ احتیاج داشتند، مسیحیت دوباره در زمان سلاطین عثمانی تحلیل رفت.

در سال ۱۵۵۲ گروهی به همراهی شمعون سولاقا، راهب دیر رابان هرمزد نزدیک موصل با کلیسای کاتولیک روم متحد شدند، این اقدام بویژه به دلایل آیینی و در اعتراض به اصل

۶- آق‌قویونلو (گوسفندان سفید) گروهی از ترکمنها بودند...

موروثی بودن پاتریارکی در يك خانواده که از اواخر قرن پانزدهم مرسوم شده بود صورت گرفت. این سلسله که پاتریارکهای «کلدانی» یا «پاتریارکهای بابل» نامیده می‌شوند و با پاتریارک سولاقا شروع شد بعدها جای خود را به سلسله دیگری داد که مقرر آن ابتدا با یوسف اول در دیاربکر بود و در آخر قرن هفدهم به موصل و سپس به بغداد منتقل شد. هم اکنون پاتریارک این سلسله، عالی جناب رافائل اول بیداوید می‌باشد.

کلیسای شرق در هندوستان که در قرن هشتم دارای کرسی مطرانی شده بود، در طی قرنهای دهم و یازدهم همانطور که دست نوشته‌ای متعلق به آن زمان می‌گوید: «چون رفتن به هند مشکل بود» روابطش با کرسی پاتریارکی کلیسای شرق ضعیف تر شد. اسقفان سریانی تنها می‌توانستند گاهگاهی از آن محل بازدید نمایند.

در سال ۱۵۹۹ بعد از فوت مطران هندوستان به نام ابراهام، روحانیون پرتغالی مجموعه‌ای از آیینهای لاتین را بر کلیسا تحمیل کردند.

در خلال قرن نوزدهم، پاتریارکی کلدانی تلاش نمود دوباره کنترل کلیسای هند را به دست گیرد اما رم این حرکت را متوقف نمود و کلیسای کاتولیک مالابار به حیات مستقل خود ادامه داد تا اینکه در سال ۱۹۲۳ صاحب سلسله مراتب کلیسایی بومی خود شد و از سال ۱۹۶۲، زبان محلی مالایالام را به عنوان زبان آیین کلیسایی خود برگزیده است.

امروزه شاخه‌ای غیر کاتولیک از کلیسای شرق جدا شده که سرپرستی آن به عهده پاتریارک آدای دوم در بغداد می‌باشد. از قرن هیجدهم گروه دیگری شامل حدود ده هزار ایماندار، در شمال هند کلیسای مستقل سریانی را تشکیل دادند، در حالی که گروهی مشتق از آنها در سال ۱۹۷۴ پیرو کلیسای انگلیکن شدند.

برگردیم به جریان اصلی کلیسای شرق که سلسله پاتریارکی آن مارشمعون نامیده می‌شود، این سلسله در سال ۱۶۷۲ به قودشانیس در کوههای بلند هکاری، در جنوب ترکیه پناه برد.

آخرین تراژدی در ۱۹۱۵ زمانی رخ داد که جنگجویان مغرور طوایف آشوری ساکن در کوههای هکاری تحت فشار عثمانیها و کردها مجبور به ترك آنجا شدند. طوایف تیاری، تخوما، جیلو، باز و طایفه پاتریارکی کوچک دز همراه با گروههای کوچکتر مجبور به ترك سرزمین مادری خود شدند.

این آشوریان اکنون در اطراف و اکناف دنیا پراکنده شده‌اند و در معرض خطر حل شدن در محیط اطراف خود قرار دارند. آنان تلاش می‌کنند نه تنها ایمان بلکه زبان و فرهنگ خود

را حفظ کنند. سرپرست آنها از سال ۱۹۷۶، پاتریارک ماردنخای چهارم اسقف سابق تهران می باشد.

همچنین باید به انشقاق دردآوری که در سال ۱۹۶۵ صورت گرفت اشاره ای داشته باشیم، زمانی که آخرین مار شمعون (ایشای) تصمیم گرفت تقویم گریگوری را انتخاب کند تا عید قیام مسیح را همزمان با بقیه مسیحیان غرب برگزار نماید؛ اسقفی از هند به نام توما درمو از هندوستان رهبری مخالفین را به عهده گرفت و در سال ۱۹۶۸ خود را پاتریارک خواند؛ بعد از وی پاتریارک آدای دوم به جانشینی وی انتخاب شد که مقرش در بغداد است. آروزی صمیمانه ما این است که این دو گروه هرچه زودتر با هم دوباره متحد شوند.

فصل چهارم

اسناد و آثاری از گسترش کلیسای فارس

۱- گسترش کلیسای شرق در چین

مسیح‌شناسی ستون سنگ نوشته سی نگان فو (Si Ngan Fu)

سنگ نوشته سی نگان فو توسط ژزوئیتها در سال ۱۶۳۵ کشف گردید. این سنگ نوشته در سال ۷۸۱ در صحن دیر کلیسای شرق که به سال ۶۳۸ در دوران امپراتور چین تای تسونگ T'ai Tsoung (۶۴۹-۶۲۷) توسط همین امپراتور در حومه غربی پایتخت بنیان‌گذاری شده بود، برافراشته گردید.

این سنگ نوشته با خط چینی حک گردیده و دارای فهرستی از نامهایی با حروف سریانی به رسم الخط استرانگلو (Estranghelo) است و یادآور جامعه‌ای است که توسط مسیحیان چین در آن دیر به سال ۷۷۹ تشکیل گردید.

نویسنده آن که تبار ایرانی (پارسی؟) دارد خوری (Chorévêque) آدام (به چینی کینگ تسینگ King Tsing) نام داشته که فردی فرهیخته و در زبان‌های سریانی، چینی و ایغوری تخصص داشته‌است. شرح عقیدتی که تشکیل‌دهنده بخش اصلی کتیبه است به دور از هر شائبه مبحث حکمت الهی جنجالی یا التفاطی و همان‌طور که ادعا می‌شود از جمله بودائیگری است و اما برحسب سنت کلیسای شرق چکیده‌ای دقیق ایمانی است که پدیده‌ای حیرت‌آور است که در آن ایمان مسیحی «دین برتر» نامیده شده‌است و با وجود این کوچکترین اشاره‌ای به رنج و محنت مسیح وجود ندارد و لذا طبیعی است که از نجات و رستگاری نیز سخنی در میان نیست. بروز چنین امری با حضور صلیب در آیین نیایشی کلیسای ایران و وجود صلیب‌ها در بالای گنبدهای کلیساهای سراسر خطه یونانی-لاتینی، البته در تناقض است. اما رستاخیز عیسی با عباراتی بیان شده که دربردارنده سوابق ریشه‌ای اصیل خود است از جمله: «پس از گشودن کامل درهای سه فضیلت [ایمان، امید،

محبت[زندگانی را عرضه، مرگ را خاموش گردانند. آن قدیس با آویختن خورشید تابناک محیط تاریکی را نورانی گردانند... در نیمروز (عدل ظهر) به سرزمین پاکی درآمد... و درهای بسته بر زندگانی سعادتمند گشود گردید...»

بخش اعظم متن درباره «قلب پاک»، سرشت بدور از تکبر، قربانی «ناخونین»، روح آزاد از قید «نفس پرستی» و «راه درست» داد سخن می‌دهد. به شیوه‌ای حیرت‌آور مضامین و عبارات معنوی و روحانی کلیسای کهن شرق را بازتاب می‌دهد و سرانجام تأکید بر مسیح «خداوند نور که در فر و شکوه آغازین خویش به صورت انسان پدید آمد» با مسیح‌شناسی کلیسای شرق و آیین نیایشی تولد عیسی مسیح تحت عنوان «(دمیدن خورشید و نور) عید ظهور عیسی مسیح (epiphanie) در انطباق کامل است»^۱.

ایران (پارس؟) سرزمینی که پذیرای این درخشش نورانی بوده او را بازشناخته و برای نخستین بار هدایای خود را پیش از آنکه نمایندگان «مغان» شناخته کردند به درگاهش تقدیم داشته‌است.

ولتر این سنگ نوشته را با عنوان کردن ادعای «مسیحیت دیرین که از پیشرفت در چین بازمانده است» به صفت ایرانی‌الاصل متصف داشته‌است. این نظریه مخرب، دانشمندان دوران رنسانس اروپا را تحت تأثیر قرار داده تا آنکه پس از گذشت زمانی چند. س. پوتیه C. Pauthier در نیمه قرن نوزدهم این نوشته را با دقت مورد تحقیق و موشکافی قرار داد که منجر به اعاده اعتبار آن گردید. نظریه ولتر درباره عدم وجود این سنگ نوشته هرچه بوده باشد، آنچه مسلم است این سنگ نوشته امروز در زیر دیدگان هر بیننده‌ای می‌درخشد. مزده به جهان درآمدن مسیح به سرزمین‌های مشرق زمین که به همگان عرضه گردیده و پیشینه آن در بستر زبان چینی آرمیده‌است نمونه‌ای منحصر به فرد در تاریخ مسیحیت است.

لازم به یادآوری است که مار دنخای چهارم به هنگام دیدار خود از شهر رم به تاریخ ۱۱ نوامبر ۱۹۹۴ نمونه بازسازی شده آن را به پاپ ژان پل دوم، تقدیم کرد.

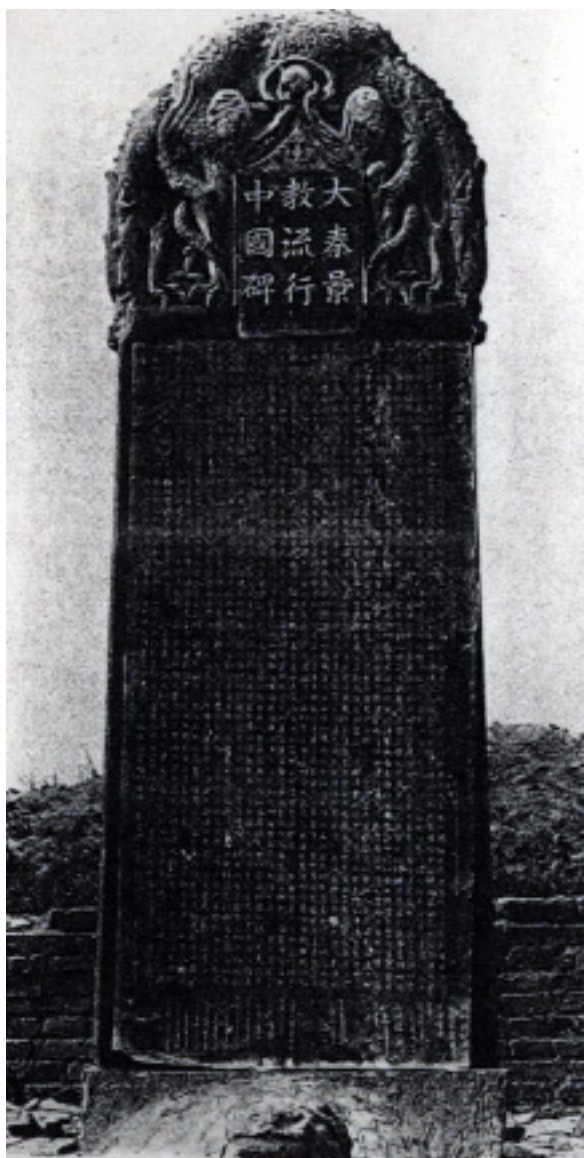
سنگ نوشته سی-نگان-فو

بنای (یادبود) رواج در امپراتوری میانه از دین برتر تا، تس، این Ta Ts'in^۲. ستایش (محکوک) بر بنا (به یادبود) رواج دین برتر در امپراتوری میانه نوشته کینگ تسینگ King Tsing، پیر دیر تا، تس، این، آدام، پیرو خوری، پافسی Pafsi در چین.

درحقیقت آن کس که پاک و منزّه و آرام است^۳، آن کس بی آغاز همه آغازهاست، بیرون از فهم و نادیدنی، همواره به شیوه‌ای مرموز که تا پایان، هستی وی راست و محور نهانی کیهان را به دست دارد، همه چیز را آفریده و پرورده و به بشمارای از حکما به شیوه‌ای مرموز هستی بخشیده تا در رده نخست ستایش قرار گیرند. مگر نه خدای ما (الله) تثلیث واحد، جوهر مرموز^۴ آنکه نزاده خداوند حقیقی است؟

مجزا به شکل صلیب، برای تعیین چهاربخش کیهان، اثیر آغازین را به جنبش درآورده و اصل دوگانه را بوجود آورده است. تاریکی‌ها و خلاء تغییر حالت یافته آسمان و زمین از آن پدید آمدند. خورشید و ماه به گردش درآمدند. روزها و شب‌ها از آن آغاز شدند. با درافکندن طرح همه چیز و تکمیل آن نخستین انسان را سرشته و به پا داشت. و وی را کمال و تعادل بخشید و سپس بر بسیاری از آفریدگان وی را برتری بخشید. سرشت آغازین این انسان، منزّه، فروتن و بدون تکبر بود. روحش از قید حرص و نفس پرستی آزاد بود. اما شیطان با زیرکی تخم امیدهای خوشبختی واهی را به جای خوشبختی حقیقی پاشید و تاریکی‌ای بمانند تاریکی وجود گناهکار خویش مستولی گردانید.

درنتیجه ۳۶۵ گناه به اشکال گوناگون از پی هم آمدند و شیار خود را ترسیم کرده و با میل و رغبت دامهای عقاید دروغین خود را برای ربودن بی گناهان تنیدند. یکی از آنها ماده را به عنوان اولین بنیاد جهان معرفی کرد، دیگری در رد حقیقت «هستی» و واژگونی مثنویت طبیعت بود، موارد دیگر هم بودند که خوشبختی را از راه نیایش و قربانی جستجو می کردند و سرانجام برخی نیز برتری‌های خود را به رخ دیگران کشیده و هموعان خود را خوار می شمردند. اندیشه حکمت «بشری» در آشوبی محزون درغلطید. نیات «ابناء بشر» و عواطف آنان در تلاطم دائم بود اما کارشان بیهوده. حدت هم و غم آنان بدل به شعله بلعنده‌ای گردید. با کور دلی به تاریکی‌های خود افزودند. گم گشته در راهی که می نورددند، درحال مفقود شدن راه به سوی راه راست برگردانند.

با وجود این شخص دوم تثلیث، مسیح (می-شی-هو = Mi-chi-ho = مسیح)^۵ که خداوند درخشان کیهانی است با پوشاندن شکوه اصیل خویش چون انسان بر زمین پدید آمد. فرشتگان این مژده را بدادند: عذرا قدوس را در تا، تس، این Ta Ts' in بزاده است ستاره‌ای درخشان این رویداد خجسته را نوید داده است. ایران (پرس Perse؟) با دیدن این همه درخشش با هدایای خود در برابر پیشگاهش به کرنش درآمد. با تحقق تورات عتیق که نوشته ۲۴ حکیم^۶ بود، یاد داد راه حکومت بر قلمروها و خانواده‌ها بر پایه مشیت سترگ وی چون خواهد بود.

با پی‌افکندن دین نوین، بی‌غل و غش، بر اثر روح‌القدس، شخص دیگر تثلیث شایستگی نیکوکاری از راه راست را به انسان ارزانی داشت. با برپایی پایه هشت‌فرمان، جهان را از نفسانیات جدا کرده و منزّه گردانید. با گشودن کامل درهای سه فضیلت زندگانی را به ارمغان آورده و مرگ را به نابودی کشاند.

با آویختن خورشیدی تابان، جایگاه تاریکی را نورانی کرد و این چنین تمام خدعه‌های دیو را بی‌اثر گردانید با هدایت پارو، زورق رحمت را با سرنشینانش به زیستگاه نور رساند و این چنین ارواح مردگان را به سوی رستگاری هدایت کرد.^۷

با تحقق کردار توانای برتر در نیمروز به سرزمین پاکی بازآمد. (با تحقق عمل‌قادر متعال در عدل‌ظهر) ۲۷ کتاب از نوشته مقدس خویش را^۸ تدابیر بزرگ دگرگونی با فراخی گسترده شد و درهای مه‌مهور زندگانی سعادت‌مند گشوده گردید.

وی تعمید در آب و روح‌القدس را بفرمود که پیرایه‌های بیهوده (جهانی) را طرد کرد و تا رسیدن به سپیدی کامل به پاکی می‌کوشد (خدمت‌گراش) صلیب را چون نشانی که تأثیر خود را در چهارگوشه جهان می‌بخشد و همه را بدون تبعیض پیوند می‌دهد برگردن دارند، با کوبیدن بر چوب، سخنان شادی‌آور از محبت و شفقت بر زبان می‌رانند،

روی خود را به سوی شرق برمی‌گردانند (قبله آنان رو به مشرق است) در راه‌های زندگانی و شکوه به پیش می‌تازند. محاسن (ریش) می‌گذارند تا نشان دهند که مرد عمل‌اند.

اما فرق سر را می‌تراشند تا به خود یادآور باشند که عاری از هرگونه گرایش به خودخواهی‌اند. آنان چه مرد و چه زن برده ندارند اما همه مردمان را چه از نجبا و چه از عوام با احترامی یکسان می‌نگرند. نه گنج می‌اندوزند و نه زر بلکه خود را نمونه‌ای از فقر و انصراف جلوه می‌دهند. پاکی قلبشان را از راه چله‌نشینی و تفکر و تعمق به دست می‌آورند. ریاضت آنان توأم با سکوت و شب زنده‌داری استحکام می‌یابد روزانه هفت بار برای نیایش و ستایش به گردهم می‌آیند و در حق زندگان و مردگان دعا می‌خوانند.

هر هفت روز یک بار قربانی «ناخونین» دارند. قلب‌های خود را منزّه می‌دارند و به پاکی می‌گیرایند. این راه پاک و پابرجا مرموز است و وصف آن دشوار اما

شایستگی هایش آن چنان در عمل می درخشد که ما را وادار به نامیدن «دین برتر» می کند.^۹

توضیحات

- ۱- به مانند همه اعتقادنامه های کلیسای قدیم شرق، متن آن در مجموعه «اعتقادنامه ها و متون رسمی کلیساهای مسیحی ذکر نگردیده است.
- ۲- دین برتر تا، تس، این عبارتی است که تاکنون مترجمان به تعبیر معنای آن در ترجمه های خویش نپرداخته اند مفهوم کلی آن چنین می تواند باشد: روشنایی با راستی و پاکی- جهان اشراق (کشف و شهود)- پاکی سراسر گسترده جهانی- جهانی که پاکی و راستی را پذیرا گردیده است. در سطور پایین تر توجه به راز تنیافت (Incarnation) (به صورت: عذرای قدوس تا، تس، این به جهان آورده) قابل توجه است.
- ۳- مفهوم آفرینش به اندیشه پاکی پیوسته است (bor). مفهوم صلح، آرامش (Shelia) که در نیاش استغاثه برپایی مراسم نان و جام «آدایی و ماری» هم دیده می شود که در این جا هم آمده است.
- ۴- «جوهر مرموز» ممکن است معادل واژه کتاب مقدس به زبان سریانی قنوما، Qnoma باشد که حاکی از وحدتی است که در تثلیث وجود دارد.
- ۵- واژه سریانی ترجمه نشده و عیناً آوانگاری شده: (مسیح)
- ۶- منظور ۲۴ کتاب عهدعتیق است.
- ۷- اگر پیام کلیسای شرق توسط میشران لاتینی غرب شنیده شده و مراعات گردیده بود بدون تردید از این مبارزه رنج آور رسوم چینی که تا قرن هشتم به پا نخاسته بود، احتراز می شد. بر اهمیت اقرار ایمان مسیحی آن چنان که در این سنگ نبشته به بیان درآمده از دید چینی های معاصر می توان صحه گذاشت..
- ۸- منظور ۲۷ کتاب عهدجدید است.
- ۹- دین نور، دین شرق، (دین تابان- طالع، دمیدن) Denha که به شیوه ای دیگر در جهت درک نام کلیسای شرق است.

۲- سنگ قبرهای مسیحی با نوشته‌های برجسته مربوط به جاده ابرایشم قرن چهاردهم میلادی

مدتها قبل سنگ قبرهائی در سوریه و ترکیه قدیم در منطقه صمیر جتشیخ، در ناحیه شمالی جاده فرعی اطراف دریاچه ایشیک کول کشف شدند. حدود يك صد سال قبل، دانیل کولسون مطالب حدود ۶۰۰ سنگ نوشته (از دو قبرستان بزرگ نسطوری در نزدیکی شهر پیشپک، به نام فرونس، که در حال حاضر بیشکک و توکماک خوانده می‌شوند) را منتشر کرد و هم چنین به دو مورد نبش قبر در بیشکک و پانتوسوف که نیز گاه و بیگاه به نوشته‌های کولسون اشاره نموده است. در چین هم سنگ قبرهای مشابهی با نوشته‌های سریانی و ترکی یافت شده. امتیاز نشر نتایج تحقیقات برای محققین روسی و جمهوریهای آسیای مرکزی در مورد نواحی المالیک و باخ زوکو در جنوب ایشیک کول (Issik kul) محفوظ است. در میان این کشفیات جدید قطعات زیبایی یافت می‌شوند که بر خلاف سنگ نوشته‌های قبلی که بدون سلیفه و ظرافت هنر حجاری شده‌اند، در اینجا خطوط برجسته بوده و با تزئین لبه‌ها و یا حتی نمایش تصویری مطلبی که از نظر مذهبی دارای اهمیت بوده، شاخص گردیده‌اند. ارزیابی سنگ نوشته‌ها و ترتیب و ساختار هنری چندین برجسته‌کاری روی سطوح صاف موضوع این مقاله است.

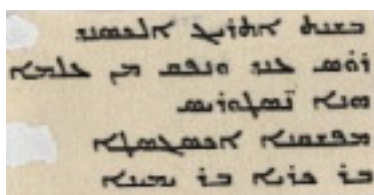
- ۱- سنگ قبر ۱۳۰۱/۲ (مربوط به سال ۱۳۰۱-۲ میلادی) ۲- سنگ قبر ۱۳۶۸ (مربوط به سال ۱۳۶۷-۸ میلادی) ۳- سنگ قبر ۱۳۷۱/۲ (مربوط به سال ۱۳۷۱-۲ میلادی).

سنگ قبر ۱۳۰۱/۲

در موزه آرمیتاژ واقع در سنت پترزبورگ سنگ قبری نگاهداری می‌شود که تنها نمونه دارای حکاکی تصویر است و از تزئینی نسبتاً خوب برخوردار می‌باشد (شکل ۱). این سنگ قبر از دره چاو (Tschav) در کرگیسین (Kirgisien) بدست آمده و به رنگ خاکستری تیره است با ابعاد ۳۸×۳۱×۳۱ سانتیمتر که دارای سطحی تراشیده و صاف می‌باشد. قسمت پهن آن پایه‌ای است برای سنگ نوشته‌های عمودی و به تصویر کشیده شده. نوک این سنگ قلبی شکل بطرف بالاست. نوشته‌ها و شکل به صورت برجسته روی زمینه‌ای مسطح قرار گرفته‌اند. به استثنای قسمت پائین در سطح حجاری شده نوشته‌ها و شکل با تزئین حاشیه تکمیل شده است.

در وسط يك صليب با چهار ضلع برابر قرار دارد که بر فراز آن يك شاخه گل نیلوفر آبی و در طرفین آن دو فرشته دیده می‌شوند. محور عمودی روی گل نیلوفر آبی يك خم شدگی نشان می‌دهد زیرا پایه تخته سنگ موازی با لبه پایینی صفحه حجاری شده نیست بلکه قدری به طرف چپ کج شده و بدینجهت برای این که صليب در قسمت بالا با تزئینات حاشیه برخورد نکند می‌بایستی آنرا قدری بطرف راست کج می‌کردند. در طرف چپ تصویر در سه ردیف نوشته‌هائی ایجاد شده، و در طرف راست آن دو ردیف که برای این آشکارا جای بیشتری وجود داشته. بدین دلیل است که در سمت راست دو سطر نوشته با حروفی قدری درشت‌تر و نه چندان حجاری شده‌اند. کمبود جا در سمت چپ، این الزام را بوجود آورده که فرشته معلق را نزدیک به مرکز تصویر قرار دهند.

ترجمه نوشته‌ها

در سال يك هزار و ششصد و سیزده الکساندرز
از این جا دور شد و از این دنیا رفت.
نسطوربوس مترجم و مفسر متون الهی پسر
روانشاد کریا (یا کاریا یا کیریا)

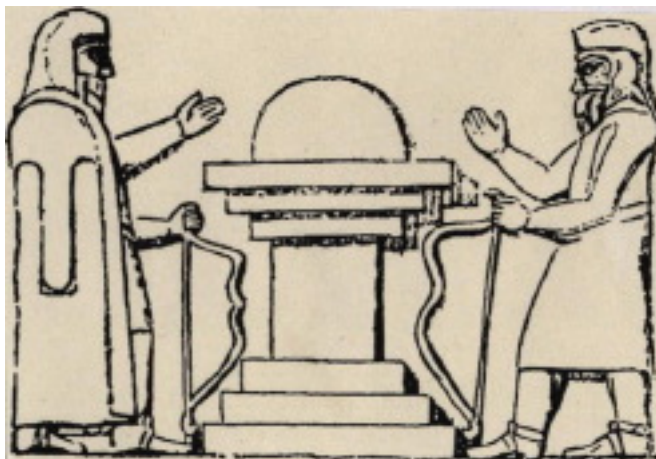
جمله « از این دنیا رفته یا در حال رفتن » که بمعنی « مردن » است حتی فعل بکار برده شده در اینجا و روی سنگ نوشته قبر قابل درک است.

نام یونانی Νεστοριος، که به سریانی «نسطوربوس» می‌باشد و در سنگ نوشته‌های قبور دیگر در این منطقه مشاهده شده بهیچ وجه چیز خاصی محسوب نمی‌شود. اما ذکر وضعیت شغلی متوفی که مدیر يك مدرسه تعلیمات مذهبی بوده جالب توجه است، موقعیت شغلی يك مفسر متون الهی به معنی ناشر هم در مدرسه ادسا و هم در نصیبین و سلوکیه جالب توجه اینکه در میان سنگ قبرهایی که توسط کولسون تفسیر شده دو سنگ نوشته هم برای چنین موقعیت شغلی وجود دارد که در هر دوی آنها موضوع شاخص این است که متن بخصوص وجود دارد که طولانی و برای فرد مرده افتخارآمیز است، به طوری که موقعیت رفیع مفسر متون مذهبی در ورای قرن ششم و حوزه سریانی‌ها را می‌توان مجسم کرد. حداقل يك مدرسه تعلیم دینی سطح بالا در ناحیه چو-تال (Tschu Tal) وجود داشته. شاید لازم است در تصورات کنونی ما، که فقط قدری

از ساختار کلیسای مادر سوری در ناحیه ایشیک کول نفوذ کرد، باید تجدید نظر کرد. بدلیل اهمیت زیاد برای انتقال دانش علوم مذهبی بهرحال رهبر چنین مدرسه‌ای می‌باید بدون تردید از احترام زیادی نزد مسیحیان منطقه برخوردار بوده باشد. اگر با متون طولانی و با شکوه سنگ قبرهای آن دو مفسر دیگر متون مذهبی مقایسه‌ای بعمل آوریم، خواهیم توانست دلیل تزئین با دقیق این سنگ قبر را با توجه به موقعیت والای مرد متوفی درک کنیم. مشخص کردن موقعیت شغلی با کلمه سریانی واضح است، اما استفاده از کلمات بیگانه یونانی چنین نیست. این عمل بطور کلی چندان معمول نبوده و شاید بدین سبب هم دارای يك اشتباه بزرگ است.

ترسیم تصویری: پایه صلیب روی شش صفحه قرار گرفته، بدون این که به اندازه‌ها و ترتیب صفحه‌ها و همچنین معنی ساختار سنگی توجه شود. اما فرم پایه اشاره به زرتشت و آتشکده او دارد. شکل روی يك سنگ دیگر (شکل ۲) که از قرن چهارم قبل از میلاد می‌باشد نیز آتشکده‌ای را نشان می‌دهد که صفحات سنگی آن به طرف وسط کوچکتر می‌شوند. در این جا هم مجموعاً شش صفحه سنگی به اضافه يك ستون باریک و بلند در وسط وجود دارند، در صورتی که آن شش صفحه در سنگ قبر همگی به يك اندازه ضخامت دارند، و در این جا به جای آن شش صفحه قطور يك ستون به همان ارتفاع قرار دارد. تصاویر بعدی از آتشکده (آتشگیره) در سکه‌های ساسانیان و کوشانیان در تعداد کل صفحات سنگی و هم چنین در تعداد آنها در زیر یا بالای قسمت باریک تفاوت دارند، در حالی که این قسمت باریک همیشه بسیار بالاتر از سایر صفحات سنگی می‌باشد. این قسمت به نظر می‌رسد که شکلی همانند يك ستون مدور داشته باشد، اما در واقع چهارگوشه است. حداقل يك تصویر از اسواربوم (دخمه یا محل امانت‌گذاری استخوانهای مردگان) زرتشتی وجود دارد که متعلق به قرون هفتم یا هشتم است که در آن تعداد صفحات سنگی و همین‌طور ترتیب قرار گرفتن آنها با فرم این سنگ قبر مطابقت دارد.

این اسواربوم از اطراف ساریگ (Saryg) در چو (Tschu) یافت شده که از محل یافت سنگ قبر مورد بحث ما چندان دور نیست. آن تخته سنگ باریک میانی در این جا نیز هست، گرچه از جاهای دیگر قدری کوتاه تر است. با وجود ترسیم مکرر و فراوان تصویر آتشکده‌ها که البته تماماً از زمانهای دورتر از زمان نوشتن سنگ قبرها می‌باشند، محراب در تمام نکات قابل مقایسه با تصویری که در روی سنگ قبر دیده می‌شود تطابق دقیق و کامل ندارد. درباره تقبل آگاهانه و مستقیم یا غیرمستقیم این انگیزه بر محیط اطراف نمی‌توان مطلب چندانی گفت، مگر اینکه در اصل انسانها به معنی آن آشنا بوده باشند. اما ادله ای به نفع تقبل آگاهانه وجود دارند بدین مضمون که در ماوراءالنهر، مذهب زردشت مدت بسیار زیادی دوام آورده بود همچنین ماوراءالنهر خود نیز تاثیر قابل توجهی بر محدوده سمیر جتشیج اعمال می‌کرده و انسان می‌توانسته آن نمونه را مدنظر قرار دهد. مسلم این است که، فرم آتشکده‌ها در سایر نقاط آسیای مرکزی و آسیای شرقی حتی بدون وابستگی به مذهب زرتشت رواج داشته. بنابراین این تصویر روی سنگ قبر به آن نمونه نزدیکتر است، مثلاً به حکاکی‌های صخره‌ای در لاداک (Ladakh).

اما يك انگیزه دیگر فقط بصورت ظاهر این تصویر روی سنگ را با نمونه زرتشتی آن مربوط می‌سازد. در قسمت قبلی تصاویری از آتشکده‌ها را عنوان کردیم که دارای شکل حجاری شده کم و بیش واقع گرایانه‌ای از آتش هستند. فاصله آن شعله آتش سرکش تا تصویر گل بنفشه آبی روی سنگ قبر قدمی کوتاه بیش نیست. تصویر گل بنفشه آبی به طور خاص از هندوستان، اما هم‌چنین جزء آثار هنری مصر شناخته شده است. و اغلب بعنوان زبان سمبولیک در بودائیسیم در آسیای شرقی رایج می‌باشد. از آب بعنوان سمبول يك قدرت خلاقه، و با زیبایی درخشان و همین‌طور از آب کثیف بیرون آمده و سر برآورده «می‌تواند نشانه پاکی و خلوص، برتری، رویای، الهی آشکار شده زیبایی، و قدرت خلاقه، و محور بودن خدا در جهان، یا خجستگی تصویر باشد».

لوتوس سمبل تجسم قدرت الهی است، و در هنر عمل آن به عنوان «ترفیع یا روی تخت پادشاهی قرار دادن الوهیت‌های بودائی و هندوست». و در چین نیز به عنوان سمبول پاکی رواج کامل داشته است. این سمبول‌های غنی کاملاً به موقعیت سازنده سنگ قبر و گل بنفشه آبی اشاره دارند. به عنوان سمبول پاکی، لوتوس خود را پایه‌ای شایسته برای صلیب نشان می‌دهد. به عنوان سمبول قدرت خلاقه نیز بر صلیب نجات بخش تأکید می‌کند، زیرا

صلیب بر خلقتی نوین و آشکار سازی خلقت اشاره دارد که حتی به عنوان ضمیمه، بر تصویر صلیب يك سنگ قبر (بیان لفظی) گفته شده. به جای این که تخت پادشاهی يك خدای بودائی یا هندو باشد. گل لوتوس اینك به صورت پایه‌ای برای صلیب ظاهر می‌شود، که برای سوریهای شرقی علامت مورد علاقه آنها جهت تجسم قدرت الهی بوده است. بررتون (P.Brereton) درباره معنی عمیق تر لوتوس به این نتیجه می‌رسد که «چون این يك سمبول دوباره سازی و پیدایش نو بوده، لوتوس نیز در میان یونانی‌ها، رومیها و مسیحیان اولیه، گل مخصوص تدفین به شمار می‌آمده». استفاده از آن در رابطه با مرگ از قبل از مسیحیت رایج بوده است. مضافاً این که این سنگ قبر معرفی شده تنها شمایل سازی مسیحی در رابطه با ارتباط لوتوس و صلیب نیست. در چین این سمبل توسط سوریهای شرقی بسیار مورد استفاده قرار گرفته. همینطور پس از دوران میسیونرهای فرانسیسکانی. يك سنگ از سوی یووان Sui-Yuan (شکل ۳) آتشکده‌ای را نشان می‌دهد که در مقایسه با نقاشی‌های حجاری شده روی اسواریم و سنگ قبر، فاقد پایین‌ترین صفحه سنگی می‌باشد بالای آنها يك گل لوتوس قرار دارد که در بالای آن هم قسمت پائینی صلیب قابل رؤیت می‌باشد. در مقایسه با ترسیم روی سنگ قبر فقط آن دو فرشته وجود ندارند. مانند پیچك‌هائی که در کچکارن (Katschkaren) ارامنه وجود دارد، گل لوتوس نیز در يك تصویر قابل مقایسه ولی متأسفانه تاریخ‌گذاری نشده از لاداخ به خوبی طراحی و تنظیم شده. با توجه به نکات مشترك زیاد و همه جانبه مابین سمبول غیر مسیحی بودن لوتوس و مورد استفاده آن در میان مسیحیان سوریه شرقی، آسیای میانه و چین می‌باید يك برداشت آگاهانه برای بیان ایمان متعلق به آنها و سمبول‌های شناخته شده در آن سرزمین را قبول کرد. تلفیق اشکال صلیب با لوتوس در سنگ قبر گرچه مطلب تازه‌ای نیست اما مثال بسیار زیبایی است که این تصویر تأیید آن می‌باشد. این موضوع می‌بایستی همیشه در بررسی لوتوس در مد نظر باشد.

نقش دو فرشته که در طرفین صلیب قرار دارند نیز برای اولین بار در آسیای میانه ابداع نشده. نمونه‌های اولیه و شناخته شده این نقش که از حوالی روم و نیز از شهرهای مورانو و ونیز یافت شده به قرن ششم بر می‌گردد.

يك گونه دیگر از همین دوران در موزه برلین باد (Berlin Bode) وجود دارد که از حوالی قاهره امروزی یافت شده. اگر به یاد داشته باشیم که در قرن ششم میلادی کلیسای شرق

سوریه در نحوه تفکر و سازماندهی قدم‌های زیادی برداشته بوده، در این صورت این سنگ قبر دلیل بارزی است برگشورده بودن مرزهای روم به طرف مشرق زمین. اما نحوه و حالت قرار گرفتن فرشته‌ها حکایت از تاثیر گذاری فرهنگ چین دارد.

در خصوص لباس فرشتگان، محل قرار گرفتن و حالت اندام و ایستادن آنها هیچ شباهتی مابین آنها و جادوگران و خدایان که همیشه با قامت راست و البته به اشکال متفاوت دیده می‌شوند وجود ندارد. این گونه اشکال ندرتاً در تصاویر آتشکده‌های ایرانی در طرفین محراب مشاهده می‌شوند. بنابراین ایده پذیرفتن این گونه اشکال به اضافه آتشکده‌ها به عنوان سمبل‌های مسیحی شده را می‌توان مردود دانست. در يك جام نقره‌ای مربوط به قرن هشتم از مسیحیان سریانی شرقی (بر خلاف ادعای Haussig) که در آن سه صحنه از مصلوب شدن مسیح، قبر خالی او و صعود وی به آسمان حکاکی شده، تمام اشکال حتی فرشته‌ها به حالت قائم و با لباسهای نسبتاً تنگ و چسبان نشان داده شده‌اند. لباسهای سریانی، سوگدر و ساکن (Saken) و مغول‌ها کاملاً با این اشکال تفاوت دارند. مابین لباس فرشته روی سنگ قبر با يك Uiguren از شورجوك Sorcuk (۲۰۰ کیلومتری غرب جنوب غربی Choso) شباهتی وجود دارد.

اما توافق کامل در لباس فرشتگان با البسه چینی‌ها توافق کامل (هماهنگی کامل) دیده می‌شود. نقاشی‌های چینی انسان را اغلب با لباسهای گشاد و بلند با آستین‌های گشاد که دست‌ها را می‌پوشانند نشان می‌دهد. اغلب اما نه همیشه آستین‌ها از آستین فرشته‌ها گشادتر هستند. در ناحیه کمر، همانند فرشته‌ها کمربندی پارچه‌ای بسته شده. به اضافه این که غالباً اندام قدری به جلو خم شده نیز دیده می‌شود (شکل ۴) همان طوری که در آن دو فرشته روی سنگ قبر، نشان داده شده است. بنابراین بدون هیچ تردیدی می‌توان نحوه لباس پوشیدن آنها را چینی دانست. چون در نزد چینی‌ها همانطوری که در نزد ترکها نیز بوده نشان دادن اعضای بدن به عنوان علامت ظاهری بردگی تلقی می‌شده در مراسم مذهبی از آن ممانعت به عمل می‌آمد بنابراین ترسیم فرشته با نحوه لباس پوشیدن چینی‌ها در روی سنگ قبور در آبادیهای ترك نژاد بسیار مناسب است. اگامی (N.Egami)† می‌گوید که نقش فرشته در سایر سنگ قبرهای چینی - مسیحی نیز ترسیم شده‌است. اما او هیچ ترکیبی از ساختارهای محراب گونه با این نقوش را ذکر نکرده، بنابراین هیچ گونه سرمشقی برای این گونه ترکیب از عناصر مختلف که در این ترسیم مورد بحث وجود دارد در دسترس نیست.

سؤال این است که آیا هنرمند در محترم دانستن صلیب از سوی چینی‌ها اهداف میسیونری را در مد نظر داشته، یا این که او در چین، گل لوتوس را سمبلی برای بودائیسیم یا تائوئیسم می‌دیده که می‌بایستی در برابر صلیب مقام کوچکتر و پایین‌تری را احراز نماید

و یا این که خود، او کارفرمای او یا حتی کل جامعه او به قدری تحت نفوذ چینی‌ها بوده‌اند که يك فرشته را در لباس چینی و حالت ایستادن آن گونه، به نظرش عادی جلوه می‌کرده. این فکر که صلیب پیروزمندانه بر فراز سمبول‌های مذاهب دیگر ایستاده و برتری مسیحیت را بر مذاهب رایج در آن سرزمین‌ها و قوم‌ها به نمایش می‌گذارد بیشتر در خور صلیب کلیسای ارتدکس روسیه است که در بالای گنبدهای کلیساهای بی‌شماری به حالت پیروزمندانه بر فراز هلال ماه مسلمانان قرار گرفته، و یا آن نقوشی که يك صلیب بر فراز کره زمین یا حتی بر فراز آتشکده دیده می‌شود.

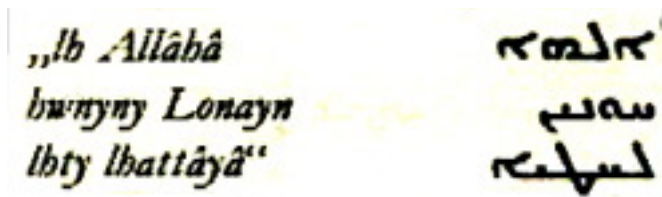

مأخوذ 247, *Orientalia Christiana Analecta*

René Laven - VI Symposium Syriacum 1992, Cambridge

۳- يك سنگ نوشته سریانی از نیشابور، ایران

در مجموعه‌ای از اشیاء سنگی و سفالی متعلق به جامعه‌ای مسیحی در نیشابور (حدود ۶۰ کیلومتری غرب مشهد) که توسط Charles Wilkinson توصیف شده، بشقابی وجود دارد که قدمت آن به دقت تعیین نشده ولی احتمالاً به زمانی مابین قرن نهم و یازدهم میلادی (احتمالاً نهم) تعلق دارد. در این بشقاب نوشته‌ای در سه ردیف به چشم می‌خورد. آیا چون نیشابور محل اقامت کلدانیهای وابسته به پاتریارک انطاکیه و تحت نظر کاتولیکوس Ro-magyris بوده او فقط محله‌ای از به اصطلاح «کلیسای شرق» نسطوری را در خود جای نداده بوده، دیگر قابل تشخیص نیست که بانیان آن به چه فرقه‌ای وابسته بودند. متن سریانی نوشته شده به خط Estrangelo (نوع الفبای قدیمی سریانی که کلمات را بدون فاصله و به هم پیوسته می‌نوشتند) نیز در این رابطه اشاره‌ای ندارد. این پشت نوشته برحسب قرائت F.Rosentha بدین گونه است:

ترجمه نوشته چنین است: «خدایا، بر من گناهکار ترحم فرما». حال اگر متن ارائه شده را با نوشته مقایسه کنیم. فوراً جلب نظر خواهد کرد که نوشته در هر خط حاوی فقط يك کلمه است. بدون اینکه بخواهیم به جزئیات وارد شویم. باید در نظر داشته باشیم که در قرائت فوق‌الذکر اولین مجموعه از حروف در هر ردیف ظاهراً يك ترانس لیتراسیون (نمایش تلفظ کلمات يك زبان به توسط حروف زبانی دیگر) را ادامه می‌دهد، و دومین يك رونویسی. هم در این مورد و هم در ترجمه آن قدر اشتباه در متن بوجود می‌آیند که می‌باید نحوه قرائت جدیدی را پیشنهاد کرد (متن، ترانس لیتراسیون، رونویسی و ترجمه).

خدا یا	alaha	' ih'
ترحم فرما بر من	honayn	hwnyn
گناهکار	ihattaye	ihty'

هنگام خواندن در خط دوم این واقعیت که het در ابتدای کلمه احتمالاً به صورت دوسو

خم شده نوشته می شده تولید در دسر می کند. چنین نحوه نوشتن در دست خط مرسوم نیست. بدون شك این پسوندی برای اول شخص جمع است، به طوریکه با وجود فقدان نقطه های جمع (Syame) باز هم آخرین کلمه می تواند به صورت جمع باشد. این متن دعای باجگیر (در لوقا ۱۸-۱۳) است که به صورت جمع تبدیل شده.

در کلیسای یونانی ارتدکس متن این نوشته به عنوان دعای تند و آتشین یا حتی دعای قلبی برای تعمق دائمی تا به امروز مورد استفاده بوده و بر روی اشیاء تزئینی در منازل مسیحیان کمافی الساق یافت می شده. در «کلیسای شرق» در شرق سریان امروزه هم بدین ترتیب دعا می شود اما به عنوان پشت نوشته مرسوم نیست. در رابطه با تاریخ ساخت این بشقاب بدین معنی است که از خود متن هم نتوان هیچ گونه علائمی به وابستگی به فرقه ای خاص پیدا نمود.

نحوه ساخت بشقاب اشاره به این دارد که به عنوان شیئی تزئینی به صورت قائم (آویخته به دیوار؟) مورد استفاده بوده است. همان طوریکه در استفاده از بسیاری از بشقابهای سرامیک این دوره مرسوم بوده. در پشت بشقاب نقوش تزئینی در لبه خارجی دیده می شود، همچنین در نقاطی که انسان در يك بشقاب کج ایستاده از پهلوهنوز بتواند مشاهده کند. به علاوه می باید به صلیب هایی که با خط دولبه احاطه شده اند توجه کرد که جهت محور قائم را نشان می دهند، تا اینکه نوشته به صورت افقی قابل خواندن باشد و نه به صورت قائم، آن طوری که در آسیای مرکزی اغلب دیده می شود.

فصل پنجم

گفتگوی

تیموتاوس پاتریارک کلیسای شرق

و

المهدی خلیفه عباسی

مقدمه

گفتگوی تیموتاوس اول پاتریارک کلیسای سریانی شرق در بغداد و المهدی سومین خلیفه عباسی، در عین حال که یکی از نخستین گفتگوهای بین دنیای اسلام و مسیحیت است یکی از مهمترین آنها نیز می‌باشد و جا دارد که درباره متن این گفتگو اطلاعات بیشتری کسب کنیم.

منشاء نخستین نوشته در مورد این گفتگو

متن اصلی گفتگو به زبان سریانی شرق است و بعنوان نامه‌ای از سوی تیموتاوس به مخاطبی ناشناس نوشته شده است. احتمالاً این مخاطب ناشناس همان «سرگیس، روحانی و دانشمند علوم الهی» باشد که اسقف عیلام و دوست تیموتاوس بود و غالباً بین ایشان نامه‌هائی مبادله می‌گردید.

گفتگو کنندگان: تیموتاوس و المهدی

المهدی خلیفه عباسی نیازی به معرفی ندارد. می‌دانیم که وی سومین خلیفه عباسی و پسر المنصور خلیفه دوم بوده است. دوران خلافت وی از سال ۱۵۸ هجری / ۷۷۵ میلادی آغاز گردید و به سال ۱۶۹ هجری / ۷۸۵ میلادی درگذشت. دوران خلافت وی مقارن منازعاتی با دولت روم شرقی (بیزانس) و اختلافات داخلی از جمله قیام المقتدر در ایران بوده است. المهدی راه عدل و انصاف را در پیش گرفته بود و بخصوص با شیعیان خوش رفتاری می‌کرد. وی سالها پیش از تاسیس بیت‌الحکمه توسط مامون خلیفه عباسی، به‌خاطر علاقه‌ای که به فرهنگ یونانی داشت دستور ترجمه کتابهای یونانی را صادر کرد و

تیموتاوس در این میان نقش عمده‌ای ایفا نمود. در دربار المهدی این قبیل فعالیتهای فرهنگی موجب بحث و گفتگوهای در باب مسائل دینی و مذهبی می‌گردید که یکی از آنها همین گفتگویی است که مبادرت به ترجمه و چاپ آن کرده‌ایم.

تیموتاوس اول خود یکی از شخصیت‌های بسیار برجستهٔ کلیسای شرق است که مدتی بسیار طولانی، بیش از ۴۲ سال، پاتریارک کلیسای شرق بود (۷۸۰-۸۲۳). در آن زمان کلیسای شرق توسعه شگرفی یافته تا هندوستان و چین پیشروی کرده بود. هر چند در باب انتخاب وی به مقام پاتریارک این کلیسا بحثهایی وجود دارد لیکن وی را باید بانی این قلمرو وسیع و نفوذ کلیسای شرق در آن دانست.

تیموتاوس تعلیمات بسیار عمیقی دیده بود. وی مقارن سال ۷۲۷ در کوهستان اربیل واقع در شمال شرقی موصل که در سر راه ایران قرار دارد به دنیا آمد و هنوز در عنفوان جوانی بود که به مکتب دیر باشوش سپرده شد و در آنجا از محضر استادان بنامی کسب فیض نموده به تحصیل زبانهای یونانی و عربی و سریانی پرداخت و هنگامی که به مقام پاتریارک انتخاب گردید مقر پاتریارکی را از تیسفون به بغداد که به تازگی توسط المهدی بنا گردیده بود، انتقال داد (۱۴۶ هجری / ۷۶۳ میلادی). وی علی‌رغم وظایف سنگینی که بر عهده داشت بنا به درخواست المهدی خلیفه عباسی اقدام به ترجمه طویبقای ارسطو از زبان سریانی به عربی نمود. آنچه از مکاتبات بیشمار تیموتاوس بر جای مانده شاهد وسعت اطلاعات وی در باب کتاب مقدس، الهیات و بخصوص مسیح شناسی است. مسلماً کسی بهتر از او از عهده پاسخ به پرسشهای خلیفه برنی آمده است.

وضع مسیحیان و مخصوصاً مسیحیان کلیسای سریانی شرق در قلمرو خلافت اسلامی عباسیان بخصوص در این دوران بسیار رضایت بخش بوده است. مسیحیان در دربار خلیفه دارای مناصب مهمی بودند و وظایف طبابت، کتابت و خزانه‌داری خلیفه را مستقیماً بر عهده داشتند و دانشمندان مسیحی به دربار خلیفه رفت و آمد می‌کردند. از نامه‌های تیموتاوس چنین برمی‌آید که اغلب در اشاره به این کتاب و منشیان مسیحی خلافت، جهت رفع اختلافهای مسیحیان و مسلمانان و همچنین جهت تنظیم امور داخلی کلیسای شرق مداخلات موثری نموده است.

تیموتاوس جهت حل مسائل مربوط به کلیسای خود و همچنین دیگر جوامع مسیحی که در قبال آنان احساس مسئولیت می‌نمود ناچار از مذاکرات مستقیم با مقامات خلافتی بوده

حتی به حضور خلیفه نیز رفته و مسائل را با وی مطرح و در حل آنها کوشیده است. اما ملاقات آنها فقط محدود به مذاکره جهت رفع اختلافات و حل معضلات نمی گردید بلکه همان گونه که از نوشته مورخین کلیسای شرق و از نامه های تیموتاوس برمی آید تیموتاوس با المهدی (۷۷۵-۷۸۵)، الهادی (۷۸۵-۷۸۶)، هارون الرشید (۷۸۶-۸۰۹)، الامین (۸۰۹-۸۱۳) و المامون (۸۱۳-۸۳۳) به بحث و گفتگو می پرداخت و با ایشان در باب مسائل فلسفی، الهیات و چه بسا مطالب دیگر به گفتگو و تبادل نظر می نشست. در نسخه سریانی گفتگویی که اکنون ترجمه آن از نظر خوانندگان می گذرد، تیموتاوس در مقدمه نامه به مخاطب خود می نویسد که هر بار به حضور المهدی می رسید موضوع صحبتها فقط مسائل حکومتی نبود و گاهی نیز حول فلسفه و حکمت دور می زد، موضوعی که خلیفه عطشی وافر نسبت بدان داشت و تمایل شدیدی به فراگرفتن آنچه نمی دانست. در طی یکی از باریابی های پاتریارک کلیسای شرق به حضور خلیفه پس از دعای خیر خداوندی در حق وی، المهدی سخنان او را قطع می کند و در باب ایمان و اعتقادات مسیحی پرسشها می نماید.

اصالت و تاریخ گفتگو

بر حسب مشخصات متن سریانی، تاریخ این گفتگو باید مربوط به اواخر سال ۷۸۱ یا اوائل سال ۷۸۲ میلادی باشد. درواقع در دور دوم مذاکرات، تیموتاوس از هارون الرشید پسر خلیفه که وارث تاج و تخت به شمار می آمد و در آن زمان درگیر جبهه روم شرقی (بیزانس) بود به نیکی و تجلیل یاد می کند. لازم به توضیح است که هارون الرشید دو بار با روم شرقی به جنگ پرداخت. نخستین بار به سال ۱۶۳ هجری / ۷۷۹ میلادی و دومین بار به سال ۱۶۵ هجری / ۷۸۱ میلادی که با فتح درخشان عباسیان به پایان رسید و سلطه اعراب را بر تنگه بسفور مسجل نمود. تجلیل پاتریارک از ولیعهد احتمالاً به هنگام این دومین پیروزی بوده است.

این نظریه مورد تردید قرار گرفته زیرا تجلیل پاتریارک از هارون الرشید پسر کهنتر خلیفه نمی تواند مربوط به سال ۱۶۵ هجری باشد چرا که در این تاریخ ولیعهد خلیفه پسر مهتر وی موسی بود که در سال ۱۶۹ هجری با نام الهادی به خلافت رسید. لذا چنین استدلال می شود که هرگز چنین گفتگویی بین خلیفه و پاتریارک رخ نداده و وجود مدارکی دال بر چنین گفتگویی بعدها کار منشیان دربار برای مجاب کردن مسلمانان با گرامی داشت خاطره مهدی و هارون بوده و زمان تهیه آن باید مقارن سال ۱۸۳ هجری باشد.

بدون آنکه وارد بحث جانشینی مقام خلافت در خاندان عباسی گردیم در رد نظریه فوق باید به استدلال زیر نیز توجه نمود: با قبول این موضوع که موسی پسر ارشد المهدی به عنوان ولیعهد به سال ۱۶۰ هجری انتخاب و تعیین گردیده بود هارون پسر کهنتر نیز به نوبه خود به عنوان ولیعهد انتخاب گردید تا پس از موسی به خلافت رسد و این امر مربوط به قبل از سال ۱۶۵ و جنگ با دولت بیزانس بوده است. به تحقیق در سال ۱۶۳ هجری خلیفه المهدی به مغرب، آذربایجان و ارمنستان لشکر کشید و طبری مورخ ایرانی در این مورد تردید ندارد. وانگهی روشن نیست اگر چنین گفتگویی در زمان هارون الرشید رخ داده چرا باید این پرسشها را بر زبان خلیفه متوفی جای داد؟

دلیل قوی دیگری مبنی بر رد این تردید را باید در نامه تیموتاوس به مخاطب خود یافت چه در آن نامه می نویسد که به خواست خداوند در نامه بعدی از سؤال و جوابهایی که بین وی و فیلسوف بزرگ، امیرالمومنین المهدی رخ داده خواهد نوشت و نباید تردید کرد که این نامه همانی است که ترجمه آن را آورده ایم.

کلیسا به مسلمانان که پرستنده خدای یکتا، حی، ازلی و رحمان و قادر مطلق و خالق آسمان و زمین است و با آدمی سخن گفته است با دیده والائی می نگرد. ایشان با تمام قلب و روح خویش خود را به احکام خدائی تسلیم نموده اند حتی احکامی که نهان است همانطور که ابراهیم خود را به خداوند تسلیم کرده و اطاعت باری تعالی را ذمه خویش ساخت و ایمان اسلامی عمیقاً بدان اشارت دارد. هر چند مسلمانان عیسی را خدا نمی دانند اما وی را چون پیامبری ارج می نهند، مسلمانان مریم عذرا را محترم داشته و اغلب به درگاه وی نیاز می آورند. علاوه بر این در انتظار روز قضاوت الهی هستند که خداوند اجر همه برخاستگان از مرگ را آن روز خواهد داد. همچنین زندگانی اخلاقی را حرمت داشته و خدا را بخصوص با نماز و صدقه و روزه عبادت می کنند.

اگرچه در قرون گذشته بین مسیحیان و مسلمانان اختلافات و نزاعهایی وجود داشته است، مجمع واتیکان دوم همه را دعوت می نماید که گذشته را به فراموشی سپارند و در مقابل کوشش نمایند با صمیمیت مطلق به داد و تفاهم کامل روی آورند و با استعانت یکدیگر در اعتلا و حراست عدالت اجتماعی، ارزش های اخلاقی، صلح و آزادی برای بشریت بکوشند.

«خداوند مسیح را در دل خود تقدیس نمائید و پیوسته مستعد باشید تا هر که سبب امیدی را که دارید از شما بپرسد او را جواب دهید لیکن با ملاطفت و احترام» (اول پطرس ۳: ۱۵-۱۶).

گفتگوی مذهبی بین المهدی خلیفه عباسی و تیموتاوس پاتریارک مسیحیان سریانی شرق

۱- به نام خداوند خالق حی ناطق

خلاصه گفتگو و سئوالها و جوابهایی که در جلسات مختلف بین پاتریارک تیموتاوس با امیرالمومنین المهدی روی داده است.

سؤال اول: (مسیح پسر خدا)

✱ المهدی: برای مرد دانایی مانند تو شایسته نیست که ادعا کند خدا همسری اختیار کرده یا دارای فرزندى شده است.

✱ تیموتاوس: چه کسی جرأت می کند چنین ناسزائی به خدا نسبت دهد؟

✱: پس عقیده‌ات در مورد مسیح چیست؟

✱: او کلمه خداست که برای نجات ما در صورت انسان ظاهر شد.

✱: فئ گویی پسر خدا است؟

✱: انجیل، تورات و کتب انبیا این را تأیید نموده‌اند اما پسر بودن وی نه جسمانی بلکه الهی، ابدی و عجیب می باشد و چگونگی وقوع آن ماورای ادراک ماست زیرا ذات خدا درک ناشدنی و صفات وی وصف ناپذیر است. زیرا ذات و صفات فقط می توان به نوشته های مقدس که در صحت آنها تردید نیست ایمان آورد، مثل سخنی که از درون یا نور که از آفتاب نشأت می گیرد.

سؤال دوم: (بکارت مریم)

✱: آیا ادعا نمی کنید که مسیح از مریم متولد شده است؟

✱: از يك طرف، او کلمه خداست که از ازل وجود داشته و از طرف دیگر، در زمان معین بدون خواهش تن به صورت انسان از مریم عذرا زاده شد.

✱: اینکه مادرش مریم عذرا بدون خواهش تن حامله گردیده در نوشته ها آمده و این را خوب می دانم ولی چگونه امکان دارد پس از زائیدن باز باکره بماند؟

✱: طبیعتاً هیچ زنی بدون خواهش تن حامله نخواهد شد و پس از زائیدن بکر نخواهد ماند. ولی با توجه به قدرت خدا هر غیر ممکنی ممکن می شود. همچنانکه با قدرت خدا بدون

خواهش تن باردار شد پس از زائیدن نیز باکره باقی خواهد ماند. می توان در کتاب مقدس نیز مشابه آن را پیدا کرد: حوا از پهلوی آدم بوجود آمد بدون اینکه آدم دوباره شود یا در طبیعت می بینیم که نور از خورشید به وجود می آید اما خورشید تجزیه نمی گردد.

سؤال سوم: (وحدت مسیح، خدا و انسان)

☆: چگونه ازلی می تواند در زمان متولد شود؟

✚: با طبیعت انسانی از مریم متولد شد نه با طبیعت الهیش.

☆: در این صورت دو شخص متمایز است!

✚: چون ایمان داریم که او یگانه می باشد نه دوگانه، بنابراین هرگز به دو طبیعت جدا از یکدیگر معتقد نیستیم بلکه این دو طبیعت، يك پسر همان مسیح یگانه می باشد. همچنان که انسان در ترکیب، شکل و صورتش یکی است و دارای روح پنهانی و جسم ظاهری می باشد به همین طریق کلمه خدا با طبیعت انسانی یکی است و در این دو طبیعت هیچ جدایی و امتزاجی وجود ندارد.

سؤال چهارم: (دو طبیعت مسیح)

☆: آیا مسیح نگفته است: نزد پدر خود و پدر شما، خدای خود و خدای شما می روم؟

(یو ۱۷:۲۰). اگر پدر اوست پس خدای او نیست، و بر عکس، زیرا این تناقض است.

✚: به واسطه ذات کلمه و تولد وی در ازل از پدر، پدر اوست همچنان که انسان توسط ذات روحانیش زنده و متکلم است نه توسط ذات جسمانییش. زیرا حیات و تکلم اساس روحانی دارد نه جسمانی. کما اینکه خداوند خودش ذاتاً پدر کلمه می باشد، در این صورت با پیوستگی کلمه به موجودیت انسانی که از مدیم متجسم شده پدر انسان نامبرده می باشد...

سؤال پنجم: (خدا پدر روحانی مسیح است)

☆: چگونه خدا می تواند مولودی بوجود آورد در صورتی که خودش روح است و فاقد اعضا

و آلات مولد؟

✚: همانگونه که بدون آلات و وسایل تمام هستی را آفریده است. به خوبی مشاهده می کنیم که خورشید بدون اعضای مولد پرتوهایش را به وجود می آورد. بطور کلی، تولید يك وجود روحانی خود روحانی است همچنانکه تولید يك موجود جسمانی خود جسمانی است.

سؤال ششم: (تثلیث)

☆: آیا به پدر و پسر و روح القدس اقرار داری؟

✚: بلی

☆: که سه خدا هستند؟

✚: این نامها برای ما بیانگر اشخاص (اقانیم) خدای یگانه است. همچنانکه امیرالمومنین، کلامش و روحش يك وجود واحد است و نه سه خلیفه - کلام و روح از تو جدا نیست - همچنین خدا نیز با کلمه و روحش يك خدا است و نه سه زیرا کلمه و روح از او جدا نیستند. همچنانکه خورشید با نور و حرارتش يك خورشید است و سه تا نیست.

سؤال هفتم: (مسیح کلمه ابدی)

✚: همچنانکه خدای متعال ابدی است کلمه و روحش نیز ابدی می باشد. اگر کلمه و روح از او جدا بود بدیهی است که زنده و ناطق نمی بود و اگر او سرچشمه عقل ناطق و زندگی نبود نمی توانست آنها را به فرشتگان و انسانها بدهد. ضمناً داود نبی گفته است: «به کلام خداوند آسمانها ساخته شد و کل جنود آنها به نفخه دهان او» (زمزمور ۳۳: ۶) و «کلمه خداوند را می ستایم» (مز ۱۱۶: ۱۱؟). اشعیای نبی نیز می گوید «کلام خدا تا ابدالابد استوار خواهد ماند» (اشعیا ۴۰: ۸). و در انجیل آمده است: «در ابتدا کلمه بود و کلمه نزد خدا بود و کلمه خدا بود. همان در ابتدا نزد خدا بود. همه چیز به واسطه او آفریده شد و به غیر از او چیزی از موجودات وجود نیافت، در او حیات بود» (یوحنا ۱: ۱-۴) حیات در این جا یعنی روح. مسیح به شاگردانش فرموده است: «همه امتها را شاگرد سازید و ایشان را به اسم پدر و پسر و روح القدس تعمید دهید» (متی ۲۸: ۱۹). با این تفاسیر نباید عابد و معبود و خالق و مخلوق را در ردیف هم به حساب آورد.

سؤال هشتم: (یگانگی و تمایز اشخاص تثلیث)

✚: عقل، کلمه و روح هر يك به لحاظ ویژگی از یکدیگر متمایز هستند بدون اینکه در ذات الهی شان جدایی باشد. کلمه از عقل به وجود آمده و روح هم از او ناشی شده همچنانکه روشنائی از خورشید به وجود می آید و حرارت نیز از آن ناشی می شود. همچنانکه عطر و طعم سیب نه از يك نقطه معین آن بلکه از تمامی سیب ناشی می شود بدون اینکه عطر و طعم از هم جدا باشد کما اینکه این دو تا هم از سیب جدا نیستند و در عین حال عطر با طعم فرق دارد و این دو با سیب فرق می کنند و این سه علیرغم این سه حالت يك سیب را تشکیل

می دهند به همین طور پدر و پسر و روح القدس سه شخص هستند و يك طبيعت واحد، دارای سه خاصیت لازم خدای واحد که سه صفت ذاتی و متجلی دارد.

✠: اگر جدائی بین آنها نیست و چنانچه پسر وجود انسانی به خود گرفته پس در این صورت پدر و روح القدس هم وجود انسانی یافته اند.

✠: همچنانکه کلام با گفتار و نوشته و کاغذ متحد می شود بدون اینکه عقل و روح با آنها یکی شود و کلام از عقل و روح جدا نیست به همین طور کلمه خداست که با وجود انسانی متحد شده نه پدر و روح القدس، بطوری که کلمه از آنها جدا نیست، از این روست که هیچکس نمی گوید «من عقل فلانی را شنیدم» بلکه «کلامش را شنیدم» و می دانیم که کلام از عقل و روح جدایی ناپذیر است.

سؤال نهم: (ختنه و تعمید)

✠: اگر مسیح رهبر و مولای تو ختنه گردیده پس چرا تو ختنه نشده ای؟

✠: مسیح در روز هشتم ولادتش طبق سنت موسی ختنه شد و ختنه ابتدای سنت موسی است. بعداً در سی سالگی تعمید یافت زیرا تعمید ابتدای سنت وی می باشد. مسیح ختنه را به واسطه تعمید باطل کرده است.

سؤال دهم: (مسیح شریعت موسی را کامل کرده است)

✠: اگر مسیح شریعت موسی را باطل نموده پس مخالف آن است.

✠: همچنان که به هنگام طلوع خورشید نور ستاره ها محو می شود بدون آنکه ضدیتی مابین آنها باشد و هر کس که از شیر گرفته شود و غذای دیگر خورد بدین معنا نیست که مخالف شیرخوارگی باشد مسیح نیز این چنین تورات را به واسطه انجیل باطل کرده است بدون اینکه تضادی بین آنها وجود داشته باشد.

سؤال یازدهم: (نیایش ایمانداران کلیسای شرق به سوی مشرق)

✠: مسیح از هنگام ظهور تا صعودش موقع نیایش رو به معبد اورشلیم سجده می کرد پس چرا تو موقع نیایش رو به مشرق سجده می کنی؟

✠: سجده واجب سجده ای است که مومن رو به خدا که در ملکوت آسمان است ادا نماید. سمبل ملکوت آسمان روی زمین فردوس است که در شرق قرار دارد. دلیل دیگر این است که مسیح شریعت موسی را به جای ما تحقق بخشید تا زمانی که شریعت خود را با تعمید گرفتن از یحیی تعمیددهنده برقرار کند، بعد از آن شریعت خود را عملی ساخت و به شاگردانش تعلیم داد و به آنها فرمود که شریعتش را به ما تعلیم دهند. روی این اصل به ما یاد دادند

که موقع نیایش رو به سوی مشرق کنیم. دلیل سوم این است که اولین بار که انسانها رو به خدا سجده کردند رو به سوی مشرق داشتند، آدم در فردوس رو به مشرق سجده می کرد و نسلهای بعدی از او پیروی کردند و این سنت از همان زمان متداول و معمول شده است. از این رو ما به جهت جستجوی وطن قدیم که از آنجا بعثت گناه رانده شدیم رو به مشرق سجده می کنیم تا هنگامی که مسیح ظهور کرد و ما را از گناه رهایی بخشید «زیرا که پسر انسان آمده است تا گمشده را نجات بخشد» (متی ۱۸: ۱۱، لوقا ۱۹: ۱۰). سرانجام وقتی مسیح ما را از ظلمت گناهان نجات داد ما را بسوی روشنائی که رو به مشرق است هدایت نمود.

سؤال دوازدهم: (مسیح در عین حال که خدا بود نیایش کرد)

☀: اگر مسیح سجده کرد و نیایش نمود پس خدا نیست.

☪: او بر حسب انسانیتش نیایش و سجده می کرد تا آنچه را با گفتارش تعلیم داده بود با عمل نیز تعلیم دهد. اما این بدان دلیل نبود که احتیاج به نیایش کردن داشت زیرا در طبیعت انسانیش مرتکب گناهی نشده بود و در الوهیتش محتاج نیایش کردن نبود، بنابراین مسیح به علت گناه یا نیاز سجده نکرد.

سؤال سیزدهم: (شهادت پیامبران درباره مسیح)

☀: چرا می گویی مسیح از مادری بدون دخالت مرد متولد شد، معجزاتی نمود، مصلوب شد، مرد، رستاخیز کرد و به آسمان رفت و برای داوری زندگان و مردگان خواهد آمد؟

☪: من اینها را به دلیل شهادت پیامبران و انجیل می گویم. اشعیای نبی گفته: «اینک باکره حامله شده پسری خواهد زائید» (۱۴: ۷).

درواقع این امر می بایست چنین به حقیقت بپیوندد: آن کس که در ازل از پدر مولود گشت بدون آنکه وی را مادری باشد، زمانی هم رسید که از مادر بدون پدر در صورت انسان متولد شد برای اینکه تولد دومش که مرئی بود شهادتی باشد بر تولد اولش که مخفی بود. سپس همان نبی گفته است: «نام او را عمانوئیل خواهد خواند» (۱۴: ۷) یعنی «خدا با ما». اشعیای نبی در مورد معجزاتش گفته: «اینک خدای شما... می آید و شما را نجات خواهد داد آنگاه چشمان کوران باز خواهد شد و گوشهای کران مفتوح خواهد گردید، آنگاه لنگان مثل غزال جست و خیز خواهند نمود و زبان گنگ خواهد سرانید» (۳۵: ۵-۶).

نبی در مورد رنج و مرگش گفته است: «به سبب تقصیرهای ما مجروح و به سبب گناهان ما کوفته گردید» (۵: ۵۳). راجع به رستاخیزش داود گفته است: «قدوس خود را نخواهی گذاشت که فساد را ببیند» (مزمور ۱۶: ۱۰). در مورد صعودش باز داود گفته: «بر اعلی

علیین صعود کرده و اسیران را به اسیری برده» (مز ۶۸: ۱۹) و «خدا به آواز بلند صعود نموده است» (مزمور ۴۷: ۶). بالاخره در مورد بازگشت وی برای داوری دانیال نبی گفته است: «اینک مثل پسر انسان با ابرهای آسمان آمد و نزد قدیم‌الایام رسید و او را بحضور وی آوردند و سلطنت و جلال و ملکوت به او داده شد تا جمیع قومها و امتهای او را خدمت نمایند. سلطنت او سلطنت جاودانی و بی‌زوال است و ملکوت او زایل نخواهد شد» (دانیال ۷: ۱۳-۱۴). برآنچه گذشت انجیل نیز شهادت داده است.

✪: چرا شهادت انبیا و انجیل را در مورد محمد قبول نداری؟

✚: من چنین شهادتی نه در مورد وی، نه درباره نام وی و نه درباره اعمالی که باید انجام دهد نیافته‌ام.

خلیفه ابروان در هم کشیده گفت: نیافته‌ای؟

✚: خیر! به خدا سوگند اگر چیزی یافته بودم نمی‌گذاشتم آنچه در این دنیا برایم عزت و در آخرت برایم ثواب بود از چنگم بدر رود.

سؤال چهاردهم: (محمد فارقلیط نیست)

✪: فارقلیط کیست؟

✚: فارقلیط روح القدس است همچنان که انجیل نیز بر او شهادت می‌دهد: «روح راستی که از پدر صادر می‌گردد (یوحنا ۱۵: ۲۶). عیسی گفته بود وقتی به نزد پدر رود او را برشاگردان خواهد فرستاد (یوحنا ۱۶: ۷). بنابراین فارقلیط از پدر صادر می‌گردد، از آسمان می‌آید و مسیح او می‌فرستد. در حالی که محمد از ذریت آدم است، از آسمان نیامده و مسیح او را نفرستاده است. بعلاوه فارقلیط با شاگردان مسیح و در ایشان است چنانکه در انجیل نیز گفته شده است (یوحنا ۱۴: ۱۶-۱۷) اما محمد این چنین نیست. علاوه براین فارقلیط می‌باید شریعت مسیحیت را به شاگردان تعلیم دهد (یوحنا ۱۶: ۱۳) ولی محمد بر خلاف آن تعلیم می‌داد. بالاخره فارقلیط روح خداست ولی و محمد روح خدا نیست.

سؤال پانزدهم: (تحریف کتب مقدسه)

✪: مسیحیان با انکار محمد همانند یهودیان هستند که مسیح را انکار کردند.

✚: تفاوت در اینجاست که یهودیان شهادت‌های انبیا را در مورد مسیح از کتب مقدسه خود حذف نکرده‌اند. این شهادتها در میان ایشان پا برجا بوده و هست لذا آنها شایسته توبیخ و ملامت هستند. ولی ما که هیچگونه شهادتی در مورد محمد پیدا نکرده‌ایم از قبولش خودداری می‌نمائیم.

✱: آن شهادتها (در مورد محمد) حذف شده‌اند زیرا شهادت‌های زیادی راجع به محمد نزد شماها بوده که آن را حذف و تحریف نموده‌اید.

✱: آن انجیل و نبوت‌هایی که این تحریفات را به ثبوت می‌رسانند کجاست؟ و چه نفع و منظوری از این تحریفات می‌توان انتظار داشت که اجر دنیوی و اُخروی در بر داشته باشد؟ چه احتیاجی بود که به چنین تحریفاتی دست یازیم در صورتی که می‌توانستیم خیلی ساده بگوییم محمدی که انجیل شهادت داده این محمدی نیست که آمده بلکه محمد دیگری است که بعد خواهد آمد و آن وقت ما به او ایمان خواهیم آورد. همچنان که یهودیان می‌گویند: «این مسیحی که آمده آن مسیح موعود ما نیست ولی او خواهد آمد و به وی ایمان خواهیم آورد.» خداوند به گفتار صادقانه‌ام گواه است و شاهد مکنونات قلبیم می‌باشد. اگر در انجیل چنین شهادتی در مورد رسالت محمد پیدا کرده بودم انجیل را منکر شده به قرآن می‌گرویدم کما اینکه تورات را به خاطر انجیل ترك کردم.

سؤال شانزدهم: (چرا منکر قرآن گردیم؟ بعد از مسیح پیامبری وجود ندارد)

✱: آیا باور نداری کتابی که توسط محمد آورده شده از جانب خداست؟
✱: نه تأییدش می‌کنم و نه منکرش هستم. امیرالمومنین به خوبی آگاه است که به سخنان خدا در تورات، کتب انبیا و انجیل به آسانی مورد قبول مردم قرار نگرفته است. برای باور کردن آنها می‌بایست معجزاتی صورت بگیرد مانند معجزاتی که توسط موسی، انبیا، مسیح و شاگردانش همان طور که نوشته‌های مقدس شهادت داده‌اند به انجام برسد. اما در قرآن به هیچ معجزه‌ای اشاره نشده است. در حالی که خدا وقتی خواست شریعت تورات را برقرار کند معجزاتی توسط موسی و انبیایی که بعد از او آمدند به ظهور رساند. وقتی خدا اراده نمود که انجیل را جایگزین تورات نماید به وسیله معجزات درخشان مسیح که در موقع ظهور جسمانی‌اش به وقوع پیوست و نیز توسط معجزاتی که شاگردانش به نام وی انجام داده‌اند آن را تأیید نمود و همچنین وقوع این معجزات که مشهود مردم قرار گرفته مؤید آن است که انجیل کلام خدا می‌باشد همچنانکه قوم اسرائیل با دیدن معجزات موسی قبول کردند که تورات کلام خداست. در این صورت می‌بایست قرآن هم چون تورات و انجیل با معجزاتی همراه باشد تا مورد تأیید قرار گیرد. علاوه براین می‌بایست معجزاتی بیش از انجیل در برداشته باشد تا مورد تأیید قرار بگیرد کما اینکه معجزات انجیل خیلی بیش از معجزات تورات بوده است. زیرا کتابی که بعداً می‌آید احتیاج به معجزاتی بیشتری از کتب قبلی دارد تا کتابهای ماقبل خود را منسوخ سازد.

اگر قبول هر کتابی بدون معجزه مشروع بود کتابهای زیادی که هر مدعی نبوت می نوشت بایستی مورد قبول قرار می گرفت و در آن صورت معجزاتی که همراه تورات و انجیل به تحقق پیوسته بی مورد می بود. اگر معجزاتی نسبت به تورات ذکر نمی شد نمی بایست مورد قبول قرار بگیرد. اگر موسی و انبیا به آئین مسیح شهادت بر حق نمی دادند همانطور که خود مسیح و شاگردانش با معجزاتشان این شهادت را به تحقق رساندند در آن صورت نمی بایست مورد قبول قرار بگیرد.

از آنجا که هیچ شهادتی از طرف انبیا و مسیح در مورد قرآن پیدا نکرده ایم، بعلاوه در این کتاب نیز اشارتی به هیچ معجزه ای اشاره نشده است بنابراین برای ما قابل قبول نیست که آن را مشروع و چون کلام خدای متعال تلقی نماییم.

سؤال هفدهم: (مردی سوار بر الاغ و مردی سوار بر شتر)

✪: کیست آن مردی که سوار شتر است؟

✚: اشعیای نبی گفته که دو مرد سوار دیده است: یکی سوار بر الاغ و دیگری سوار بر شتر (اشعیا ۲۱: ۷).

✪: آن مردی که سوار بر الاغ است کیست و آن که سوار بر شتر می باشد چه کسی است؟

✚: آن که سوار بر الاغ است داریوش پسر اسوریش پادشاه ماد است و آن که بر شتر سوار است کورش پارسی پادشاه عیلام که امروزه جندی شاپور نام دارد. زیرا سلطنت ماد، سلطنت بابل را که با نبوکدنصر بود محو ساخت. سپس کورش سلطنت داریوش را از بین برد و قلمرو او را به تصرف خویش درآورد. از این رو اشعیا در ابتدای این متن چنین گفته است: «ای عیلام برای و ای کوه مدیان» (۲: ۲۱). مقصود وی کورش و پادشاه مادهاست. و باز نبی ادامه می دهد: «اینک فوج مردان و سواران جفت جفت می آیند و او مزید کرده گفت: بابل افتاد» (۹: ۲۱). اشعیای نبی این چنین به ویرانی بابل و واگذاری آن به فارس اشاره می کند و پادشاه ماد را سوار بر الاغ می نامد زیرا الاغ مرکب متداول مادها بود و پادشاه فارس را سوار بر شتر می خواند چون شتر مرکب متداول کرمان و فارس بوده است. نبی به صورت سمبلیک طبق معمول خطابه نبوتی سخن می گوید و مناطق را برحسب مرکبهایی که در آنجا مورد استفاده است تعیین می نماید و پادشاهان را بر حسب مناطق تحت فرمانروائی شان مشخص می نماید، آنها بودند که سلطنت بابل را برانداختند.

به علاوه چون پادشاه ماد ضعیف بود او را به الاغ و چون پادشاه فارس قدرتمند و قوی

بود وی را به شتر تشبیه کرده است. همچنین دانیال نبی پادشاه ماد را به خرسی ناتوان و بدبو و پادشاه فارس را به پلنگ تشبیه می کند (دان ۵:۷-۶) و در رویای نبوکدنصر فارس و جندی شاپور به خاطر دوام و قوامش به مفرغ تشبیه شده است (دانیال ۲: ۳۱-۴۴). نبی بنا به اقتضای نبوتش ویرانی بابل و واگذاری سلطنت آن را اعلام کرد. دو پادشاهی که بابل را ویران کردند یکی پادشاه ماد و دیگری پادشاه فارس هستند. لذا پانصد سال از این واقعه تا ظهور مسیح و هزار و صد سال تا ظهور محمد گذشته است.

علاوه بر این تورات و انجیل به صراحت شهادت داده اند که مسیحیت متوقف شدنی نیست. بنابراین نمی توانیم بگوییم که مسیحیت بوسیله دین دیگری منسوخ می شود. همچنین در تورات یعقوب در مورد آخر زمان برای پسرانش پیشگویی می کرد و مخصوصاً به پسرش یهوذا که از نسل جسمانی مسیح خواهد آمد می گوید: «نبوت از نسل تو متوقف نخواهد شد تا آن کس که امتهای در انتظارش هستند بیایند» (پیدایش ۴۹: ۱۰) یعنی مسیح که امتهای او می گروند. با ظهور مسیح نبوت از میان یهودیان برجیده خواهد شد. این نشانه آن است که بعد از مسیح هیچ پیامبری ظهور نخواهد کرد. همچنین دانیال نبی گفته است: «رویا و نبوت مختوم گردد و مسیح می آید» (دانیال ۹: ۲۴-۲۵). و مسیح در انجیل گفته است: «جميع انبيا و تورات تا يحيى اخبار مي نمودند» (متی ۱۱: ۱۳) و ما را بر حذر داشته تا از قبول انبیا و مسیح هایی که بعد از او می آیند خودداری نمائیم.

علاوه بر این مسیح هیچ شناخت، هیچ عمل، هیچ وعده و هیچ تهدیدی را که باید به انجام برسد بدون انجام باقی ننهاده است. به همین خاطر است که ما را از قبول کس دیگری جز خود بر حذر می دارد مبادا از انجام وظایف خود و تدبیر خدا از بهر فرمانروائی جهان بدور افتیم. این فرمانروائی الهی برای آن است که ما را از حسیض به اوج کشد و به جای حقایق دنیوی حقایق علوی را به ما ارزانی دارد و نه آنکه ما را به عقب کشانده از قدر حقایق علوی در برابر حقایق دنیوی بکاهد همانطور که در مورد تورات و انجیل نیز چنین است.

سؤال هیجدهم: (انجیل صلیب)

☆: چرا در مقابل صلیب زانو می زنید؟

✚: برای اینکه مایه زندگانی است.

☆: بر عکس مایه مرگ شد.

✚: آری! اما مرگ باعث رستاخیز شد و رستاخیز مایه زندگانی گردید بنابراین صلیب مایه زندگانی شد. خدا بوسیله درختی آب تلخ را شیرین فرمود (خروج ۱۵: ۲۵) و کسانی را که

از نیش مار در حال مرگ بودند با نگاه مار بر نیزه (صلیب) شفا بخشید (اعداد ۲۱: ۸-۹) و عصای هارون را پُر از شکوفه و میوه کرد (اعداد ۱۷: ۸) و به عصای موسی برای منشق کردن دریا (خروج ۱۴: ۱۶) و همچنین جاری ساختن آب از صخره قدرت اعجاز داد (خروج ۱۷: ۵-۷). با توجه به موارد فوق خدا قادر است از چوب صلیب که درخت زندگانی است برای بشر میوه زندگی بار آورد. از رنجی که عیسی بر صلیب تحمل نمود نجات بشر به تحقق پیوست و محبت عیسی برای همگان متجلی شد تا جایی که توانست بگوید: «کسی محبت بزرگتر از این ندارد که جان خود را به جهت دوستان خود بدهد» (یوحنا ۱۵: ۱۳). روی همین اصل می باید صلیب را تجلیل نمود.

سؤال نوزدهم: (حقیقت وقوع تصلیب)

✠: به ما گفته شده: «عیسی را نکشتند و مصلوب نکردند بلکه امر بر آنها مشتبه شد» (قرآن سوره نساء آیه ۱۵۷).

✠: همچنین به شما گفته شده «روزی که به دنیا آمدم، روزی که از جهان بروم و روزی که زنده برانگیخته شوم» (سوره مریم آیه ۳۲) و همچنین «همانا من روح تو را قبض نموده و بر آسمان (قرب خود) بالا برم» (سوره ال عمران ۵۴)

✠: هنوز نمرده ولی خواهد مرد.

✠: در این صورت به آسمان صعود ننمود و زنده رستاخیز نکرد، ولی صعود می نماید و بعداً رستاخیز می کند. درحالی که به موجب ادعای شما زنده به آسمان صعود نموده و این نمی تواند پیش از مردن واقع شود. پس اگر به آسمان رفته دلیل بر مرگش می باشد و اگر مرده دلیل بر مصلوب شدنش است همچنانکه در نبوت انبیا آمده است.

داود درباره صلیب مسیح پیشگویی می کند: «دستها و پایهای مرا سفته اند، همه استخوانهای خود را می شمارم. ایشان به من چشم دوخته می نگرند، رخت مرا در میان خود تقسیم کردند و بر لباس من قرعه انداختند (مزمور ۲۲: ۱۶-۱۸) و انجیل برای ما نقل می کند و تأیید می نماید که این پیش بینی به وقوع پیوست. اشعیا نبی نیز گفته است «به سبب تقصیرهای ما مجروح و به سبب گناهان ما کوفته گردید» (اشعیا ۵۳: ۵) و ارمیا هم نبوت می کند: «بدنم در اختیار زندگان قرار گرفت و صورتم از زدن سیلی در امان نماند و رویم از خواری و آب دهان مصون نماند» و انجیل تمام اینها را تأیید می کند. دانیال نبی هم نوشته «مسیح کشته خواهد شد» (دانیال ۹: ۲۶).

سؤال بیستم: (خداوند بندگانش را فریب نمی دهد)

✱: تمام اینها جز توهّم و تشبیهی برای آنان نبود.

✚: خدا چگونه می تواند باطلی را به مردم چنان وانمود کند که بدان ایمان آورند؟ و اگر مرتکب این عمل شیطان بوده چگونه می توانست تصمیمات خدا را تباه کرده تا جایی که انبیای پیشین را در اوهام قرار داده باشد به حدی که نبوت باطلشان به حقیقت پیوندد و بعد رسولان مسیح نیز باطل را به عنوان حقیقت به مردم موعظه کنند؟ در حالیکه بر حسب نص صریح انجیل به رسولان قدرت طرد شیاطین عطا شده بود (متی ۷: ۲۲). بعلاوه اگر بتوانیم بگوییم مصلوب شدن توهّمی بیش نبوده است پس باید بگوئیم که رستاخیز، صعود و تمام معجزات الهی دیگر نیز خیالی بیش نبوده اند.

✱: مقام مسیح در بارگاه باری تعالی بالاتر از آن بود که بگذارد یهودیان وی را مصلوب کرده بکشند.

✚ ✚: یهودیان انبیای بسیاری کشته اند، آیا آنان در درگاه خدا بی ارزش بودند؟ با وجود این انبیا به خواست و اراده خود کشته نشدند اما مسیح خود فرموده است: «من جان خود را می نهم تا آن را باز گیرم. کسی آن را از من نمی گیرد بلکه من خود آن را می نهم، قدرت دارم که آن را بنهم و قدرت دارم آن را باز گیرم» (یوحنا ۱۰: ۱۷-۱۸). همچنین به ما اعلام کرده که جاننش را به اراده و میل خود تسلیم مرگ کرده است. حوادثی که هنگام صلیب رخ داد باز حقیقت این کلام را روشن می سازد که بر خلاف اراده خود به صلیب کشیده نشد و مقتول نگردید این حوادث از جمله عبارتند از وقوع تاریکی، زمین لرزه، شکاف برداشتن سنگها، باز شدن قبرها و رستاخیز مردگان (متی ۲۷: ۵۱-۵۴). علاوه بر وقایع مذکور همچنانکه قبلاً به کرات فرموده بود در روز سوم مرگش رستاخیز نمود. ضمناً یهودیان تصمیم داشتند وی را دستگیر نمایند اما موفق نمی شدند تا اینکه او به اراده خویش تسلیم شد، لذا برای خلاصی جان خود از دست یهودیان ناتوان نبود. اما اراده وی این بود که سر سرنوشت و مرگ را در طبیعت انسانیش برای همگان به انجام رساند زیرا تمام انسانها مستوجب مرگ می باشند.

سؤال بیست و یکم: (یهودیان به خاطر کشتن مسیح محکومند)

✱: پس سرزنشی متوجه یهودیان نیست زیرا اراده وی را بجای آورده اند.

✚: یهودیان با انجام این عمل قصد اجرای اراده او را نداشتند و همچنین نمی خواستند مقصود وی که نجات بشریت بود به تحقق پیوندد بلکه منظورشان این بود که او را نابود کرده شهرتش را از میان بردارند.

سؤال بیست و دوم: (مسئولیت یهودیان و آزادی مسیح)

☆: از دو امر یکی را باید پذیرفت: اگر مسیح به طیب خاطر مصلوب شد پس یهودیان مقصود وی را به انجام رسانده‌اند و از این بابت شایسته ملامت و توبیخ نیستند و اگر بر خلاف میل خود به صلیب کشیده شده به معنی آن است که قدرت یهودیان بیشتر از او بوده بنابراین نمی‌تواند خدا باشد.

✠: به همین ترتیب از دو امر یکی را باید پذیرفت: اگر خدا هنگامی که شیطان را خلق کرد نیتش آن بود که ابلیس باشد پس شیطان درست انجام وظیفه نموده است چرا که اراده خالقش را انجام داده پس در این صورت نافرمانی نکرده و نباید لعنت و ملامت شود. بر عکس اگر خدا اراده داشت که فرشته‌ای مطیع و سرسپرده باشد و ابلیس سر از اطاعت باز تافته است پس در این صورت خلاف اراده خدا عمل کرده لذا از خدا قوی‌تر است اما خدا نیست. همین امر را درباره آدم و هر آن کسی که سر از اطاعت خدا باز زده یا باز خواهد زد می‌توان گفت. درواقع این مطالب از الوهیت خداوند نمی‌کاهد و به معنی این نیست که وی ناتوان است و در مورد مسیح نیز مطلب همین‌طور است.

همین موضوع را نیز می‌توان در مورد کسانی که به جهاد مقدس می‌روند گفت. اگر نمی‌خواستند کشته شوند مرگشان داوطلبانه نبوده، پس استحقاقی ندارند و شهید هم نیستند و اگر به طیب خاطر کشته شوند قاتلینشان در خور مجازات نمی‌باشند زیرا با این کار اراده شهدا را انجام داده‌اند. در این صورت چگونه می‌توان آنها را مجازات ننمود در حالی که شهدا را کشته و دشمن دینشان گردیده‌اند؟ کما اینکه اینها ولو اراده مقتولین را انجام داده باشند از مجازات مصون نیستند چونکه با این عمل نخواستند اراده شهدا را به انجام برسانند بلکه در صدد اجرای اراده آنانی بوده‌اند که فرمان به این عمل داده بودند. رفتار یهودیان با مسیح نیز این چنین بوده است. شرح دادیم که مسیح به اراده خود از خواست ایشان مبنی بر تصلیب استقبال کرد. اگر خود خویش را از صلیب رهایی می‌بخشید به معنی این است که لازم نبود مصلوب شود و اگر چنانچه مصلوب نمی‌شد نمی‌مرد. اگر غرده بود رستاخیز هم نمی‌کرد. اگر رستاخیز نمی‌کرد جاودانی هم نمی‌شد و بشر امیدی به زندگی جاویدان نمی‌داشت و رفتارشان در عبادات خفی و علنی در عمل و در فکر نبود؟ به اعتقاد قیام و پاداش خوبی و بدی آنچنانکه امروز هست نمی‌بود.

برای آنکه امیدواری مردم به رستاخیز تائید گردد، مسیح در طبیعت انسانیش از مرگ برخاست. اگر مصلوب نمی‌شد مردم از مرگش باخبر نمی‌شدند و خبر قیامش به مردم نمی‌رسید

و به خاطر اینکه مرگش در ازهان مردم توهمی جلوه ننماید، پس مصلوب شدن لازم بود. اگر از دست یهودیان نجات پیدا می کرد در این صورت مصلوب نمی شد. لذا توسط ایشان رهائی نیافته است و اگر بدون مرگ به آسمان صعود کرده بود انسان را نفعی بیش از صعود خنوخ و ایلیا که بدون مرگ به آسمان بالا رفتند، نمی رسید.

همچنین باید برادران یوسف را به خاطر حسادتی که نسبت به او داشتند و او را فروختند ملامت کرد هر چند نتیجه رفتارشان اقتدار وی در سرزمین مصر گردید و با تدبیر او اهل مصر و همچنین برادران و پدرش از قحطی و گرسنگی نجات یافتند. قصد برادران یوسف نابودی نام او بود نه بزرگداشت و اکرام وی. هدف آنان این بود که یوسف به بردگی افتد و از وطن و خانه پدری آواره گردد نه اینکه به صدارت برسد. اگر می دانستند نتیجه عملشان چه خواهد بود هرگز اقدام به فروختنش نمی کردند. برای یهودیان و استادشان شیطان نیز وضع به همین منوال است. هر آینه اگر می دانستند که مسیح از مرگ قیام خواهد نمود و همه امتها وی را خواهند پرستید هرگز مصلوبش نمی کردند.

همچنین اگر اعلی حضرت خلیفه بخواد قصر خود را ویران نماید بدون اینکه احدی از تصمیم وی آگاه باشد و آن را از نو بهتر و برتر بسازد و در این حین دشمنان شبانگاه آمده قصر را به قصد زیان شما تخریب نمایند، هدف آنان انجام اراده شما نبوده است، پس آیا سزاوار مجازات نیستند؟ مسیح نیز خواست معبد خود را که جسمش می باشد خراب نماید و مجدداً آن را بهتر از سابق بسازد، زیرا جسمانی بود و روحانی قیام کرد. به همین دلیل گفت: «این قدس را خراب کنید که در سه روز آن را بر پا خواهم نمود... لیکن او درباره قدس جسد خود سخن می گفت» (یوحنا ۲: ۱۹-۲۱) اما از آنجا که وی را با این قصد کشتند که شهرتش را نابود نمایند و نه اینکه والاتر و روحانی تر قیام نماید پس مورد ملامت و تحقیر هستند، همانطور که قبلاً گفته بود روز سوم قیام کرد پس آنان مستوجب عقوبت از سوی وی هستند.

سؤال بیست و سوم: (تضادهای موجود در اناجیل)

⊗: چه کسی انجیل را به شما داد؟

⊕: مسیح.

⊗: پیش از صعودش یا بعد از صعود؟

⊕: پیش از صعودش زیرا انجیل روایت تدبیر مسیح و اعمال و گفتار وی در هنگام ظهور جسمانیست می باشد و اینها قبل از صعود او بود.

✠: آیا آنانی که انجیل را نوشتند متی، مرقس، لوقا و یوحنا نیستند؟
✠: بلی، پس از نزول روح القدس بر آنها بر حسب الهامش به تحریر آنچه از اعمال و سخنان عیسی دیده و آموخته بودند پرداختند.

✠: پس در این صورت تفاوت فیما بین آنها چیست؟
✠: تفاوت در بیان مطلب است و نه در معنی. مانند این است که عده‌ای نویسنده بخواهند خلقت را توصیف کنند. یکی آسمان و آنچه را در آن است بطور کلی خواهد نوشت، دیگری آن را مفصلتر خواهد نوشت و دیگری به يك قسمت فقط اکتفا کرده و آخری هم علاوه بر توصیف زمین به توصیف آسمان نیز مبادرت خواهد ورزید... این چنین است که اگر چند نویسنده می‌خواستند آفتاب را توصیف کنند، اولی طلوعش، دومی سرعت سیرش، سومی شعاعش، چهارمی حرارتش و آخری گردی و بزرگیش را وصف می‌کردند... و گفته‌های مختلف آنان علیرغم اختلاف گوئی همه درست می‌بود.

سؤال بیست و چهارم: (چرا قرآن را قبول ندارید)

✠: همانطور که خدا انجیل را بعد از تورات عطا فرمود همینطور هم قرآن را بعد از انجیل داد.

✠: خدا انتقال تورات را به انجیل بوسیله انبیاء اعلام کرده بود. چنانکه از زبان ارمیای نبی گفته: «خداوند می‌گوید اینک ایامی می‌آید که با خاندان اسرائیل و خاندان بنی یهودا عهد تازه خواهم بست نه مثل آن عهدی که با پدران ایشان بستم در روزی که ایشان را دستگیر می‌نمودم تا از زمین مصر بیرون آورم» (ارمیا ۳۱: ۳۱-۳۲). یوئیل نبی نیز به اتفاقاتی که در ایام برپایی عهدجدید واقع خواهد شد شهادت داده است. در مورد انتقال انجیل به يك کتاب دیگر نتوانستیم اثری در کتب مقدسه الهی بدست آوریم.

بعلاوه از راه نوشته‌های انبیا که بوسیله معجزات تأیید شده می‌دانیم که شریعت قدیم سمبل انجیل است و انجیل نیز سمبل ملکوت آسمانی است. بنابراین بعد از انجیل به چیز دیگری جز ملکوت آسمانی گرایش نداریم.

سؤال بیست و پنجم: (محمد آن پیغمبری نیست که موسی اعلام داشته بود)

✠: آیا موسی نگفته بود: «یهوه خدایت نبی را از میان تو از برادرانت مثل من برای تو مبعوث خواهد گردانید؟» (تثنیه ۱۸: ۱۵ و ۱۸ ر.ك اعمال ۳: ۲۲ و ۷: ۳۷). این نبی همان محمد است که از نسل اسماعیل می‌باشد.

✚: بدون تردید این گفتار خطاب به پسران اسرائیل می باشد زیرا کلمه «برادران شما» اطلاق بدانهاست و چون اسماعیل عموی اسرائیل - یعقوب است پس فرزندانش نمی توانند برادران پسران یعقوب باشند. بعلاوه خدا در جای دیگری فرموده: «پادشاهی از میان برادران» (اول سموئیل ۱۲: ۱۳) در صورتی که پادشاهان بنی اسرائیل از نسل اسماعیل انتخاب نشده اند بعلاوه خودتان ادعا دارید که محمد با زبان عربی به سوی قومش فرستاده شده است در صورتی که نبوت فوق در مورد پیغمبرانی است که برای پسران اسرائیل فرستاده شدند که از میان برادرانشان انتخاب شده بودند و از لحاظ مشی و قدرت اعجاز شبیه موسی بودند. بطور مثال یوشع مانند موسی فرامینی صادر کرد و اردن را به دو قسمت کرد همانطور که موسی دریای سرخ را دو قسمت نموده بود و همچنین سموئیل و داود تا دانیال زیرا کلمه «مثل من» یعنی: با تکیه بر معجزات و امر کردن به آنچه امر کرده ام و منع آنچه من منع کرده ام.

سوال بیست و ششم: (مسیح مادرش را نکشته است)

✚: این موضوع را کنار بگذار و به من بگو در مورد کسی که مادرش را کشته است چه فکر می کنی؟ آیا وی مستحق مجازات است؟
✚: البته!

✚: خوب، مسیح مادرش را کشته است!

✚: بر عکس مادرش را از این دنیای فانی به آسمان ابدی برده است. لذا بهترین رفتار را در حش انجام داده است و گرنه باید گفت که خدا دوست صمیمی و مقدس خود (ابراهیم) را کشته است. همانگونه که تولد ما از رحم مادر و آمدن به این جهان وسیع بهتر از باقی ماندن در رحم مادر است، همچنان گذر ما از این جهان به جهان دیگر بهتر از ماندن در این جهان است. در مورد افرادی چون مریم، پیغمبران و مقدسین به طریق اولی.

سوال بیست و هفتم: (تنها خدا نیکوست اما مسیح نیز نیکوست)

✚: چطور عیسی توانسته است بگوید: «کسی نیکو نیست جز خدا» (متی ۱۹: ۱۷)؛
مرقس ۱۰: ۱۸؛ لوقا ۱۸: ۱۹).

✚: آیا داود عادل بوده است یا خیر؟

✚: البته!

✚: پس چطور توانسته است بگوید: «نیکوکاری نیست یکی هم نی» (مزمور ۱۴: ۳).

✠: هنگام ادای این سخنان منظورش شخص خود نبوده بلکه مرادش جنایتکاران بوده است.
 ✠: به همین ترتیب مسیح نیز خود را در شمار کسانی که مدنظرش بوده اند نیآورده بلکه منظورش اشخاص بدکار بوده است. زیرا در جایی دیگر گفته است «من شبان نیکو هستم» (یوحنا ۱۰: ۱۱) و «من نور عالم هستم» (یوحنا ۱۴: ۳۰) و «کیست از شما که مرا به گناه ملزم سازد» (یوحنا ۸: ۴۶). این گفتار را مسیح خطاب به مردی گفته بود که وی را «استاد نیکو» نامیده بود در حالیکه در وی انسانی بیش نمی دید و نه خدایی که بصورت انسان در آمده بود. پس به گفته داود: «خدا عادل است در جمیع طریقه های خود» (مزمور ۱۴۵: ۱۷) اشاره می کند. مانند این است که به این مرد گفته باشد: «اگر داود پیغمبر به عقیده شما این طور می گوید چطور می توانی چنین حرفی را به من بگویی در حالی که از نظر تو من خدا نیستم؟»

بعلاوه مسیح گفته است: «مرد نیکو از خزانه نیکوی دل خود چیزهای خوب بر می آورد» (متی ۱۲: ۳۵) و همچنین: «هر درخت نیکو میوه نیکو می آورد» (۱۷: ۷) لذا چطور می تواند بگوید برخی آدمیان نیکو هستند و خودش نیکو نباشد؟
 پس خلیفه چنین گفت: «مسائل را خوب تشریح کردی». لذا من هم از خداوند برای موفقیت او دعا می کنم. سبحان الله به این ترتیب گفتگو پایان یافت. شکر خدای ازلی را.

ملحقات «محمد راه پیغمبران را دنبال کرده است»

✠: عقیده تو درباره محمد چیست؟

✠: محمد از طرف هر انسان متفکری شایسته احترام است، زیرا دیگر پیغمبران یگانگی خدا را تعلیم داده اند و محمد نیز چنین کرده است. لذا او خود نیز راه پیغمبران را دنبال است. بعلاوه همه پیغمبران بشر را از بدیها بر حذر داشته آنها را به نیکی تشویق کرده اند محمد نیز امتش را از بدیها بر حذر داشته ایشان را به نیکی راهنما بوده است. لذا از این جهت نیز در راه پیغمبران بوده است.

به علاوه همه پیغمبران مردم را از اطاعت و کرنش در برابر اهریمن و پرستش بتها مانع شده و آنها را به پرستش خدا -جل جلاله- و تعظیم در برابر عظمت جلالش تشویق کرده اند و محمد نیز به امتش دستور داده که از سجده در مقابل شیاطین و بتها خوداری کنند و ایشان را به سجده در مقابل خداوند یگانه و تعالی که جز او خالق نیست تحریض نموده

است. پس روشن است که محمد باز راه پیغمبران را پیموده است. به علاوه اگر محمد تعالیمی درباره خدا، کلام وی و روحش داده تمام پیامبران دیگر نیز چنین کرده اند. پس باز هم محمد راه پیغمبران را طی نموده است. پس چه کسی را یارای آن است که از مدح، تجلیل و تعظیم کسی که نه فقط با گفتار بلکه از سر غیرت با شمشیر نیز در راه خدا مبارزه کرده است خودداری نماید.

همانطور که موسی در برابر بنی اسرائیل به هنگامی که گوساله ای از طلا ساخته در برابر آن کرنش و ستایش می کردند ایستاد و همه آنانی را که در برابر گوساله سجده کرده بودند از دم تیغ گذراند محمد نیز از سر غیرتی که به پروردگار داشت همین طور رفتار نمود. نامش خجسته باد وی خدا را بیش از خود و امتش و اعضای قبیله خود دوست می داشت. در واقع کسانی را که از وی تبعیت کرده و از خدا ترسان و گرامیش می داشتند محمد نیز ایشان را محبت و احترام نموده و با ستایش از ایشان از سوی خداوند افتخار و شرف در این جهان و نیز در جهان دیگر را وعده می داد. بر عکس کسانی را که بتها را پرستیده و در برابر آن سجده می نمودند با ایشان محاربه کرده آنها را به عذابی سخت در آتش دوزخ که در آن مزورین به طور ابد سوخته خواهند شد تهدید می کرد.

همانطور که ابراهیم، دوست خداوند بتها را شکست و از قومش جدا شد و دعوت خداوند را اجابت نمود و به درگاهش زانو زد و یگانگی خداوند را به مردم آموخت، محمد نیز بتها و طایفه اش و بیگانگان را که بتها را می پرستیدند رها نموده و در مقابل خدای یکتا و بر حق سجده کرد. روی این اصل خداوند متعال او را تجلیل کرد و قدرتهای بزرگ روزگار را که چون شیر و رعد در نزاع بودند و شهرتشان در سراسر جهان پیچیده بود به زیر پایش افکنده و به اطاعت وی درآورد. مقصودم امپراتوریهای ایران و روم شرقی است. اولی مخلوقات را به جای خالق می پرستیدند و دیگری شکنجه و مرگ جسمانی را (طبیعت انسانی مسیح) که هرگز قابل شکنجه و مرگ نبود. پس خداوند متعال حکمرانیش را به وسیله امیرالمومنین و فرزندانش از مشرق تا مغرب و از شمال تا جنوب توسعه بخشید. پس ای خلیفه پیروزمند کیست که محترم خدا را احترام نگذارد؟ این است آنچه ما و آنهایی که خدا را عبادت می کنند نسبت به محمد قائلیم.

پس خلیفه به من گفت:

☆: پس باید گفته های پیامبر اسلام را قبول کنی.

✠: به کدام گفته‌ها اشاره می‌فرمائید؟

✠: نسبت به گفته پیغمبر در مورد یگانگی خدا و اینکه جز او خدائی نیست.

✠: ای امیر، ایمان به خداوند یگانه را از تورات، انبیا و انجیل آموخته‌ام و به این عقیده تا مرگ پا برجا هستم.

✠: پس تو معتقدی و اعتراف می‌کنی که خدا یکی است ولی اضافه می‌کنی که این خدا سه گانه و در عین حال واحد است.

✠: منکر آن نیستم ای امیر. بر عکس اقرار می‌کنم که خدا یگانه و تثلیث است. البته در ازل در الوهیتش سه نیست ولی با حکمت و روحش سه می‌باشد. پس روی این اصل سه گانه و همچنین یگانه است. نسبت به اشخاص یکی نیست ولی نسبت به الوهیتش یکی است همانطوری که قبلاً شرحش به تفصیل گذشت.

الاعتقاد فاما الذي لحظ الايمان المستقيم
ويجعل الاعمال الرضية قد استغنا عن
الاشهاد وان كان هذا الذي تضمنه هذا
الترجمه قد يخلص لان الامم في هذا الباب
متنوع لكن هذا هو الحق اليه وهو الاعتقاد
العقود المتفق عليه واسموا بالاعتقاد
الاجاري طواين شتى وكل طائفة لها فعاله
غيره الاخرى ومع ذلك استوا جميعا في الشرح
لجسد يسوع المسيح وبراءة الجسد اكل
البشره على الاطلاق الى غير الموت.

ابتدای نسخه خطی اورشلیم، شماره ۱۰۱

مأخذ: مقال Robert Caspar در مجله ISLAMOCRISTIANA شماره ۳، سال ۱۹۷۷، ارگان مرکز مطالعات گفتگوی اسلام و مسیحیت واقع در شهر رم

فصل ششم

تطابق کلیسای ما با فرهنگهای آسیایی

۱- ترجمه‌های کتاب مقدس به زبان فارسی

ترجمه کتاب مقدس به زبان فارسی فکر جدیدی نیست، حتی می‌توان گفت که ترجمه‌های کتب مقدسه به زبان فارسی تاریخی غنی دارند: در دایره‌المعارف ایرانیکا مقاله مفید و مختصری وجود دارد ولی باز هم نکات ناشناخته‌ای برای محققین باقی مانده است زیرا بسیاری از نسخه‌های خطی به همراه جوامعی که آنها را بکار می‌برده‌اند، از بین رفته‌اند.

مدتهای طولانی عقیده بر این بود که یهودیان تبعیدی که از قرن ششم قبل از میلاد در سرزمین فارس مانده بودند (به ویژه در شهر اکباتان، همدان فعلی که در آن جامعه‌ای یهودی در اطراف قبری که به عنوان قبر استر و مردخای مورد احترام است زندگی می‌کردند)، ترجمه‌ای بسیار کهن از عهد عتیق به زبان فارسی در اختیار داشتند که بعدها برای تصحیح متن عبری و تالیف نسخه بهتری از کتاب مقدس از همین نسخه فارسی استفاده شد. در سالهای ۱۶۰۰-۱۶۰۴ میلادی، دو برادر به نام وچیتی از شهر فلورانس ایتالیا، به ایران مسافرت نمودند تا رونوشتهایی از این نسخه را برای پاپ کلمنت هشتم ببرند. در واقع آنان تنها خوشه‌ای غنی از ترجمه‌های مختلف عهد عتیق را با خود بردند که ترجمه‌های تحت‌اللفظی قرون وسطی بود. این ترجمه‌ها نوعی تفسیر متن عبری بودند زیرا متن عبری همواره متنی رسمی و قانونی به حساب می‌آمد. یهودیان همانند مسیحیان ایران در کنار نسخه‌های رسمی عبری یا سریانی کتب مقدسه، ترجمه‌هایی به زبانهای محلی برای تعلیم و موعظه بکار می‌بردند. این ترجمه‌ها بسیار متعدد و غالباً از یکدیگر بسیار متفاوت هستند و نمی‌توان آنها را به عنوان مرجع بکار برد.

يك كتاب مزامير پهلوی وجود دارد که تاریخ نگارش آن بین قرن چهارم و ششم تعیین شده است و همچنین ترجمه‌های متعددی از کتاب مقدس به زبان سغدی و چینی (مزامیر، اناجیل و شاید نامه‌های حضرت پولس رسول: این نسخه در اواسط قرن هشتم ذکر شده) وجود دارد. طبق نوشته قدیس ژان کریزوستوم، در اواخر قرن چهارم میلادی نسخه‌ای از عهد جدید «به زبان ایرانی» وجود داشته است.

در هر صورت، قدیمی‌ترین متن فارسی کتب مقدسه که به دست ما رسیده ترجمه دیاتسرون توسط تاتین (Tatien) است که او هم از روی نسخه‌ای بسیار قدیمی نوشته یکی از یعقوبیان اهل تبریز نوشته است. ترجمه‌های بسیاری از چهار انجیل از قرن چهاردهم به جا مانده که یکی از آنها در کتاب مقدس «چند زبانه» (Polyglotte) به سال ۱۶۷۵ چاپ شده است؛ یکی دیگر که در موزه واتیکان نگهداری می‌شود، در قرائت‌های آیین نیایشی یا برای موعظه استفاده می‌شده و به احتمال قریب به یقین در نمازخانه فرانسیسکن‌ها یا دومینیک‌های تبریز بکار می‌رفته است. تمامی این ترجمه‌ها از متن سریانی صورت گرفته‌اند از جمله کتاب قرائت‌های کلیسای سریانی شرق که جهت قرائت انجیل به زبان فارسی در کلیسای سریانی شرق، در میان پراکندگان شبه جزیره کریمه استفاده می‌شده است و امروزه در کتابخانه ملی پاریس نگهداری می‌شود... فقط ترجمه‌ای از انجیل لوقا که آن هم متعلق به قرن چهاردهم است از متن یونانی انجام شده که در موزه واتیکان نگهداری می‌شود.

در قرن هفدهم، مبشرین کاتولیک تلاش بسیاری نمودند تا این نسخه‌های قدیمی را یافته و بر مبنای آنها عهد عتیق و جدید را ترجمه کنند که در ضمن با متن ولگات که در شورای ترنت به عنوان متن رسمی تمامی کلیساهای کاتولیک اعلام گردید، هماهنگ باشد. در اواخر قرن (۱۶۹۵)، کشیشی ارمنی به نام یوحنا مرکوز اهل جلفای اصفهان، ترجمه‌ای فارسی به شیوه‌ای متفاوت، بر اساس نسخه عربی اناجیل انجام داد.

نادر شاه در سال ۱۷۳۹ کمیته‌ای متشکل از مسیحیان کلیساهای مختلف، یهودیان و مسلمانان جهت ترجمه فارسی عهد عتیق، عهد جدید و قرآن تشکیل داد. کار ترجمه به سرعت انجام شد و در سال ۱۷۴۱ پایان یافت. ترجمه قسمتی از کتاب مقدس که توسط هنری مارتین و سید علی‌خان در شیراز انجام گرفت و در سال ۱۸۱۳ در سن پترزبورگ چاپ شد با ارزشترین ترجمه از لحاظ ادبی است. ترجمه بقیه قسمت‌های کتاب مقدس، غالباً تحت نفوذ مبشرین پروتستان یا کلیسای انگلیکان که در هندوستان فعال بود انجام گرفت. ترجمه‌های بسیاری در روسیه، هندوستان یا انگلستان چاپ شده‌اند مثلاً ترجمه‌ای از عهد عتیق که بر اساس متن عبری انجام شد و به سال ۱۸۴۵ در ادینبورگ چاپ گردید. لازم به یادآوری است که اولین کتاب چاپی فارسی (در استانبول به سال ۱۵۴۶ و با الفبای عبری)، ترجمه فارسی تورات (اسفار خمسه) توسط یعقوب ابن یوسف تاووس بود. انجمن خارجی کتاب مقدس در تکمیل تمامی این تلاش‌ها، عهد جدید را در سال ۱۸۸۲ و کل

کتاب مقدس را در ۱۸۹۵ به زبان فارسی منتشر نمود. این نسخه رایج ترین نسخه موجود در حال حاضر می باشد. اما این ترجمه ها خالی از اشتباه، بی دقتی یا عدم تطابق نیستند. مترجمین گاهی مهارت کافی جهت کاری که مستلزم شناخت کامل از کتب مقدسه به زبانهای عبری و یونانی و تسلط به زبان فارسی است، نداشتند که بتوانند عباراتی را که از زبانی به زبان دیگر ترجمه می شد به طور دقیق و معتبر به کار ببرند. غالباً احساس می شود که کل ترجمه کار یک نفر بوده که هم غم بسیار داشته تا يك اثر ادبی خلق نماید. کاتولیکها و پروتستانهای ایران، ترجمه های جدید بسیاری از عهد جدید منتشر نموده اند (در سال ۱۹۷۶ و به ویژه ۱۹۷۹).

کتاب مقدس فارسی در هندوستان

می دانیم امپراتوری مغول که قرنهای شانزدهم و هفدهم بر هندوستان تسلط داشت عمیقاً مجذوب فرهنگ فارسی شده بود. مؤسس این امپراتوری یعنی بابر که امروزه به خاطر مسجد بابری (که توسط هندوهای افراطی چندی پیش خراب شد) معروف گشته از نسل ترك بود. پس از ترك سمرقند در سال ۱۵۰۴ افغانستان و سپس هندوستان شمالی را به تصرف در آورد که در آنجا عقرا را به عنوان پایتخت خویش برگزید. گرچه خاطرات خود را به ترکی نوشت ولی مؤلف «شعراهای فارسی با ارزشهای واقعی ادبی» بود (Vath تاریخ هندوستان ص ۱۹۶). نوّه وی یعنی اکبر (۱۵۵۶-۱۶۰۵) نیز شهرت خاصی یافته. وی چنان مبهوت فارسی و هندونیسیم بود که کتاب مقدس هندوها یعنی وداها، اساطیر سانسکریت و دیگر نوشته های کلاسیک هندوستان را به فارسی ترجمه نمود. تحت نفوذ وی، یکی از جانشینانش در عقرا «تاج محل» «اوج هنر کلاسیک هندو فارس» را بنا می کند (ر.گروسل. هندوستان ص ۱۳۶) که این محل تبدیل به مرکز فرهنگ پارس می گردد همانطور که اسکندر به مصر در زمان خودش یکی از کانونهای مهم تمدن یونانی بود.

اکبر به مسیحیت نیز علاقه نشان می داد و کشیشانی از گروه ژزویتها به نامهای آکاوایا و ژروم را به دربار خود دعوت کرده بود. ژزویتهای عقرا کتابخانه ای داشتند که شامل «کتابهای پارسی، عربی و اروپایی» بود. آنان در سال ۱۵۸۰ نمونه ای از کتاب مقدس چند زبانه (پلی گлот) سلطنتی پلاتین را به اکبر تقدیم نمودند. در عوض، ترجمه های را که از طرق مختلف به دست آورده بودند به اروپا فرستادند. بدین طریق جی-بی-و-پچیتی اهل

فلورانس که توسط پاپ در سال ۱۵۸۴ به عنوان دیپلمات به مشرق زمین فرستاده شده بود تا به عقرا رفت و در آنجا از سوی اکبر پذیرفته شد، وی در راه متونی از عهد عتیق را جمع‌آوری نموده بود که توسط یهودیان فارسی ترجمه و با حروف عبری نوشته شده بود. در بازگشت به رم، دو جلد کتاب مقدس ترجمه شده به زبان پارسی را به پاپ تقدیم نمود. در کتابخانه ملی پاریس دست نوشته‌ای از کتاب مقدس به زبان پارسی وجود دارد که شامل امثال سلیمان، جامعه، استر، روت، غزل غزلها، نوشته شده در عقرا به سال ۱۶۰۴ است (فرهنگ کتاب مقدس ویگورو جلد اول ستون ۱۴۸).

اکبر به ترجمه کتاب مقدس نیز علاقه نشان می‌داد. زمانی که فهمید اسفار پنجگانه، مزامیر و اناجیل در فارسی وجود دارد. نمونه از آن را سفارشی داد «چه ترجمه شده باشند چه چیز» (مکلاژن، ژزویت‌ها و مغول کبیر، ص ۱۹۷) و به وزیر خود ابوالفضیل دستور داد تا انجیل را به زبان فارسی ترجمه کند.

در میان ژزویت‌های دربار اکبر به ویژه بایستی به جروم خاویر نوۀ برادر قدیس فرانسوا خاویر اشاره نمود که بیست سال را در دربار مغول (۱۵۹۵-۱۶۱۵) سپری نمود. وی با کمک عالمی لاهوری به نام عبدالستار ابن قسیم زندگی رسولان (داستان احوال حواریون) را تألیف نمود که به صورت گسترده‌ای انتشار یافت چرا که نمونه‌های از آن را نه تنها در کلکته و سرامپور بلکه در شهرهای لووان، لیدن، لندن، آکسفورد و پاریس نیز یافت می‌شود. وی همچنین کتاب زندگی مسیح (داستان مسیح) را نوشت و ترجمه‌ای از مزامیر به زبان فارسی را تصحیح و تألیف نمود. این ترجمه هرگز چاپ نشد. وانگهی در جو دربار سلطنتی که مملو از ذوق هنری بود چاپ سنگی در برابر ظرافت هنری خطاطان دو قرن بعد، کالج پروتستان سرامپور نزدیک کلکته ترجمه‌های را منتشر نمود. این کالج از زمان تأسیسش به سال ۱۸۰۵ کار ترجمه کتاب مقدس به زبانهای هندی، مالایا، اوریا، ناراتهی و فارسی بر دوش گرفت (هویر کولشاو، کتاب مقدس در هندوستان، ص ۲۱). ترجمه فارسی آن بیشتر مدیون کار مبشر مشهور هنری مارتین بود. وی در سال ۱۸۰۵ به هندوستان آمد و در سال ۱۸۰۹ عهد جدید را به زبان اردو ترجمه نمود. با کمک یکی از اعراب مسیحی شده مشغول ترجمه‌ای عربی و فارسی شدند. برای تکمیل ترجمه فارسی سفری به فارس نمود که در راه بازگشت در توکات ترکیه در ۱۶ اکتبر ۱۸۱۲ فوت نمود. ترجمه عهد عتیق بر اساس متن عبری به سال ۱۸۴۵ منتشر شد.

تمامی این مطلب یادداشتی کوتاه بر تاریخ قدیمی ترجمه کتاب مقدس به زبان فارسی بود که حداقل شاهد نفوذ پارس بر تاریخ هندوستان و یاد آور پیوندهای تاریخی است که کلیساهای ایران و بهارات را به متصل می کند.

مأخذ قسمت اول : فرانسیس ریچارد ، مسئول نگهداری اسناد خطی در کتابخانه ملی فرانسه
مأخذ قسمت دوم : لوسین لوگران، استاد دانشکده الهیات سنت پیتر در بنگلور- هندوستان

۲- اسنادی به دیگر زبانهای آسیایی

علاوه بر ترجمه‌هایی به زبان فارسی، اسنادی به زبانهای مختلف وجود دارند که ناملازمات و تهاجمات مخرب دشمنان نتوانسته‌اند آنها را کاملاً از بین ببرند. هرچند این اسناد بسیار کوچک و محدود هستند اما بیانگر این می‌باشند که کلیسای ما در آن زمان تا چه اندازه کوشش می‌کرده که مژده مسیح را با فرهنگهای مختلف آسیایی تطابق دهد.

الف) کرشونی

متنی که در صفحه روبرو آمده از کتاب نمازنامه کلیسای شرق آشور اقتباس شده که امروزه نیز از آن استفاده می‌شود. متن زیر که با حروف آشوری نوشته شده در عید ظهور مسیح خوانده می‌شود. قطعاتی که زیر آنها خط کشیده شده با حروف آشوری ولی به زبان فارسی هستند که این گونه خوانده می‌شوند:

۱- مروارید می‌خری و می‌فروشی (...)

راه راست گیرید، دین پاک مشیخا را

۲- مشیخا را دوست دارم، راست می‌گویید

نگاه دارم اندوه، نزد او بگذارم

دین پاک مشیخا را

۳- تو قدیش ترسایی

تو به من بخواهی

۴- به هرسویی نگاه کردم

دیدمدی* استوار پیوسته (* دیدم)

به ترسایی دین پاک مشیخا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱. $\frac{1}{x^2} = x^{-2}$ ۲. $\frac{d}{dx} x^{-2} = -2x^{-3}$ ۳. $= -2x^{-3}$ ۴. $= -\frac{2}{x^3}$ ۵. $= -\frac{2}{x^3}$ ۶. $= -\frac{2}{x^3}$ ۷. $= -\frac{2}{x^3}$ ۸. $= -\frac{2}{x^3}$ ۹. $= -\frac{2}{x^3}$ ۱۰. $= -\frac{2}{x^3}$

متخصصین این گونه نوشتن را کرشونی می نامند. کرشونی در اسناد دیگری نیز یافت می شود مثلاً در کتاب دعایی که کشیش بجان در ابتدای همین قرن به چاپ رساند سرودی به زبان ترکی مغولی وجود دارد که به صورت کرشونی نوشته شده است. درواقع متن این سرود برای نماز جمعه مقدس که در آن افراد زیادی با زبانهای مختلف شرکت می کردند نوشته شده بود و این کار جای هیچگونه تعجیبی ندارد زیرا در قرن سیزدهم، شهر مغان (در شمال غربی ایران) پایتخت خان مغول و نیز کرسی پاتریارکی بود و آیین نیایش حاوی سرودهایی بوده که مغولها هم آن را بفهمند. متون دیگری مخصوصاً به زبان عربی و نیز به زبانهای ارمنی، کردی و غیره به صورت کرشونی وجود دارند که می توان برای مثال به متون مربوط به راز تعمید، راز اعتراف و به احتمال قوی راز ازدواج اشاره نمود.

مفهوم این کار واقعاً چیست؟ برخی از شرق شناسان اروپایی (مثل **Kleines Worterbuch des Christlichen Orients, Julius ASSFALG, Paul Ki**) فکر می کنند که این عادت نشان دهنده علاقمندی مسیحیان آشوری به زبان و حروف خود است و نیز می خواستند با این کار در مقابل نامحرمی غیرمسیحیان، از رازهای خود دفاع کنند. اما این فرضیه سوال برانگیز و مورد تردید به نظر می رسد زیرا اگر کسی بخواهد از زبان خود محافظت کند نباید آن را به زبانهای دیگر ترجمه کند، در ثانی اگر منظور جلوگیری از فضولی دیگران باشد چرا متن مورد نظر به زبانی ترجمه می شود که فقط همان به اصطلاح نامحرمان آن را می فهمند؟ توضیح بهتر این است که چون کلیسای ما از مردمان غیرآشوری زبان استقبال می کرده در این راستا تلاش می نمود مژده مسیح را به زبانی مفهوم ارائه دهد. البته پُر واضح است که کشیشان همه زبانها را نمی دانستند پس کلمات آن زبانها را به حروف آشوری و به صورت کرشونی می نوشتند و هنگام خواندن، تلفظ به گونه ای بود که غیر آشوریان آن را می فهمیدند و این کار را در مورد زبانهای سغدی، ترکی، عربی، کردی و غیره انجام می دادند.

ب) متونی به زبانهای مختلف آسیایی

طبق فرهنگ آلمانی که در بالا به آن اشاره کردیم، در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم، تعدادی از مبشرین باستان شناس، شهر باستانی تورفان (در ترکستان شرقی واقع در تقاطع دو راه مهم ابریشم) را کاوش نمودند و چند نسخه خطی قدیمی متعلق به مانویان،

بودایی‌ها و مسیحیان کلیسای ما پیدا کردند. در متون مربوط به مسیحیان که قبل از کشتارها و ویرانیهای سال ۱۲۵۰ استفاده می‌شده متون کتاب مقدس، آیین کلیسا، موعظه‌های کشیشان و زندگی‌نامه مقدسین و نیز متونی درباره زندگی راهبان پیدا شده‌اند. این متون از زبان آرامی به زبانهای مختلفی همچون پهلوی، سغدی و ایغوری در دو ستون ترجمه شده‌اند. در يك ستون متن آشوری (آرامی) و در ستون دیگر ترجمه آن آورده شده است. در حفاریهای همین شهر، کتاب مزامیر داود به زبان پهلوی پیدا شد که متعلق به قرن هفتم است. امروزه تمامی این نسخه‌ها و اسناد در موزه برلین [Museum fur Volkerkunde de Berli] نگهداری می‌شوند.

به‌علاوه باید به کشیشی به نام خمیس بار قرداحه اشاره نمود که در اربیل زندگی می‌کرد و در خدمت کلیسای شرق آشور در زمان مغولها بود. وی مجموعه سرودهایی جهت آیین کلیسا نوشت که به‌صورت متناوب يك بند به زبان آشوری و يك بند به زبان مغولی نوشته شده بود (ر.ك : ص ۸۲، Histoire de L'Eglise d'Orient, Raymond le Coz).

متون مربوط به کلیسای شرق در زبان عربی بحدی زیاد هستند که می‌توان آنها را برشمرد در زبان چینی علاوه بر متن مهم سنگ‌نوشته سی‌نگان‌فو که قبلاً بررسی کردیم؛ باید به مزامیر، انجیل و حتی نامه‌های پولس اشاره نمود که در اواسط قرن هشتم به آن اشاره شده است. از طرف دیگر می‌دانیم که باستان‌شناسان در انتظار اجازه دولت جمهوری خلق چین هستند تا بتوانند بیشتر بررسی و کاوش نمایند و بدون شك این متون نشان خواهند داد که کلیسای شرق برای رساندن مژده مسیح، در آن دوران تا چه اندازه تلاش و فعالیت می‌کرده است.

بعد از ذکر این متون بسیار قدیمی، در خاتمه اشاره می‌کنیم که کلیسای شرق قبل از اتفاقات ناگواری که آن را عمیقاً مجروح و ناتوان ساخت، تا چه حد برای تطابق مژده مسیح با فرهنگهای مختلف سعی و کوشش کرده بود. این موضوع نباید ما را زیاد شگفت‌زده نماید زیرا این فعالیتها درواقع از رسالتی که مسیح به کلیسای خود سپرده ناشی می‌شود و این رسالت همان‌گونه که مجمع واتیکان دوم و اخیراً بیانیه‌های رسمی پاتریارکهای کاتولیک شرق به‌صورت جدی و مکرر یادآوری کرده‌اند اجتناب ناپذیر است.

ضمیمه ۱

بیانه مشترک مسیح شناسی بین کلیسای کاتولیک و کلیسای شرق آشور

حضرت ژان پل دوم اسقف روم و پاپ کلیسای کاتولیک و حضرت مار دنخا چهارم، پاتریارک - کاتولیکوس کلیسای شرق آشور خدا را سپاس می گویند که آنان را برای این ملاقات برادرانه برانگیخت. هر دوی ایشان این ملاقات را گامی اساسی بسوی مشارکت و صمیمیت کامل که باید میان کلیساهایشان باشد می دانند. از این لحظه به بعد، آنها براستی می توانند ایمان مشترک خود به راز تن گیری را نزد تمام جهان اعلام نمایند.

* * *

ما به عنوان وارثان و نگاهبانان ایمانی که از رسولان به ما رسیده و پدران مشترک ما در اعتقاد نامه نیقیه آن را صریحاً اعلام کرده اند، به يك خداوند عیسی مسیح، پسر یگانه خدا، مولود جاودانی از پدر که در ایام آخر از آسمان نزول کرد و به خاطر نجات ما انسان گردید اعتراف می کنیم. کلمه خدا، شخص دوم تثلیث اقدس، به نیروی روح القدس جسم گرفت و از مریم باکره مقدس دارای بدنی شد که از روحی عقلانی ملهم می شد و از همان لحظه لقاحش با آن تفکیک ناپذیر بود.

بنابراین خداوند ما عیسی مسیح، خدای حقیقی و انسان حقیقی است، در الوهیت و در انسانیت خود کامل است، با پدر يك ذات و در همه چیز جز در گناه با ما یکی است. الوهیت و انسانیت وی بدون هیچ گونه ترکیب یا تغییر، بدون تقسیم یا جدایی در يك شخص متحد شده است. تمایز طبیعت الهی و انسانی، با تمام امتیازات، قوت و اعمالشان، در او محفوظ می باشد. با این وجود، الوهیت و انسانیت چنان در این شخص واحد، یکتا پسر خدا و خداوند عیسی مسیح یکی شده اند که نمی توان در او دو شخص دید. او را باید همانند پدر پرستش کرد.

بنابراین مسیح يك «انسان معمولی» نیست که خدا او را پسر خوانده خود کرده باشد تا در او ساکن شود یا همانند انبیا و عادلان او را الهام بخشد بلکه همان خدا، کلمه، مطابق الوهیت خویش، قبل از بنیاد عالم از پدرش مولود و مطابق انسانیت خود، در ایام آخر از

مادری، بدون پدر متولد شد. انسانیتی که مریم باکره متبارک به دنیا آورد همیشه از آن خود پسر خدا بوده است. به این دلیل است که در دعا‌های کلیسای شرق آشور، مریم را این چنین خطاب می‌کنند: «مادر مسیح، خدا و نجات دهنده ما». در نور همین ایمان، سنت کاتولیک مریم باکره را «مادر خدا» و نیز «مادر مسیح» خطاب می‌کند. ما هر دو حقانیت و درستی این اصطلاحات در ایمان مشترک خود را تشخیص داده‌ایم و ارجحیت هر کلیسا در تقوا و زندگی پرستشی خود را محترم می‌شماریم.

این همان ایمان منحصر به فردی است که ما در راز مسیح بدان اعتراف می‌کنیم. مجادلات گذشته که به تکفیر و توهین همدیگر منجر شد، بر افراد و اعتقادات طاقت فرسا بود. روح خداوند ما را رخصت می‌دهد که امروز بهتر درک کنیم بخش عمده‌ای از جدایی‌هایی که بدین طریق بوجود آمدند، بخاطر سوء تفاهم بود.

اختلافات و انشعابات مربوط به مسیح شناسی هر چه بوده باشد، ما امروز اتحاد خود را در اعتراف یک ایمان به پسر خدا که انسان گردید تا ما با فیض او فرزندان خدا شویم، تجربه می‌کنیم. از الآن به بعد آرزوی ما این است که با هم به ایمان مشترک خود به آن یگانه که راه، راستی و حیات است شهادت دهیم و آن را به شیوه‌های مناسب به معاصرین خود اعلام کنیم تا جهان به انجیل نجات ایمان آورد.

* * *

راز تن‌گیری که ما مشترکاً به آن اعتراف داریم یک حقیقت انتزاعی نیست. راز تن‌گیری به پسر خدا که بر ای نجات ما فرستاده شده اشاره می‌کند. تدارک نجات که ریشه در راز صمیمیت تثلیث اقدس - پدر، پسر و روح القدس - دارد، از طریق مشارکت در این صمیمیت و بواسطه فیض، در کلیسای واحد مقدس جامع رسولی که قوم خدا، بدن مسیح و معبد روح القدس است، به کمال خود می‌رسد.

ایمانداران از طریق راز تعمید، اعضای این بدن می‌شوند که بواسطه آن و بوسیله آب و کار روح القدس همچون مخلوقات نوینی دوباره متولد می‌شوند. ایمانداران بوسیله مهر روح القدس که راز تدهین را عطا می‌کند، تثبیت می‌گردند. صمیمیت آنها با خدا و با همدیگر بوسیله برگزاری قربانی یگانه مسیح در راز قربانی مقدس به کمال خود نائل می‌شود. همچنین این صمیمیت برای اعضای گناهکار کلیسا بار دیگر تجدید می‌شود آنگاه که با خدا و با همدیگر از طریق راز بخشش دوباره مصالحه و آشتی می‌کنند. راز دست‌گذاری

خادمین در سلسله مراتب رسولی، اعتبار و حقانیت ایمان، رازها و صمیمیت در کلیساهای محلی را تأیید می‌نماید.

در نتیجه کلیساهای کاتولیک و کلیساهای شرق آشور که با این ایمان و این رازها زندگی می‌کنند، می‌توانند یکدیگر را به عنوان کلیساهای همراز بشناسند. برای اینکه صمیمیت تمام و کمال باشد، مستلزم یکدلی در رابطه با محتوای ایمان، رازها و سازمانهای کلیسایی است. از آنجا که این یکدلی مورد نظر ما هنوز بدست نیامده، متأسفانه نمی‌توانیم راز قربانی مقدس را که نشان صمیمیت بین‌الکلیسایی است باهم برگزار کنیم.

معهد صمیمیت عمیق روحانی در ایمان و اعتماد متقابل که از قبل بین کلیساهای ما وجود داشته، به ما اجازه می‌دهد که از حالا به بعد، با هم به پیام انجیل بشارت دهیم و در وضعیتهای شبانی بخصوص از جمله در زمینه‌های تعلیم و تربیت کشیشان آینده همکاری کنیم.

خدا را شکر و سپاس می‌گذاریم که ما را موفق ساخت تا اتحاد گذشته خود را در ایمان و رازها دوباره کشف کنیم. ما خود را متعهد و ملزم می‌دانیم تا در حد توان موانع گذشته را که هنوز مانع دستیابی به اتحاد و صمیمیت کامل بین کلیساهایمان هستند برداریم تا بتوانیم به دعوت خداوند برای اتحاد، بهتر جواب دهیم، اتحادی که بایستی بطور ملموس تری آن را بیان کرد. برای پیروزی بر این موانع، ما اینک يك کمیته مشترک برای گفتگو در زمینه‌های الهیاتی بین‌کلیسای کاتولیک و کلیسای شرق آشور تشکیل می‌دهیم.

مصبویه یازدهم نوامبر ۱۹۹۴

کلیسای سنت پیتر

ک . مار دنخا

ژان پل دوم

ضمیمه ۲

سرودی از افراشات، حکیم پارسی

القاب مسیح و ایمانداران

ای محبوبانم، پسران صلح، شاگردان مسیح،
 شما نور جهان هستید،
 نمک زمین و چشم بدن
 شما دوستان دامادید،
 بذر نیکو، سازندگان بنا بر روی صخره.
 شما معماران دانا هستید،
 که اساس راه را می‌ریزید
 و آنچه را پوسیده است از میان بر می‌دارید.
 شما برزگران زحمت کشید
 که انبارها را از غله پر می‌کنید.
 شما تاجران دانا هستید،
 که سرمایه‌ای گرفته و سود به دست می‌آورید.
 شما کارگران به مزد گرفته هستید،
 که حقوق گرفته و بیشتر تقاضا می‌کنید.
 شما حافظان کلیدها هستید،
 فرستادگان با وفا و دمنندگان شیپورها.
 شما پیشکاران پراکنده هستید،
 مشک‌های شراب نوین و خرقه‌های جلال.
 شما رسولانید،
 نامزدهای زینت شده، و همانند نور در تاریکی.
 شما پسران آرامشید،
 برادران مسیح و معبد روح

شما دوندگان مسابقه‌اید،
 تقلا کنندگان در میدان مسابقه و فاتحان تاج‌ها.
 شما تاج‌های تاکستانید،
 بذر نیکوی گندم و دارندگان ثمره یکصد برابر.
 شما افروزنده چراغ‌ها هستید،
 برای آنانی که از در تنگ ملکوت وارد می‌شوند.
 شما هستید که در طرف راست ایستاده‌اید،
 که در جاده باریک و سخت گام بر می‌دارید.
 شما نجات یافتگان صلیب هستید،
 آزاد شدگان به وسیله تن و خون مسیح.
 شما سفیران مسیح هستید،
 قاصدانی که روح‌ها را به وسیله آب متولد می‌سازید.
 شما آن طعم شیرینید،
 که بوی خوش‌تان در همه جا پراکنده شده.
 شما تکه‌ای از خمیر نوینید،
 که در آن خمیر مایه کهنه یافت نمی‌شود.
 شما مهمانان دامادید،
 که به لباسی برازنده، برای مهمانی، آراسته شده‌اید.
 شما حمل کنندگان یوغ هستید،
 که در سکوت نشسته و اسیری در مجلسید.
 شما فرزندان کلیسائید،
 تعلیم دهنده فرزندان و جمع کننده گله.
 شما چوپانان پر افتخارید،
 که گله‌هایشان را به مراتع نیکو رهنمود می‌کنند.
 و خداوند ما عیسای مسیح شبان اعظم است،
 نور در تاریکی، چراغ بر چراغدان،
 که نور را به جهان آورد و گناهان را بخشید.

زیرا، او مروارید نیکوست
 و ما تاجرانی هستیم که تمام دارائی مان را فروخته
 و آن مروارید را خریده ایم.
 او گنج در زمین است،
 و هنگامی که او را می یافتیم در او شادی نمودیم.
 او چشمه زندگیست،
 و ما که تشنه بودیم، از او سیراب گشتیم.
 او سفره پر از دولتمندی و فراوانی است،
 و ما که گرسنه بودیم، خوردیم و شادی نمودیم.
 او دروازه ملکوت است،
 که بر تما وارد شوندگان گشاده است.
 او شراب شادی بخش است،
 که ماتمیان می آشامند
 و دردهایشان به فراموشی سپرده می شوند.
 او جامه و ردای جلالست،
 که تمام پیروزمندان آن را به تن می کنند.
 او تاج حقیقی و پدرش باغبانست
 و ما تاجهائی هستیم که در میان نشانده شده ایم.
 او برخی است که روی آن بسیاری بنا نموده اند،
 باشد که ارزشش را دریابیم
 و روی آن بنا نموده، کاملش کنیم.
 او دامادست و رسولان، نامزدان و ما عروسیم،
 باشد که جهان زمان را آماده نمائیم.
 او نردبانی است که ما را به بلندی هدایت می کند،
 بگذارید که کوشش کرده و در پی آن باشیم،
 که بوسیله آن به سوی پدر صعود نتمائیم.
 بگذارید که در جا پایش سفر کنیم،

باشد که به آسمان برسیم.
 او کاهن اعظم است، آن شبان قدوس،
 بگذارید که در جستجوی آن باشیم،
 که پسران آغلش باشیم.
 او پادشاهست، پسر آن دودمان اعظم،
 که به جلو شتفات تا پادشاهی را به دست آورد،
 بگذاری، فروتنی‌اش را ارج نهیم،
 تا ما را شریک بزرگیش گرداند.
 او منادی و رسول حضرت اعلی است،
 بگذاراید که به سخنانش گوش فرا دهیم
 و در آنچه مقدر نموده شریک شویم.
 او دانه بذری است که ثمر فراوان می‌آورد،
 که دانه خردی بود و کاشته شد
 و از آن درختی بزرگ پدید آمد.
 بنابراین بگذارید توسط او به پدر سپاس گوئیم
 توسط او آنکه او را برقرار نمود، نیایش کنیم
 توسط او به فرستنده‌اش بانگ بر آوردیم، قدوس
 که از ما خشنود است و ما را در او انتخاب کرد.
 در او به ما شادی بخشید
 و ما را در او فرا خوانده
 و کوچکی ما را با بزرگی‌اش در آمیخته.

* * *

ضمیمه ۳

نقشه ها

- نقشه شماره ۱ : کلیسای پارس در سال ۴۹۷ میلادی
- نقشه شماره ۲ الف : یعقوبی های خاورمیانه از قرن ۹ تا ۱۲
- نقشه شماره ۲ ب : نسطوری های خاورمیانه از قرن ۹ تا ۱۲
- نقشه شماره ۳ الف : مسیحیت شرقی در آسیا تا قرن ۱۴ (نسطوری ها)
- نقشه شماره ۳ ب : مسیحیت شرقی در آسیا تا قرن ۱۴ (مونوفیزیت ها)
- نقشه شماره ۳ ج : مسیحیت شرقی در آسیا تا قرن ۱۴ (کالسدونیها)
- نقشه شماره ۴ : مسیحیان کاتولیک رم در امپراتوری مغول

نقشه شماره ۱ کلیسای پارس در سال ۴۹۷ میلادی

کلیسای مستقل پارس در بحبوحه مناقشات الهیاتی قرن پنجم و همچنین خصومت‌های سیاسی بین دو امپراتوری ساسانی و روم استحکام یافت. چنین به نظر می‌رسد که پذیرش رسمی آیین نسطوری از سوی کلیسای پارس در اواخر قرن پنجم و کاملاً به دلایل سیاسی صورت گرفت و این حقیقت که نویسندگان بسیاری، آیین اولیه نسطوری پارس را در معنای ارتدکسی آن تفسیر نموده‌اند مبین مسئله فوق می‌باشد.

این نقشه نشان دهنده کلیسای پارس اندکی پس از پذیرش آیین نسطوری است. در سال ۴۹۷ میلادی مجمعی از اسقفان تشکیل گردید که بسیار مهم بوده و ما امروزه از کارها و سخنرانی‌های انجام شده در این مجمع آگاهی داریم. در این نقشه نه تنها حوزه‌های اسقفی شرکت کننده در مجمع بلکه حوزه‌هایی نیز که در مجامع قبل و بعد از سال ۴۹۷ شرکت نموده‌اند نشان داده شده‌اند. این نقشه شامل حوزه‌های اسقفی *تحل (Tahal)*، *برهیس (Barhis)* در جنوب حدیاب) و بیت رحیمایی (*B. Rahimai* در جنوب ارمنستان) نمی‌شود زیرا نتوانستیم محل دقیق آنها را مشخص کنیم.

J. Martin

نقشه شماره ۲ الف یعقوبی‌های خاورمیانه از قرن ۹ تا ۱۲

پاتریارک سریانی غرب میخائیل اول در ضمیمه کتاب خود با عنوان تاریخ کلیسای یعقوبی فهرستی از اسقفان و حوزه‌های اسقفی از سال ۸۰۰ تا اواخر دوران پاتریارکی خود به سال ۱۱۹۹ ارائه می‌دهد. اساس این نقشه بر پایه همین فهرست تنظیم گردیده است. از آنجا که این اطلاعات مربوط به سرزمین‌هایی است که تحت صدارت پاتریارکی (حوزه‌های اسقفی غربی) بوده، بعضی از حوزه‌های اسقفی و اسقفان که تابع حوزه سر اسقفی تگریت (که رئیس یعقوبی‌ها در سرزمین حکومت سابق فارس بود) ذکر نشده‌اند. این سر اسقف که در نیمه دوم قرن یازدهم عنوان «نماینده تام‌الاختیار پاتریارک» را دریافت نمود در سده‌های قبل از آن نیز تقریباً مستقل از پاتریارکی انطاکیه عمل می‌کرد. در این مورد اطلاعات بیشتری در کتاب تاریخ کلیسا نوشته ابن‌عبری (۱۲۲۶-۱۲۸۶) و چند نوشته تاریخی که جی. اس. آسمانی و ام. لوکین مورد استفاده قرار داده‌اند، دیده می‌شود.

مکانهای زیادی تنها يك بار ذکر شده‌اند در حالی که می‌بایستی مدت طولانی دارای اسقف بوده باشند. با این حال از اطلاعات به جا مانده می‌توان درك کرد که گسترش کلیسای سریانی- یعقوبی در قرون وسطی در اوج شکوفایی قرار داشت. این کلیسا در دوران خلفای عباسی موقعیت خود را تحکیم نمود و حتی در سال‌های ۱۰۰۰ توسعه یافت. تنها بعد از این دوران بود که گسترش آن در شرق و غرب تا اندازه‌ای متوقف شد و این موضوع در مورد حوزه‌های اسقفی بخش آناتولی شرقی با متمرکز شدنشان نمایان می‌شود.

I. Nabe - V. Schonberg

نقشه شماره ۲ ب نسطوری‌های خاورمیانه از قرن ۹ تا ۱۲

وضعیت منابع برای تعیین حوزه‌های اسقفی نسطوری از منابع مربوط به حوزه‌های اسقفی یعقوبی‌ها نامساعدتر می‌باشد: منابع بیشتر متفرق بوده و فهرستی یا نوشته‌ای تاریخی درباره کل آنها در دست نداریم. برای شروع این نقشه یعنی سال ۸۰۰، نامه‌های پاتریارک تیموتاوس از اهمیتی همانند نوشته‌های توماس مرگا برخوردارند. یادداشتهای مطران ایلای دمشق اطلاعاتی درباره وضعیت سالهای ۹۰۰ به دست می‌دهند. کتاب تاریخ پاتریارکهای شرق (به زبان عربی) نوشته ماری ابن سلیمان (قرن دوازدهم) مربوط به اواخر قرن مربوطه می‌باشد. این تاریخ توسط عمر ابن متی و صلیوا ابن یوحنا در قرن چهاردهم تکمیل گردید. آنان اطلاعات بی‌شماری از جزئیات به آن اضافه نمودند که توسط آنها و با کمک موثر کتاب آقای «فیه» می‌توان تصویر بهتری از کلیسای آن دوره ترسیم نمود.

این نقشه مستقیماً در رابطه با حوزه‌های اسقفی نسطوری در سال ۴۹۷ فی‌باشد. از حوزه‌های که از سال ۴۹۷ به بعد تاسیس شده و قبل از سال ۸۰۰ از بین رفته‌اند نیز ذکری نشده، هر چند استثناهایی وجود دارد. در رابطه با طبقه‌بندی تاریخی حوزه‌های اسقفی می‌توان گفت که طبقه‌بندی انجام شده بین قرنهای نهم و دوازدهم به معنای آن نیست که حوزه‌ای حدود سالهای ۸۰۰ تا ۱۲۰۰ وجود داشته بلکه این طبقه‌بندی شامل حوزه‌های اسقفی است که قبل از قرن دهم تاسیس یا در قرن یازدهم از بین رفته‌اند. بنابراین مشخصه انجام شده در این طبقه‌بندی بیشتر تایید وجود حوزه اسقفی قبل یا بعد از سال ۱۰۰۰ است. این نقشه به خوبی نشان می‌دهد که وضعیت کلیسای نسطوری در منطقه دجله و فرات در تمامی این دوران نسبتاً ثابت بوده. صدمه‌های جدی‌تری در مناطق خلیج فارس در خلیج جنوب شرقی به نسطوری‌ها وارد می‌شود و حوزه‌های اسقفی گوناگونی در آن مناطق از قرن هفتم به بعد از دست می‌دهند.

J. Martin

نقشه شماره ۳ (الف، ب، ج) مسیحیت شرقی در آسیا تا قرن ۱۴

مدارك مربوط به حضور مسیحیت در مکانهایی که بر روی این نقشه نشان داده شده‌اند به طور کلی از منابع و نوشته‌های تاریخی مسیحیان شرق (فهرست اسقفان)، جغرافی دانان عرب، تاریخ نگاران چینی، مسافرین غربی و همچنین آثار باستان شناسی (به ویژه ادبی) گرد آوری شده‌اند. بر طبق این منابع، مسیحیت آسیای مرکزی و خاور دور در قرن دوازدهم تا قرن چهاردهم در اوج شکوفایی خود قرار داشت (دوران مربوط به قرنهای قبل از آن بر روی نقشه مشخص شده‌اند). اصولاً کلیسای نسطوری توسط بازرگانان، مبلغین و روحانیون سریانی و فارس تبار، اکثریت اعضای کلیسای خود را از میان قوم ترك و تاتار که متصرفین قدرت سیاسی بودند جمع آوری می‌نمود. اما کلیسای سریانی غرب به زحمت توانست موفقیتی نزد ملل آسیای مرکزی کسب نماید در حالی که مسیحیان کالسدونی تنها در مناطق شرقی توانستند کلیساهایی ایجاد کنند. مسیحیت توسط راهبانی که موقتاً در آن سرزمین سکنی داشتند و همچنین از طریق زندانیان یا مزدوران نظامی به آنجا برده شد. چند حوزه مطرانی کلیسای نسطوری (موقتاً) بین خودشان با هم متحد شده بودند: مرو و نیشاپور (قرن ۱۳-۱۴)، سمرقند و ترکستان (قرن سیزدهم)، کاشغر و ناوکات (قرن چهاردهم)، آملیق و تانگوت (قرن سیزدهم)، چین (مین) و خانبالیق (قرن سیزدهم)، چین (کاتهای) و اونگوت (قرن سیزدهم)، هسیانفو و چین. حوزه‌های اسقفی و مطرانی مربوط به يك جماعت یا يك منطقه بر روی نقشه مشخص شده‌اند. درمورد روحانیون عالی مرتبه که مقر آنها تعیین نشده یا نامشخص می‌باشد: مطران تانگوت شاید در نینقزیا (Ninghsia) و اسقف هیاطله در بغداد (منطقه‌ای در شمال هرات) سکونت داشتند. کاتولیکوس ملکیت «روماگریس» (Romagryis) (که زیر نظر پاتریک انطاکیه بود) ابتدا در تاشکند و سپس در نیشاپور سکونت داشت. دشمنی و مخالفت با سلسله مینگ در چین (از سال ۱۳۶۸)، مسلمان شدن خانهای مناطق تحت حکومت مغولها و جنگهای تیمورلنگ عوامل تضعیف دائمی مسیحیت در آسیای مرکزی و خاور دور بودند تا اینکه در قرن پانزدهم مسیحیت به طور کلی در آنجا از بین رفت. تنها مسیحیت در هندوستان که از قرن چهارم (شاید هم قبل از آن؟) توسط بازرگانان سریانی رواج یافته و در نزد بومیان آن منطقه ریشه دوانیده بود به حیات خود ادامه داد. در آنجا حوزه‌ای متعلق به کلیسای نسطوری تشکیل گردید که بعدها تحت نفوذ استعمارگران پرتغالی به کلیسای رم ملحق گردید (مجمع اسقفان دیامپر، ۱۵۹۹). تشکیلات داخلی این حوزه کلیسایی (اسقفی؟) هنوز هم مبهم است: روحانیون عالی مرتبه آن چندین بار مقر کلیسایی خود را تغییر دادند. قسمتهایی از متن فوق که تنها فرضیه بوده یا اینکه توسط منابع موثق تایید نشده‌اند با علامت سؤال مشخص شده‌اند.

نقشه شماره ۴ مسیحیان کاتولیک رم در امپراتوری مغول (قرون ۱۳-۱۴)

طلایه داران مسیحیت کاتولیک رم بازرگانی بودند که در مناطق تجاری ایتالیایی‌ها در ساحل دریای سیان (حوزه کلیسای بسفر) مستقر بودند و تا چین (برای مثال مارکوپولو) مسافرت نمودند، همین‌طور مردمانی از مجارستان، فرانسه و آلمان که به دنبال لشکرکشی‌های مغول به آسیای مرکزی (برای مثال قراقرم) تبعید و در آنجا مستقر شدند. از سال ۱۲۴۵ اطلاعات مربوط به آنها از طریق میشرین و هیئت‌های مذهبی به خصوص فرستادگان پاپ کسب می‌شد. علاوه بر این انجمن مذهبی فرانسیسکن‌ها و دومینیکن‌ها از قرن سیزدهم موفقیت‌هایی در مأموریت‌هایشان نزد اقوام ترک و تاتار (و از اواخر قرن) در هند به دست آوردند. همین‌طور این انجمن‌های مذهبی موفق شدند- حتی به صورت موقت- اقوام مسیحی آلن‌ها، اونگوتها و ارامنه را با رم متحد سازند (تقریباً اواسط قرن چهاردهم صومعه کرنا نزدیک نخجوان متعلق به انجمن ارمنی برادران متحد تحت نفوذ انجمن مذهبی دومینیکن‌ها تأسیس شد). ساختار سلسله مراتب کلیسا در آسیا بر اساس مؤسسات و سازمانهای بشارتی دو انجمن مذهبی فرانسیسکن‌ها و دومینیکن‌ها قرار داشت. حوزه سر اسقفی پکن (خانبالغ) به فرانسیسکن‌ها سپرده شد (در سال ۱۳۰۷ میلادی ژان دومونته کوروینو اولین سر اسقف این حوزه تعیین شد که حوزه کلیسایش شامل چین و آسیای مرکزی نیز بود)، در حالی که دومینیکن‌ها از سال ۱۳۱۸ میلادی سرپرستی حوزه سر اسقفی سلطانیه را کسب نمودند که این حوزه شامل فارس و هندوستان نیز بود. در سال ۱۳۴۹ میلادی حوزه کلیسایی ماترگا برای مناطق شمالی قفقاز تأسیس شد و در سال ۱۳۶۲ میلادی حوزه اسقفی سارای به حوزه سر اسقفی برای خانات اردوی طلایی ارتقاء داده شد. مسیحیت کاتولیک رم تنها چند دهه در هندوستان تداوم یافت و در آسیای مرکزی و شرقی به همان سرنوشت کلیساهای شرق دچار شد و در اوایل قرن پانزدهم از هم فرو پاشید، در حالی که در غرب دریای خزر تا پایان همان قرن ادامه داشت. اطلاعات غیر موثق به ویژه مکانهای نامعین با علامت سؤال مشخص شده‌اند.

